

ВИШЕ ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ ЗА ПРВИХ СЕДАМ ДЕЦЕНИЈА XIX ВЕКА

УВОД

Услед бурних и променљивих социјално-политичких и економских прилика у Србији XIX века, културни живот и образовање прошли су кроз различите фазе. Гдекад у успону, гдекад у застоју, али постојано са тежњом да се уђе у ефикасније форме и методе образовања младих нараштаја, школе су у периоду првог и другог устанка, као и после тога, стварно одражавале стање и односе државне власти која се формирала, и на другој страни просвете, тог јаког чиниоца у напорима да се иде за примером западноевропских народа, чији је развитак текао у много повољнијим условима, него што је то био случај са српским народом и другим балканским народима.

Већ у Карађорђевог времену, нарочито захваљујући трезвеним погледима вођа „тополске револуције“, школско образовање и васпитање у Србији на почетку XIX века коракнуло је знатно напред. Најпре формирање „дирекције“ школа, а затим Попечитељства просвештенија, коме је стао на чело Доситеј Обрадовић, представљају крупан догађај. Непосредна последица тога што су вођи првог устанка и Совјета обраћали довољно пажње на образовање јесте и отварање прве више школе васкрсле Србије — Београдске Велике школе, далеког претече универзитета. Међутим, са сломом прве српске народне револуције пресечен је рад Доситејевог Велике школе. Требало је затим да прође више од четврт века па да проради Лицеј — виша школска установа са јаснијим профилем образовне институције, основане при крају прве владавине кнеза Милоша Обреновића, односно на почетку олигархијске управе уставобранитеља. Милош Обреновић задржао је конзервативни став у погледу школа и школованих људи све до свог одступања с власти крајем четврте деценије прошлог века и поред

покушаја Вука Караџића да придобије владара за оснивање установе типа Велике школе из Карађорђевог времена. Упркос томе што се кнез оглушивао на критике које су му биле упућиване због негативних појава у унутрашњој политици, посебно у просветној политици, постепено су се стицали услови када се више није могло управљати државом на феудално-источњачки начин, јер су у Кнежевину Србију све више продирали утицаји модерних схватања и политичке праксе западноевропских држава, док су се истовремено све више развијали и унутрашњи бирократски систем и привредни живот земље.

Са уставобранитељским режимом наступа јасан прелом у даљем развоју Кнежевине Србије, а посебно у школском систему. У том раздобљу под особито снажним утицајем суседне Аустроугарске, у чијим је границама био настањен веома виталан и бројан српски живаљ, српска држава креће новим путевима у: законодавно-правном, школско-просветном, економском, као и друштвеном развоју.

Период уставобранитељске власти може се назвати периодом стабиловања српске државне управе и просвете по угледу на средњоевропске државе. Поред основношколског и средњошколског образовања, снажан страни утицај претрпело је у Србији за првих седам деценија прошлог века и више — лицејско — образовање. То образовање је организовано по узору на „краљевско-угарске“ академије, у духу аустријског система виших школа медијалног типа, које су се налазиле на прелазу од средњег ка универзитетском образовању. Међутим, то не значи да су организација наставе и садржаји струка били само копије туђих система. Постојала су многа одступања од узора, јер је специфичност положаја срп-

ске државе до иселења Турака из градова, односно до Берлинског конгреса, одређивало правац свему, па и вишем образовању.

Лицејско образовање спроводи се у Кнежевини Србији од 1838—1863. г. односно до претварања Лицеја у Велику школу (Академију). У првом стадијуму развоја, који траје од 1838. до 1853. г., спроводи се више стручно образовање на „мудрословном и православном одделенију“, највише с обзиром на припремање кадрова за управну и судску струку, док другу фазу лицејског образовања чини период од 1853—1863. г.,

када се упоредо са „правословним одделенијем наука“ развија и „јестествословно-техническо“, управо онај факултет који се ставља у службу техничког напретка, заснованог на знању о природним богатствима земље.

Формалним проглашавањем факултета као огранака вишег образовања на Великој школи под кнезом Михаилом III Обреновићем 1863. г., када поред филозофског и правног, технички факултет добија посебно место и улогу, стручно више образовање улази у виши ступањ развоја, који ће одговарати измењеним економским и социјалним условима.

ОБРАЗОВЊЕ НА БЕОГРАДСКОЈ ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ УСТАНКА

У Карађорђевој Србији уложени су озбиљни напори да се организује државна управа која је сменила турску феудалну власт и да се тако сачувају тековине борбе за национално ослобођење. Нови државни апарат морао је бити организован на новим начелима, а да би функционисао како треба неопходно је било да има писмене људе, способне да извршавају разне чиновничке дужности. Стварање чиновничког кадра представљало је дакле, један од главних задатака народних старешина. Због тога је долазак Доситеја Обрадовића, који је похитао у Београд да помогне у решавању школских и других питања био врло важан догађај у културном и политичком животу устаничке Србије. А отварање Велике школе у Београду представља смишљен корак у раду на оспособљавању људи за рад у судовима и другим јавним установама, најпре у Совјету.

Организатор Београдске Велике школе и први њен наставник био је Иван Југовић (раније Јован Савић), раније професор гимназије у Сремским Карловцима а потом секретар Совјета. По напуштању овог положаја могао је приступити остварењу намере „како би се млади синови српски ратника могли припремити полезно отечеству послужити, како год писари и учитељи, сваког рода чиновници, у чему је сада од истине велика оскудица“.¹

Карактеристично је што се за остварење замисли о Великој школи заузео председник Совјета Младен Стојковић, препоручујући Карађорђу преко тог моћног тела да задатак повери Ивану Југовићу. У сваком случају, затишје које је завладало од јесени 1807. до пролећа 1809. г. било је погодно време да се учини више за култур-

не и државне потребе мирнодопског живота.

Иван Југовић поднео је Совјету предлог да се „синови српски, без сваког призренија на званије и стање материјално њихових родитеља, у ову школу позову, но само такви који већ поприлично знаду читати, писати и рачунати“.²

Велика школа у Београду почела је с радом 1. септембра 1808. г., после свечаности на којој је Доситеј Обрадовић одржао говор и прочитао предавање под насловом *О дужном почитанију к наукама*. Школа је добила засебну зграду, па је већ 1809. г. у два разреда било окупљено око 40 ђака, тако да су просторије биле недовољне. Затим је добивена погоднија зграда. Осим тога, устаничка власт се постарала да се набаве и потребна наставна средства: мапе и историјске карте. Географија и историја у другој и трећој години предаване су уз помоћ карте „старог света“ и карата „шест главних држава, за сваку понаособ, и у опште од свију пет части света“.³

Марта месеца 1809. г. отворен је други разред Велике школе, а у пролеће 1810. и трећи, чиме је Школа добила сва три разреда — „класе“. Августа месеца 1812. г. Велику школу је завршило седам ђака, кандидата за државну службу, од којих је већина распоређена на рад у судовима и у Совјету.

Велика школа није имала своје писане уредбе. Лазар Арсенијевић-Баталака, један од ученика те Школе и доцније писац дела *Историја Српског устанка*, на једном месту је изнео: „Љубав к отечеству и потреба земаљска написале су штатут за ову школу у глави правитељства и у души и срцу професора.“

Наставници су држали по три часа пре и два часа после подне.

У првом разреду заступљени су били следећи предмети: општа историја — „до раздељенија цркве“, општи земљопис, рачуница, немачки језик — читање, писање и почеци граматике, крокирање. — У другом разреду учило се: општа историја — продужење и свршетак, „Географичко-статична историја, и то: Мађарског краљевства, Рускога царства, Инглескога краљевства, Француске империје, Прајскога краљевства, Аустрискога царства и Турског царства“. У овом разреду учили су се још предмети: статистика сувремене Србије, немачки језик — граматика и нарочито „упражњенија“; рачуница, стилистика — „упражњенија у сачињавању различних видова писмених“. И у трећој класи Велике школе, по плану који је испуњаван, били су заступљени следећи предмети: „Географично-статична историја“ (уколико није свршена у другој класи), немачки језик — граматика и поред ње засебно „упражњенија на немачком језику“, стилистика — „состављање или са-

чињавање различних писмених видова“; затим: „Право природно, Право државно, Начин суђења криминалног“. Осим наведеног, у свима разредима учила се морална наука, црквено пјеније и егзерцир с пушкама.

Из датог прегледа наставних предмета види се да је истакнуто место у образовању на Великој школи заузимала историја, земљопис и статистика. Та група предмета имала је два ступња: најпре се краће изучавала општа историја и историја српског народа, као једног предмета, и земљописа као другог наставног предмета. Следећи ступањ овог другог обухватао је статистички преглед појединих држава с политичким освртом. Јасно, знање из ове тесно повезане групе предмета требало је да послужи како општем образовању великошколаца, тако и у њиховом каснијем државничком и политичком раду, што значи да је имало и стручан карактер.

После наставе аритметике, крокирања (што значи: премеравања, геометрије), немачког језика и стилистике, као врло ко-

Зграда Доситејеве Велике школе у Београду (сада Доситејев и Вуков музеј)

L'immeuble de la Haute Ecole à Belgrade (actuellement Musée de Dositej et Vuk)

рисних предмета за сналажење у свакидашњем животу, правничке дисциплине заступљене у трећој години учења — Државно право, међународно право и кривични поступак — представљају несумњиво стручну материју у образовању на Великој школи, и налазе се у непосредној вези са будућим позивом кандидата у јавном животу и друштвеним и државним задацима. Наставом правничких предмета Велика школа прима обележје стручне школе; ту леже почеци више, факултетске наставе, каква ће се доцније развити на Лицеју. Ипак, општеобразовна страна наставне основе Велике школе из времена првог устанка толико је истакнута да она претеже и бројем заступљених предмета и наставним временом које јој се даје.

Поред Ивана Југовића, оснивача и првог професора, који није дуго времена остао на тој дужности, најпознатији наставник био је Лазар Војиновић. Оба ова наставника Велике школе имала су универзитетско образовање које су стекла у Пешти. Њихова култура и способност је импоновала. А најпознатији ученици Велике школе поред Александра, Карђорђевог сина, били су Вук Караџић и Лазар Арсенијевић-Баталака, писац и доцније истакнути уставобранитељ. Вук Караџић, међутим, услед болести морао је прекинути похађање наставе, те није завршио Велику школу.

Због тога што је образовању на Београдској Великој школи из времена првог устанка карактер давала правничка група предмета, потребно је задржати се нешто више на њој.

Државно право било је један од главних предмета, а предавао га је Лазар Војиновић, чије је претходно правничко образовање томе сасвим ишло у прилог. Рукопис предавања сачуваног под насловом *Наставленија Права Државнога* описао је Андрија Гавриловић, заслужни историчар прво устанка и Велике школе. Из тих предавања професора Лазара Војиновића види се каква су знања излагана, односно какве су идеје провејавале у настави стручног дела. Најпре је дат одговор на питање шта је држава, наиме да је то „соединеније својевољних људи под једну обшту власт или обште правленије, безопасности ради учињено“, а затим се износи гледиште о томе шта је циљ државе у унутрашњем и спољашњем погледу, то јест „безопасности внутрењаја и внешњаја“. Према томе, ова наука се дели на две главне „части“. Први део односи се на „Право државе. Сеченије (одсек) Перво о Началствујуштеј власти“ (владару — вожду). Лице које се налази на челу државе „началствује“ и има право „законодани-

ја“, тј. да издаје законе, при чему полази од „јестествених“ и „положителних“ закона. Одмах затим изнето је начело да законе ваља писати „на језику народнога говора, а ако је у држави више језика, онда на свима“. У предавањима је истакнуто, иначе, да „положителни“ закони, позитивно право, потичу од „јестествених“ — природних закона.

Осим законодавне власти, владар — вожд — има право и дужност да извршава законе; у његовим се рукама налази и извршна власт. То се право зове „Полиција или Благочиненије“. Дакле, по схватању изнетом у предавањима професора Лазара Војиновића, у личности владара сједињена је законодавна и управна власт. Јасно, на теорији оваквог државног права заснована је апсолутистичка владавина, према којој се изражава поверење, јер се сматра да се личност владара налази изнад личних, егоистичких тежњи. У датим околностима оправдана је власт и улога врховног војду да у првом српском устанку.

У даљем излагању државног права објасњава се потреба и за Совјетом, тј. људи који ће владару бити од помоћи и користи у вођењу државних послова. „И будући да се Советник не ражда но постае и бива; то не мора сматрати на благородство или богатство фамилије; но јединствено на способност... Ову и добро поведеније дају јединствено науке; зато дужан је Началствујушти, ако жели способне и добродетелне чиновнике имати, заведенија учебна, као што су мале и велике Школе, Академије и Всеучилишта у држави поставити“.⁴

Погледи изложени у предавањима Лазара Војиновића о начину примања кандидата у државну службу су интересантни, јер се у њима не траже само претходне школске квалификације, већ се сматра да ваља у једној врсти стажирања проверити кандидатову способност, као и „верност и поведеније или нравствено стање“. Осим тога, дужност је државних органа да испитају и наклоности будућег чиновника, како би овај што боље вршио војничке, политичке или друге дужности.

Лекције државног права садрже опширније мисли о дужностима наставника, што је за историју нашег образовања и васпитања од значаја. По томе како се одређује улога учитеља и школе може се одредити каква су схватања владала о образовању у датом времену. Између осталог тамо стоји: „Многа стручна званија у држави ишту много стручне чиновнике, који способност своју к отправленију себи наложеном званија не получавају рожденијем својим, но

трудним само наставленијем. От важности велике јесу држави чиновници, зато важни морају бити и наставници ових“.⁵ Зато држава очекује да наставници буду потпуно спремни и морално исправни људи. А њихова највиша дужност састоји се у томе „да се старају укоренити младим срдцем љубов к Отечеству и верност к Началству-јуштем, особито укрепити ова у добродетели свакој и привикнути их точном исполненију свјате дужности свое“.⁶

Историограф Велике школе за време првог устанка оправдано је приметио: „Није наше, а није ни потребно, говорити о начелима изложених лекција упоредо са данашњим гледиштем и начелима која владају у Државном праву. Место свега довољно је изјавити како се иза свакога редића види да су то поуке које се спремају за будуће службенике у народу у чијој средини непрестано одјекују убојни ус-клици“.⁷

После државног права у трећој години школовања на Великој школи излагано је међународно право, које се друкчије звало „Всеобщте народов право“. Трећи предмет у групи стручних правничких предмета јесте кривични поступак, тј. „Начин суђења криминалног“. Ова дисциплина предавана је после међународног права. Те лекције највише садрже упутства за вршење судиј-

ске дужности; непосредно су скопчана за службену праксу.

Као што наводи Лазар Арсенијевић-Баталака, при оснивању и организацији Велике школе у Београду главна мисао је било „...предавати више науке, са строгим призренијем у избору овиј на само-сушту потребу земаљску“.⁸ Томе је служио и егзецир с пушкама, фехтовање са сабљама, а и крокирање. Први предмети су били поверавани војном лицу, а великошколци су били поносни што имају своје пушке да се припремају и за славну војничку устаничку службу.

Врло је значајно то што је Велика школа по својој функцији, посебно укључивањем правничке материје, пружала поред општег и стручно образовање. Творци и наставници Велике школе били су свесни да то није ни Академија, тип медијалне више школе какав је постојао у Угарској, нити Свеучилиште, односно Универзитет, већ посебна врста установе са специфичним задатком у условима када је власт изграђивала српска сеоска буржоазија, која је тек приступила формирању своје интелигенције и чиновничког кадра.

У револуционарном врењу Карађорђево Србије створена је Велика школа на револуционаран начин, умногоме захваљујући школованим Србима из Војводине, који су се у њој својски залагали.

ЛИТЕРАТУРА

Милан Ђ. Милићевић: *Школе у Србији од почетка овог века до краја школске 1867*, Београд, 1868.
Миленко Вукићевић: *Школе и школовање за време Првог устанка*, Београд, 1893.
Андра Гавриловић: *Београдска Велика Школа 1808—1813*, Београд, 1907.

Вук Караџић: *Правителствујуши совјет сербски*, Беч, 1860.

Лазар Арсенијевић-Баталака: *Историја Српског устанка*, Београд, 1898.

Ст. Станојевић: *Историја српског народа*, Београд, 1926.

НАПОМЕНЕ

¹ А. Гавриловић: *Београдска Велика школа*, Београд, 1902, стр. 14.

² Нав. дело.

³ Исто.

⁴ Исто.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ Нав. дело, 67.

⁸ Л. Арсенијевић-Баталака: *Историја Српског устанка*, Београд, 1898.

ОТВАРАЊЕ ЛИЦЕЈА 1838. ГОДИНЕ

Настава Филозофског одељења од оснивања до Новог устројенија Лицеја 1853. године — Ток и нове мере у образовању — Наставне методе и средства — Слушаоци и професори

Како у политичком, тако и у културном погледу уставобранитељски режим у Ср-

бији упро је све снаге да изврши нужне промене после Милошеве самовладе. Земља је ступала на пут модернизовања унутрашњег живота, што је најпре изискивало сређивање односа на подручју јавног и приватног права. Било је прошло време кад су усмена реч кнеза аутократе и обичајно

право могли регулисати разна питања у друштву које је излазило из натуралне привреде и улазило у сложеније производне и друштвене односе. Стварање бирократије за потребе државе која се налазила на првобитном ступњу капиталистичке привреде било је један од првих задатака уставобранитељске странке и њеног моћног Совјета. Државна власт младе Кнежевине поклонила је велику пажњу, судству и школству, јер је у њима нашла свој главни ослонац. У границама тадашњих могућности, средња и виша настава постале су мезимчад просветне политике уставобранитељског режима. Међутим, да се изврше реформе у школском просветном систему, било је неопходно имати способне и учене људе који би се прихватили нових задатака. Богат извор налазио се међу Србима у Аустроугарској, који су прелазили у Кнежевину и узимали на себе одговорне положаје у овој служби.

У новоствореним условима посебно место и улогу добило је лицејско образовање.

Оснивање Лицеја, те више школе у обновљеној Србији после другог устанка, није везано за Београд, него за тадашњи центар Кнежевине — Крагујевац. На измаку Милошеве прве владавине, а под притиском уставобранитељске опозиције, покљоњена је пуна пажња крагујевачкој гимназији, па је она, месеца јуна 1838. г. на предлог попечитеља просвештенија Стефана Стефановића-Тенке, угледног уставобранитеља, од четвороразредне постала шесторазредна. Промена је мотивисана потребом да се науке савладају постепено и темељно и да ученици из школе не излазе у „недораслом возрасту“, односно у четрнаестој години, када нису способни за вршење државне службе. Одмах затим, јуна 1838. г., пошто је гимназија у Крагујевцу постала шесторазредна, усвојен је предлог Попечитељства просвештенија да се „гимназија на степен Лицеума возвиси“.⁹

Оснивање Лицеја са првим разредом „филозофије“ школске 1838/39. и другим разредом 1839/40. г., у ствари представља покретање рада Филозофског одељења — факултета — највише школе у Кнежевини Србији. У прво време Лицеј се налазио у саставу Гимназије и чинио је продужетак тог образовања; постојала је и једна управа. А кад је с јесени 1840. г. отворено и „правословно одделеније“, онда је Лицеј у непосредној улози установе која спрема чиновнике за вршење административне и правне службе истински постао самостална школска установа са одређеним задацима.

У *Кратком изводном чертежу стања школског у Књажеству Србији* од 24. јуна

1841. г.¹⁰ за Лицеј се наводи да је основан концем 1838. г., управо да је почео да ради „с једном класом и два професора, а после с две класе и 5 професора“. Те класе и професори су у Филозофском „одделенију“. Први професори били су Петар Радовановић и Атанасије Теодоровић, који су тада били наставници Крагујевачке гимназије.

Нове мере у образовању

Откако је од стране Кнеза у лето 1838. г. препоручено Попечитељству просвештенија да потражи способно лице које ће бити најстарији професор и у исто време директор Лицеја, а исто тако једног „инцинира“ који ће „при Лицеуму потребан бити“,¹¹ тадашњи „член Попечитељства просвештенија“ Димитрије Исаиловић покушао је у име просветне управе да придобије Јакова Гершића, директора Карловачке гимназије, и Атанасија Николића, инжењера из Новог Сада. Гершић се због слабог здравља није могао одазвати позиву, а Атанасије Николић је нешто доцније прешао у Србију.

Предавања на Филозофском одељењу Лицеја отпочели су затечени професори Крагујевачке гимназије, пошто је средином септембра 1838. г. поднет Кнезу предлог наставног плана са распоредом предавања како за Гимназију, тако и за Лицеј. Овај план је и био одобрен. Тим првим планом било је предвиђено да се на Лицеју предају филозофске и математичке науке „с практичним земљемеријем — инцинирским худежством“. Настава је имала да траје две године а предмети су били следећи: „1) Све части филозофије редом и постепено, 2) Всемирна историја од почетка опширно, 3) Математика чиста, 4) Природно право, 5) Статистика Европе, 6) Худежство начертанија, 7) Немачки језик, у већој обширности и почетак Француског језика, 8) Толковање Евангелија.“¹²

Школске 1838/39. г. професор Атанасије Теодоровић предавао је у првој класи Лицеја „све части филозофије“ и општу историју, а Петар Радовановић предавао је „чисту“ математику, статистику односно географију и немачки језик. Као хонорарни наставник Никола Алковић је предавао цртање. Ускоро, током исте школске године Атанасија Теодоровића заменио је Исидор Стојановић, а Петра Радовановића Константин Бранковић. Другу годину рада Филозофско одељење Лицеја почело је с попуњеним наставничким кадром. Раније позвани Атанасије Николић, који је био наставник Новосадске гимназије, прима математику; нови професор Антоније Арнот предаје физику; Алексије Околски предаје француски језик, а протосинђел Гаврило

Поповић веронауку. Од старијих наставника Исидор Стојановић држао је општу историју, а Константин Бранковић филозофију и немачки језик.¹³

Наставно градиво Филозофског одељења Лицеја у првој години било је распоређено овако: Наука хришћанска с толкованијем Евангелија Православног восточног вероисповеданија, Начатки (основе) филозофије, Логика, Математика, Општа всемирна историја у „најобширнијем смислу“, — за оба течаја, полугодишта. Филозофија се наставља у другом полугодишту, а пошто се математика завршава у првом, то се у другом предаје теоријско „Землемерије“. У другој години Филозофског одељења заступљена је: наука хришћанска, филозофија (наставак), физика, практична геометрија, општа историја и пољска економија (само за време другог течаја), као новоуведени предмет.

У обе године студија на Филозофском одељењу предавани су следећи предмети: немачки језик, француски језик и „Художество начертанија“. Унеколико употпуњен пвобитни наставни план тог Одељења Лицеја извршаван је од 1840. године.¹⁴ Међутим, све до отварања „Православног одделенија“ — Правног одељења — с јесени 1840. г., на „Мудрословном одделенију“ нису предавани предмети природно право и статистика Европе, мада су били предвиђени актом од 18. септембра 1838. г. Само је у почетку извесно краће време статистику предавао Петар Радовановић.

У поменутом званичном извештају Попечитељства просвештенија од 24. јуна 1841. г. под насловом *Кратки изводни чертеж стања школског у Књажеству Србији*, поред осталог што је изнето о Лицеју од његовог оснивања односно од отварања Филозофског одељења, налази се и ова констатација: „У заведенију Гимназије и Лицеума са особитим успехом поучавају се ученици како начертанију, тако и краснописанију. Професор овог художества“ — додаје се у том извештају — „има помоћника са 200 талира годишње плаћеног; а редовни професор исти, јесте професор Математике и Землемерија у Лицеуму.“¹⁵

За даљи развој Лицеја од необичног значаја јесте што је 1841. г. био премештен из Крагујевца у Београд.

У наставном плану Филозофског одељења током 1841. г. поред пољске економије као ванредног предмета, налази се и грађанска архитектура.¹⁶ Као што се види, предметима природно право, статистика, пољска економија и грађанска архитектура, који су се налазили у наставној основи Филозофског одељења Лицеја, наговештено је диференцирање наставе по струкама, које

Иван Југовић — организатор и први професор Велике школе из времена I устанка

Ivan Jugović — l'organisateur et le premier professeur de la Haute Ecole à l'époque de la Première insurrection serbe

ће доцније припасти одређеним факултетима Лицеја, односно Велике школе у Београду.

У 1842. г., услед династичких борби и „порођене револуције“, као и у 1843. г. није било промена у настави Филозофског одељења Лицеја. Штавише, наступио је изванредан застој у редовном наставном раду, а тај рад су реметиле честе унутрашње борбе још од самог оснивања ове највише школе у Кнежевини. То се сазнаје и из писма Атанасија Николића, професора математике, „Земљеописанија и Начертанија“, који је био и ректор Лицеја, као и Исидора Стојановића, професора историје и привременог директора Крагујевачке гимназије, које шаљу Попечитељству просвештенија из Крагујевца 17. маја 1840. г., правдајући се што нису доставили „рапорте“ за месец април: „Узрок је немирно движеније, које је нас окружавало. Две смо недеље о воскресенију у овом месецу изгубили, а после Ђурђева дана ми смо школе точно држали, и учебне предмете предавали, али вообште и у име свију г.г. професора оа заведенија морамо истину исповедити“ — додају рек-

тор Лицеја и директор Гимназије — „да је учећа се младеж због немирни обстојателства разштркана у мислима, налазећи се у средини војени вооружања, у наукама слабо напредовала, а једва се и сад примећава, да се она пређашњој дејетелности повраћа. Тако су Србске Музе за 2 недеље сасвим ћутале, а за три недеље дремале, и со тим се овима Заведанијама препјатствија у напредовању поставила.“

Учвршћење уставобранитељског режима, после збацивања Михаила III Обреновића 1842. г., повољно је утицало на стабилизовање и унапређивање рада у школама. И организација Лицеја била је употпуњена јер је ваљало задовољити потребе државне за правнички образованим службеницима. Са 1843/44. школском годином наступа време потпунијег рада и на Филозофском одељењу. Ово се да закључити из месечних извештаја професора, међу којима, на пример, Георги Мушицки, доктор медицине и професор физике, саопштава почетком јануара 1843. г. да су „слушатељи II-ге г. филозофије при изучавању предаваеми предмета из Физике показали у теченију овог месеца особито прилежаније, као год што су и часове уредно посештавали“.¹⁷

Као један од нових наставника и млади Сима Прица, „заступник математичке катедре“, извештава Попечитељство просвештенија преко ректора Лицеја да су слушаоци филозофије обе године „своим природним и приобретним способностима соразмеран успех учинили“.¹⁸ У сличном тону пишу своје рапорте и наставници Алекси Околски за француски језик, Константин Бранковић за филозофију, Исидор Стојановић за историју света и Гаврило Поповић за веронауку.

За разлику од осталих наставника, Алекси Околски саставља извештај који се односи како на слушаоце Филозофског одељења, тако и на слушаоце Правног одељења Лицеја, те каже: „... да су ученици све три класе Лицеума по својим струкама скоро сви како у посеђивању школе; тако и у изучењу своји задатака за овај истекли месец декември прилежни били“.¹⁹

У наредним извештајима, првих месеци 1843. г., износе се слична запажања професора Филозофског одељења у погледу успеха и редовности лицејаца, само што се наводи да се вршило и „повторавање предани им за прво теченије школски предмета“.²⁰

Од осталих професорских месечних извештаја из 1843. г. унеколико се разликује извештај професора Константина Бранковића, у коме на једном месту стоји: „... У обе класе вообште, а особито у млађој сла-

бије су него ли обично одговарали“.²¹ По Бранковићевом мишљењу узрок је томе „слаби талент и недовољна преправност за пространије предмете“.

Преображај школског образовања у петој десетини прошлог века наступа захваљујући и преданом раду Јована Ст. Поповића, ондашњем начелнику Попечитељства просвештенија, за који се може рећи да има сва обележја реформе. Осим што је брижљиво водио рачуна о основним и средњим школама, Поповић се веома старао да и највиша настава у земљи буде на што вишем нивоу.

Првим законом о школама Кнежевине Србије — *Устројенијем јавног училишног наставленија* — од 23. септембра 1844. г., чији је иницијатор и творац Ј. Ст. Поповић, осим што су прецизирани циљеви, задаци и садржаји првог и другог ступња школовања, одређена је и наставна основа филозофског и правног одељења Лицеја. По одредбама члана 51. *Устројенија* прописано је: „Науке у оделенију филозофском за две године предават ће се следејуће: а) у првој години, 1) Наука Христјанска, 2) Основна филозофија; — и Логика, 3) Обшта Историја, 4) Из Математике: Алгебра и Анализис; и чиста и практична Геометрија, 5) Естетика; и обшта филологија, 6) Француски језик. — б) У другој години, 1) Наука Христјанска, 2) Метафизика; и Историја; — и Отечествена историја, 4) Виша математика; и Архитектура, 5) Филологија славенска, с обзиром на Естетику, 6) Физика, 7) Француски језик.“

Остваривање захтева и начела садржаних у *Устројенију јавног училишног наставленија* која се односе на Лицеј, подстакло је начелника Попечитељства просвештенија, да пошто је обавестио Ректора да *Устројеније* ступа на снагу, крајем октобра 1844. г. изнесе и следеће мишљење о наставном раду на факултетима Лицеја: „Касателно нови предмета, кои се предавати имају, ступи ће редостав овај, колико обстојателства дозвољавају, с почетком идућег училишног теченија у живот, у смотренију пак Математике онда отпрв, почем ученици по истом Редоставу Гимназију свршивши у Лицеум прешли буду, а онда ће се предавати по дојакошњем начину. Естетику са филологијом“ — напоменуто је у писму Ректорату — засад само славенски наречија, предаваће г. професор Физике; право јавно Србије професор Права природног; Право јавно народа положително професор Полиције; Право пак каноническо вероучитељ при Лицеуму; и све ће ове науке као и француски језик трећи час пре или после подне заузимати.

Отечествена историја има се другогодишњим Мудрословима обширно предавати чрез цело летње теченије.²²

Централна просветна управа била је у тесној вези са Лицејом и Гимназијом као највишим и јединим школама у Кнежевини, па је регулисала чак и унутрашња питања, као што је, на пример, подела предмета на наставнике. Ваља још уочити да је у другом делу наведеног писма Ректорату Лицеја, осим старања о организацији подвучена и важност изучавања „Отечествене историје“, као и „Естетике са филологијом“ — „засад само славенски наречија“, на Филозофском одељењу Лицеја.

У извештају Попечитељства просвештенија Совјету за период од маја 1843. до краја марта 1845. г. истакнуто је да је професор физике по одобрењу Попечитељства „у полугодишњем зимњем теченију предчитања о славенским наречјима држао, на које су се часове осим учеће се младежи, стицали и други Славенства љубитељи“.²³

Очевидно, настава Филозофског одељења унеколико је привукла и ширу јавност, и то баш захваљујући развијању интересовања за словенске народе.

Од почетка 1845/46. школске године настава на Филозофском и Правном одељењу Лицеја спровођена је према плану који је дат у *Устројенију јавног училишног наставленија* од 23. септембра 1844. г., а наставници су убудуће имали извештавати Попечитељство просвештенија о извршењу програма појединих предмета по истеку полугодишта.

Тако су након завршетка првог полугодишта 1847/48. г. наставници Филозофског одељења поднели спискове слушаалаца и прегледе предмета прве године са градивом које су излагали. Професор филозофије Константин Бранковић саопштио је да има 23 слушаоца, а да је из предмета који предаје свршио после „общег увода у науку, следећуће: А) Основна или фундаментална филозофија. Први део. Основно ученије. — Одељак први. — Мудрословно задатачно ученије. — Одељак други — Мудрословно доказано ученије. Глава 1. О врховним начелима мудрословног познавања. Глава 2. О савршеној граници мудрословљења. Глава 3. О првобитном начину дејателности нашега духа. Глава 4. О највишој и последњој цели дејателности нашега духа. — Други део. Начиноученије. — Одељак први. Настављајуће Начиноученије. Глава 1. О видовима за истину држања и степенима убеђења. Глава 2. О начинима мудрословљења. — Одељак други: Постројавајуће начиноученије. Глава 1. О поњатију мудрословија. Глава 2. О частима мудрословија.

— Б) Наука мишљења — Логика. — Први део. Чиста Логика — Одељак први. Чисто логическо основачно ученије. Глава 1. О основним законима мишљења. Глава 2. О основним саставним частима мисли. А) О поњатијама“.²⁴

У истом течају 1847/48. школске године, а са бројем лицејаца прве године које је навео и професор филозофије Константин Бранковић, професор Исидор Стојановић, историчар, „кавалер Султ. Ниш Ифтихари“, обрадио је Стари век са поглављима: „1) Историја Вавилоњана, Асиријана и Египтијана. — 2. Затим) Историја Израилјана (Јудеја и Евреја). — 3. Историја Финијана. 4. Историја Персијана. 5. Историја Грка „под следећућим главним насловима: 1) Најстарије време, 2) Оракули, 3) Тројански рат, 4) Немири — Атина, 5) Сојуз Грка, 6) Ликург, Солон, Омирове песме — Устројеније државно, 7) Шпарта и Месенија, 8) Атина и пизистратиди, 9) Ратови с Персијанцима, 10) Пелопонески рат“.²⁵

Професор математике Емилијан Јосимовић, за наведени период школске 1847/48. г., са 23 слушаалаца прве године Филозофског факултета, од којих је један због болести дуго одсуствовао, даје преглед рада свога предмета. Он обухвата: Увод — Алгебра, 1) О алгебрачким количествима у обште, 2) О скраћивању, сабирању, одузимању, множењу и деоби алгебрачких количества, 3) О разломцима — простим и десетним, 4) О достојностима и коренима“.²⁶

Наставник француског језика Алекси Околски са Филозофског факултета констатује да су од 23 слушаоца, деветорица благодетијанци. У обради предмета он је пошао од елементарних вештина читања и писања, па је прешао на граматiku о глаголима (verbes). У другој години овај наставник је имао 14 слушаалаца, а главно градиво које се савлађивало из граматике јесу врсте речи.

Спроводећи Попечитељству просвештенија полугодишње извештаје професора прве године Филозофског одељења, почетком фебруара 1848. г., тадашњи ректор Лицеја др Јанко Шафарик на крају констатује: „У обште приметити могу да су слушатељи свију разреда добар успех показали, неке поједине изузимајући, но особиту похвалу заслужују слушатељи првогодишњи мудрословија.“²⁷

По извештајима наставника, материја предмета обрађена у другом течају 1847/48. школске године са „мудрословима“ прве године изгледа овако: 1) Из Филозофије продужена је и свршена Логика „у следећућима А), части прве, где се излаже чиста логика — из сеченија И садржавајућег чи-

сто логическо елементарно ученије, започето је од Главе 2. — О основним саставним частима мисли, — б) О разсудама, в) О закљученијама. — Сеченије II садржавајуће чисто логическо методоученије, у Глави 1. О методу уобште, и Глава 2. О основним условима методическог о мислима поступања; где се дејствује: а) о изјасненијама, б) о разделенијама и в) доказателствама. — Б, част друга, излажући употребљену логику, у сеченију I садржавајућем употребљено логическо елементарно ученије, у Глави I. — О логическим болестима и Глава 2. О логическим лековима; сеченију II обимајућем употребљено логическо методоученије, у глави I. О набављању познанија и глави 2. О саопштавању познанија“.²⁸

Током другог полугодишта 1847/48. школске године, када су предавања похађала 22 слушаоца, обрађено је следеће градиво из периода старог века: историја Македонаца, Сирије, Египта и Римљана.²⁹

У томе полугодишту настављена је и настава аглебре, па је глава пета обухватила: „О логаритмима; глава 6 : 0 одношенијама и соразмерностима (недовршено); глава 7 : 0 уравненијама (недовршено)“.³⁰

Настава француског језика, коју је онда изводио привремени професор Константин Ранов, обухватила је граматику, и то: „1. Спрезање правилних глагола, 2) наизустно учење француски изражења.“

У току 1847/48. школске године на „мудрословном“ одељењу Лицеја у првој години као што смо видели, били су заступљени следећи предмети: филозофија, општа историја, алгебра, француски језик и хришћанска наука. За последњи предмет нема података о градиву које је обухватао, вероватно због тога што је о томе водила рачуна и надзор виша црквена власт. На другој години студија осим наведених предмета уче се нови: физика, славенска филологија, грађанска архитектура, а уместо алгебре геометрија.

Школске 1847/48. г., професор др Јанко Шафарик је старијим „мудрословима“ Лицеја предавао физику и славенску филологију, односно већ споменуто „предчитања“ не само за слушаоце већ и за заинтересоване грађане који су више хтели да се упознају са историјом и стањем „славенски наречија“. Пошто је тада др Шафарик био ректор, то је извештај о његовој настави и успеху поднео Попечитељству професор Константин Бранковић, при чему је почетком фебруара 1848. г. закључио следеће: „Да су слушатељи ови наука доста добар успех у њима учинили“.³¹

Из прегледа градива физике које је Шафарик излагао на II години у зимском по-

лугодишту 1847/48. г., види се да је обухваћено следеће: „Увод, главна поњатија о природи и природним појавленијама; полза и разделеније ове науке. II У обштој Физики: части првој, Наука о телу; Глава I О обштим својствима тела; Глава II О основним силама. — Част друга, — О поособним својствима и различности тела; Глава прва О различности састава. Глава II О разликама сложења. III У поособној Физики свршено је: Част прва — Основна хемија; глава I О првовцима; глава II О хемичком сродству и сложењу; глава III. О хемичним пословима и походима, о врењу. — Част друга. — Основна механика, о движенију и равнотежију у обште; о разделу првом: Механика тела стални. — Глава I. О движењу и равнотежију тела стални. Глава II. О простим справама.“

У другом полугодишту друге године Филозофског одељења Лицеја, када је било 12 слушалаца, предавано је следеће градиво из физике: „Поособно природословије. Разред III. О неизмеримим вештаствама.“ — Глава I. Наука о топлоти Глава II. Наука о светлости. Глава III. Наука о муњности. Глава IV. Наука о магнетности.“³²

Осим физике, нови предмет друге године Филозофског одељења јесте и словенска филологија, коју је предавао др Јанко Шафарик. У своме извештају за прво полугодиште 1847/48. школске године, тај професор наводи да има 14 слушалаца и да је обрађено ово градиво: „I. Увод — одредљење, полза и разделеније науке. II. Прва Част. Историчко сматрање Славена. Глава (I. прва, —) Историчко-архиолошка сматрања стари Славена. — Глава (II. друга, —) Историчко сматрање поједини грана народа славенског. 1) О Славенима руским. 2) О Славенима бугарским.“ — У другом полугодишту, када је било 12 слушалаца, из славенске филологије Јанко Шафарик је предавао: „Раздел други — Преглед најстарије Историје Славена. — Глава III. О србским Славенима. Глава IV. О хорватским Славенима. Глава V. О горутанским Славенима. Глава VI. О чешким Славенима.“³³

Поред физике и словенске филологије један од нових предмета наставе у другом полугодишту друге године Филозофског одељења Лицеја школске 1847/48. г. била је и грађанска архитектура, коју је предавао Емилијан Јосимовић, професор математике. Настава је обухватала следеће: „Увод у Грађанску архитектуру. — Раздела I — О постојанству зданија“, и то глава 1. О постојанству зданија у обште. Глава 2. О грађи. Глава 3. О темељу. Глава 4. О горњим

зидовима. Глава 5. О патосима, таванима и сводовима. О удобности и красоти зданија није било времена“, напомиње професор Емилијан Јосимовић пружајући преглед предавања грађанске архитектуре.³⁴

Наставни предмет који се продужава из прве у другу годину студија на Филозофском одељењу Лицеја јесте филозофија. Професор тог предмета Константин Бранковић у првом полугодишту 1847/48. школске године предавао је метафизику, чији је први део чинила „Чиста Метафизика“, са следећим деловима: „Глава 1. Аналитика чувства. — Глава 2. Аналитика разума, — а) о трансценденталним поњатијама, б) о трансценденталним расужденијама. — Глава 3. Анализа ума. — а) О психологическој идеји. — б) О космологическој идеји. — в) О теологическој идеји. Други део програма филозофије тицао се „Употребљене Метафизике“, где спада „Метафизическа филологија, Метафизичка органологија и Метафизическа телеологија“.

У току другог полугодишта пак излагане су „практичке части“ филозофије: „А) Наука добродетељи која садржи Чисту науку добродетељи. Глава I. Чисто етичко елементарно ученије. О добродетељи и дужности уопште и видовима добродетељи и дужности.“ Под новим поглављем у наставку излагано је „Чисто методоученије и Употребљена наука добродетељи“. Затим је обухваћено: „Употребљено етичко елементарно ученије“, са деловима: „а) О дужности човека према себи самоме и б) О дужности човека према другима“. Следеће излагање односи се на „Употребљено етичко методоученије“. Како се филозофија коју је предавао Константин Бранковић налазила потпуно на верској и деалистичкој основи, то је у програму фигурирао и одељак: „Б, Наука верозакона“ са два поглавља, и то: „Верозакон посматран теоријски“, и Верозакон „узет практички“. Други део излагања чини: „Употребљена наука верозакона“ са деловима: „О открочењу уопште и открочењу посебице“.³⁵

Из „Назначенија предмета који су из науке Обште историје друголетни слушатељи филозофије у Лицеуму К. Срб. изучили првог теченија 1847/48“ Исидора Стојановића, професора опште историје, поднетог 24. јануара 1848. г. види се да је прелажено градиво из историје средњег века. Тада су лицејци учили следеће: „1) Коначна пропаст Западног царства, 2) Источно царство, 3) Лонгобарди у Италији, 4) Леон Исауриски, 5) Стање Источног царства, 6) Француско краљевство, 7) Својствена Немачка после Каролинга, 8) Француски цареви у Немачкој, 9) Швабски цареви, 10) Рудолф

Хабсбуршки, 11) Италија, 12) Швајцерци, 13) Француска од 987, 14) Енглези, 15) Шпанија и Португалија, 16) Арапи, 17) Монголи.“ За време другог полугодишта, када је било 12 слушаалаца, прелажено је градиво историје новог века, и то историје „Открочења нови земаља, Реформација црквена, Тридесетогодишњи рат, Историја Аустрије, Шпаније, Франције и Француске револуције“.³⁶

Практична геометрија у првом течају 1847/48. школске године за слушаоце друге класе студија обухватила је следећу материју: „Увод. — Глава 1) О најпростијим земљемерним справама. Глава 2) о означавању правих линија. Глава 3) О мерењу хоризонталних растојања и углова. Глава 4) О мерењу неприступни растојанија средством ланца. Глава 5) О означавању отвесни и равнотекући линија. 6) О умаљеном мерилу. 7) О мерењу дати у пољу фигура, и о њиховом потом сачиненију на хартији. 8) О земљемерном асталу, и о овим другим њему принадлежећим справама. 9) О мерењу неприступни линија средством астала. 10) О мерењу троуглова средством астала. 11) О мерењу други фигура средством астала. 12) О мерењу целог неког предмета средством астала“.³⁷ У другом полугодишту те школске године професор Емилијан Јосимовић предавао је грађанску архитектуру као придодати предмет математици и геометрији у оном обиму као што је напред изложено.

О настави француског језика у другој години Филозофског одељења постоје подаци само за друго полугодиште у школској 1847/48. г. Тадашњи привремени наставник Константин Ранов известио је Попечитељство просвештенија да је обрађено следеће градиво: „1) Упражненије у спрезању глагола и 2) изабрана места из дела Шатобријана.“³⁸

За слушаоце Филозофског факултета Лицеја у Београду постојао је и предмет „Наука християнска“, али катихета није подносио извештај о своме раду Ректорату Лицеја, односно Попечитељству просвештенија, већ претпостављеним верским старешинама.

У изворима за реконструисање наставног рада на Лицеју, посебице за Филозофско одељење, налазе се подаци и о „расположењу часова“ за 1848/49. и 1849/50. школску годину. По првом распореду часова сва настава на Лицеју обављала се пре подне од 8 до 12 часова, и то за слушаоце филозофије прве године са укупно 21 часом, а за оне у другој години студија са 24 часа недељно. По другом распореду часова, од-

носно оном из 1849/50. године, настава на Лицеју изводила се пре подне од 8 до 10 и после подне од 2 до 4 часа.

У првој години „филозофијског“ одељења фонд наставних часова износио је 21, а у другој години 28. По предметима подела часова изгледа овако: а) у првој години учења филозофија има 4 часа недељно; историја 6 часова; математика 6 часова; француски језик 3 часа; филологија 2 часа и филозофија 1 час., б) У другој години: физика располаже са 11 часова недељно; математика са 5 часова; историја са 4 часа; катихизис са 2 часа; француски језик 3 часа; филологија 2 часа и филозофија 1 час недељно.

Из прегледа наставне материје и броја заступљених часова на Филозофском одељењу Лицеја у Београду при крају пете деценије прошлог века, може се закључити да је постојала нека равнотежа између предмета филозофије, историје, француског језика и веронауке, с једне стране, који су се студирали у оба разреда филозофског одељења са укупно 25 часова, — и егзактне групе предмета: физике, математике с геометријом и грађанском архитектуром, с друге стране, заступљене са 22 часа недељно. Свакако, из компонената наставног плана може се увидети да се реалном образовању поклонила недовољна пажња. Уосталом, средином прошлог века, па и знатно доцније, хуманистичко образовање чини срж наставно-васпитног рада како на филозофском одељењу Лицеја, тако и у гимназији.

Наставне методе и средства

Да се избегне диктирање и преписивање, предавања, истакнутији професори Лицеја, међу њима Атанасије Николић и Јован Ст. Поповић, већ 1840/41. школске године предлагали су највишој просветној управи да предузме мере и подстакне на писање уџбеника с изгледом да ће се за успешно обављени рад добити награда. Предлагачи су истицали да ће се добрим уџбеницима економисати време, а умногоме избећи и механичко учење. Када је 1842. г. Јован Ст. Поповић постао начелник Попечитељства просвештенија, он је чинио врло озбиљне покушаје код Совјета да се осигурају новчана средства којима би се људи подстакли да састављају уџбенике. То, међутим, није дало резултате у првом реду због тога што није било довољно способних наставника који би се с успехом подували тог задатка. У својству школског старешине коме је било добро познато на какве тешкоће наилазе у раду

слушаоци Лицеја, Ј. Ст. Поповић позивао је професоре да пишу „компендијуме“, па су неки професори Лицеја с времена на време слали извештаје о припремању рукописа, али без виднијих резултата.

Да методи наставног рада на Лицеју нису задовољавали лако се може закључити из спора који је избио 1848. г. између Попечитељства просвештенија и Савета Лицеја. Тадашњи начелник Попечитељства просвештенија Димитрије Исаиловић, крајем августа 1848. г., послао је Лицеју акт,³⁹ у коме опширно излаже мишљење о начину наставног рада на Лицеју, расправљајући истовремено и о другим питањима која се тичу највише школе у земљи. Пошто је дао упутства у погледу тачног испуњавања професорских дужности и одржавања предавања, при чему „осмотрител“ има дужност да даје звоном знак за почетак рада и за одморе од по 10 до 15 минута, и саопштио да „Одмори четвртком укидају се одјак за свагда при Лицеуму“, начелник Димитрије Исаиловић указује на потребу што бољег учења француског језика, које се проглашава за „строго обвезателно“ и за Филозофско и за Правно одељење Лицеја.

У поменутом писму начелника Димитрија Исаиловића одређује се да у првој години Филозофског одељења учење француског језика почиње савлађивањем граматике, и то до „синтаксиса“, са надлежним упражњенијама и читање“, а у другој години „синтаксис са надлежним упражњенијама и читање“.⁴⁰ Најважније мисли у писму односе се на метод који треба употребљавати у наставном раду. Начелник Попечитељства просвештенија захтева да се предавања говоре, не да се читају и диктирају. Осим тога, мора се избегавати учење напамет, „наизуство“. И у закључку својих запажања Исаиловић је нарочито напао стари метод механичког „преслишавања“. Онда је овај старешина школа забранио да се убудуће један или два месеца уочи испита користе по обичају само за понављање пређеног градива. Насупрот механичности у настави, Попечитељство просвештенија преко свога начелника Димитрија Исаиловића тражи да се код лицејаца развија „расуђеније“ у процесу савлађивања дате материје. Зато, мере које ваља Лицеј да спроведе ради побољшања наставе јесу: укинути како седмичне, тако и полугодишње испите, а задржати само главни годишњи испит, који је јаван и на коме ђаци извлаче три питања на листићу. Професори морају имати на уму да је приликом оцењивања главно утврдити да ли ученик разуме материју и да ли се логично изражава. Јасно, то претпоставља и одговарајући метод који настав-

ници Лицеја треба да практикују па да буде највише користи за образовање.⁴¹

Ускоро после писма начелника Димитрија Исаиловића, ректор Лицеја Сава Јовчић саопштава „Из заседанија Лицеумског“, одржаног 28. августа 1848. г., мишљење професорског колегијума: „... да нити је досадашњи успех ученика Лицеумски онако никакав био, као што се из предхваљеног предписанија извести може, нити да је успеху томе јединствено начин предавања, кои је предписанијем од 22 септембра 1838 год. кПНо високословног Попечитељства по нужди уведен, сметао: следователно, тежко ће се поменутом успеху једином изменом начина предавања толико помоћи, колико би се можда на први поглед по самој идеји надати могло“.⁴²

У одговору на примедбе и препоруке Попечитељства просвештенија професори Лицеја се бране, али и нападају одговорне факторе због недостатка наставних средстава, чија је набавка зависила од државног буџета. Савет Лицеја указује и на недовољност потребне литературе, као и на велики недостатак инструмената у кабинетима, и поред тога што се раније, за време ректорства Константина Бранковића, одлучно инсистирало на набавци инструмената за физички и остале кабинете.

Након полемике која се развила између Попечитељства просвештенија и Савета Лицеја, на тражење врховне просветне власти професори за поједине струке направили су требовања о средствима која су неопходна за што боље спровођење наставе. Разумљиво, највећу потребу за наставним средствима показала је природно-егзактна група предмета филозофског одсека Лицеја. Истина, и раније је буџетом Попечитељства просвештенија 1842. г. био предвиђен издатак од 500 талира годишње за набавку научних дела, као и за стварање збирки различних инструмената потребних физичком кабинету, али су та финансијска средства била недовољна. Још мање су се могла наставна средства обогатити неким поклоном, као, на пример поклоном кнеза Михаила Обреновића Лицеју.⁴³ Зато је професор физике др Јанко Шафарик 15. септембра 1848. г. у своје требовању изнео да је неопходно набавити следеће справе: 1) Атвудову машину, добре ручне теразије, кантар и још 4 справе — за наставу механике; 2) аерометар и још 9 справа — за науку о ваздуху; 3) две справе за науку о топлоти; 4) шест справа, међу којима „волшебни фењер“ — за науку о светлости; 5) шест справа, међу којима магнет — за науку „о електричности и магнетичности“. За што потпуније извођење наставе хемије

Јанко Шафарик тражи још „кутију са хемичким испиталама“ и из „Основне астрономије“ једно средство, наиме „карту небесни созвездија“.

Пошто је на тај начин поставио максималан захтев за снабдевање кабинета нужним наставним средствима, професор Јанко Шафарик сматра да би неодложно ваљало набавити што пре следеће најпотребније инструменте: „1) теразије за мерење односне претеге. 2) ваздушна запаљивајућа справа, 3) Воздухомер, 4) Воздушни шмрк — све за науку о ваздуху. За науку о топлоти пак преко је потребно имати: Бргветов метални топломер и Сосиров влагомер. За науку о светлости: троугаоник стаклени. За електричност и магнетичност: електромагнет. И за хемијску збирку: кутију с хемичким испиталама; за астрономију карту небесни созвездија“.⁴⁴

Све справе које тражи др Јанко Шафарик за физички кабинет филозофског одсека Лицеја у тексту требовања именоване су и на немачком језику, јер их је требало набавити у Бечу преко „комисионер правителственог“, и уз помоћ неког професора или асистента тамошњег Политехничког заведенија.

У својој представци професор Јанко Шафарик подсећа претпостављене у Попечитељству просвештенија и у Ректорату Лицеја да је сличан захтев поставио Попечитељству још 1846. г., док овом приликом додаје и да „дозвољеније, да могу узимати на правителствени трошак нужне к опитима ствари, разумевам тако, да могу 1) из правителствене апотеке нуждна ми к хемичким опитима вештества узимати; 2) потребне к истим опитима чаше, шоље, и у обште судове купити, 3) код овдашњи занатлија, стругара, столара, бравара и т.д. по потреби какво орудије или модел, разне ситнице дати начинити. Све неће много стати, но напред не могу знати шта ће ми све требати, јер до сад мало што имамо у кабинету...“⁴⁵ завршава своје тражење др Јанко Шафарик, лекар по струци, проицљиви природњак који експериментално посматрање здружено са искуством, ставља у основу метода рада.

Исто као и Јанко Шафарик у својству наставника егзактно-природњачке групе предмета на Лицеју, и Емилијан Јосимовић као професор математике предлаже средином септембра 1848. г. да се употпуни математичка збирка филозофског одељења. За ту сврху су били потребни следећи предмети: 30 комада тела за стереометрију „од суве, здраве крушковине“ и још 11 наставних других средстава које би требало купити у Бечу код „механикуса“ Крафта. По-

што је означио цене и код друге једне фирме у Бечу, именујући справе немачким терминима, професор Емилијан Јосимовић у погледу оних тридесет тела из стереометрије наглашава: „... најбоље ће направити овдашњи вешти столар Ђорђе Радосављевић, и то због тога: што је у месту, па му потписани у свако доба нужна упутствија давати и посао надзирати може“.⁴⁶ На крају професор Јосимовић закључује: „Ово су за успешно предавање Математике неопходно нужне справе и дакле њихово набављање неодложно.“

Примивши образложена требовања предметних наставника из Лицеја, Попечитељство просвештенија је 27. септембра 1848. г., преко свога начелника Димитрија Исаиловића, поднело Совјету образложење потреба наставе Филозофског одељења Лицеја. Најпре и због оскудице у школском простору, Совјету је предложено да се набаве само најпотребнија средства како је за физику тражио Јанко Шафарик, а за математику „да се само оне прибаве које су од дрвета и код овдашњи тишлера саградити могу“.⁴⁷

Осим средстава за физику и математику, из Филозофског одељења је потекло тражење за набавку географских и историјских карата, што је Попечитељство просвештенија у целини усвојило. А после Кнежевог решења од 2. новембра 1848. г. (ВНО 1610), донетог у сагласности са Совјетом, набавку је требало извршити посредством Јована Мариновића, који је на путу за Западну Европу био намеран да се извесно време задржи у Бечу.

Да је одиста снабдевање Филозофског одељења Лицеја потребним средствима за наставу ишло врло тешко, показује и захтев који је на годину дана после минималног требовања дра Јанка Шафарика поставио нови професор физике др Вук Маринковић. Он је тада са своје стране поднео „назначеније физикалних инштрумената који су још при Лицеуму нужни“. А међу њима „оруђа и справе физичне одвећ нуждни“ јесу: 1) Атвудова справа, 2) Теразије, 3) Кантар, 4) Кантар са федером, 5) Снагомер и томе слично; укупно тридесет справа.⁴⁸

Слушаоци и професори

На почетку рада Лицеја, прве године се у Филозофско одељење уписало 16 ученика, и од тог броја је после две године школовање завршило 13 ученика. Пошто је с јесени 1840. г. прорадило Правно одељење Лицеја, а оно се сматрало продужетком об-

разовања на Лицеју у одређеном стручном правцу, то се на почетку 1840/41. школске године на Правни одсек уписао велики број свршених „мудрослова“. Након два полугодишта правних студија, школовање је завршило десет лицејаца. То су били: Андреја Стаменковић, Груица Јовановић, Давид Рашић, Димитрије Матић („особито отличан“), Јоан Димитријевић, Јоан Николић, Никола Тасић, Стоича Иванковић, Јоан Николић-млађи и Теодор Грујовић.⁴⁹

Знатно већи број, скоро утростручен према претходној години, уписао се на Лицеј 1839/40. г., када је било нових „мудрослова“ на броју 31, а 1840/41. г. уписала су се 42 слушаоца. У периоду од 1841—1850. г., дакле током десет година, на највишој школи у земљи стицало је образовање 470 лицејаца. Највећи прилив био је 1845, 1846. и 1847. г., и то са 56, па 60 и поново — у 1847. г. — 60 новоуписаних слушалаца. Међутим, нагло опадање наступа 1849. и 1850. г., када је придошло 34, односно 37 лицејаца.⁵⁰

Имена пуног броја „првогодишњи и другогодишњи слушатеља филозофије“ налазе се у извештају ректора Јанка Шафарика за 1847/48. школску годину. Тада су завршила прву годину Филозофског одељења Лицеја 23 слушаоца, међу којима и Јован Ристић, потоњи вођа либералне странке и краљевски намесник. То су били: Аћим Петровић, Велимир Стефановић, Вучко Радивојевић, Димитрије Радовановић, Ђорђе Берисављевић, Ђорђе Стефановић, Јован Игњатовић, Јован Стојадиновић, Кузман Кузмановић, Марко Томић, Милан Јовановић, Михаил Негричић, Никола Цветковић, Павле Марковић, Панта Бегаровић, Радивој Милојковић, Радован Лазаревић, Радоица Јовановић, Сретеновић, Сретен Илић, Станоје Илић, Тихомир Николић и Тодор Михаиловић.

У списку слушалаца који су „друго школско теченије 1847/48. год. довршили“ има 14 „мудрослова“, међу којима је и Јеврем Грујић), један од вођа либералног покрета у Србији. То су били: Арсеније Стефановић, Василије Мацаревевић, Димитрије Хацић („оставио школу“), Јован Живковић, Крста Марковић, Марко Матић, Милан Петронијевић, Милован Јанковић, Михаил Желесковић, Петар Марковић, Петар Протић, Стефан Лвкић („оставио школу“) и Јаков Туцаковић.⁵¹

На крају школске 1847/48. г. прву годину студија на Филозофском одсеку завршила су 22 слушаоца, док је један услед болести оставио школу, а другу годину завршило је 12 слушалаца, јер су два слушаоца напустила школовање.

Од укупно 60 лицејаца на крају 1847/48. школске године, међу којима је било 23 правника и 37 филозофа, 26 су благодеејанци, чији је успех условљавао „правителствену“ новчану помоћ. Оцене којим је у оно време утврђиван успех формулисане су на следећи начин: п — превасходни прве класе; п — превасходни друге врсте; п — превасходни III врсте („п“ мање по величини од претходног „п“ — дакле све по величини „п“ — градирано). Затим: I д — прве класе добре, I класе; I сл. — I класе слабе, II — друге класе.⁵²

У режиму студија на Лицеју обраћала се довољна пажња на то да се уредно похађају предавања, јер је то условљавало успех. Без обзира на то са колико је сигурности усвајано знање на лицејским одељењима средином прошлог века, услед механичке методе која је владала у наставном раду, о чему сведочи помињани критички акт Попечитељства просвештенија од августа 1848. г., ипак су ученици по правилу редовно завршавали школовање. Када се зна да у оно време само школско образовање није било једина квалификација за ступање у државну службу, а да се могло и са мање образовања ући у чиновнички ред, онда је тим више ректор Лицеја Јанко Шафарик имао право када је у своме извештају констатовао „да су слушаоци свију разреда“ — мислећи како на филозофе тако и на правнике — „добар успех показали, неке поједине изузимајући, но особиту похвалу заслужују слушатељи првогодишњи мудрословија“, којих је онда било 23, највише од свих слушалаца на Лицеју.⁵³

За стварни успех и каквоћу знања од значаја су биле мере одређене од највише просветне управе којима је смањен број испита почев од 1849/50. школске године. Тада је одлучно постављен и захтев да лицејци с разумевањем савлађују знања, а уведен је и нови систем оцењивања — „класификације“, — који изгледа овако: први степен или добар успех; други степен или средњи успех; трећи степен, тј. рђав успех.⁵⁴ А владање је оцењивано са: добро, средње и слабо, при чему основ доброг владања „положен је у испуњавању дужности верозакона“.⁵⁵

Како у унутрашњем животу Кнежевине Србије, коју су средином прошлог века раздирале политичке и друштвене противуречности, тако и у свој Европи стварало се врење које је 1848. г. изазвало низ револуција. Слободоумне идеје и покрети лако су прелазили границе земаља, те су захватиле и школску омладину у Србији, особито лицејску омладину. Бирокуратска управа уста-

вобранитељског режима, који се претворио у олигархијски систем, убрзо је себи створила опозицију баш међу интелектуалцима. Они су све гласније захтевали слободу мисли, говора и штампе. Међутим, тада су од стране Попечитељства просвештенија изда-та нова дисциплинска правила за лицејце, чија је сврха била да се угуши слободоумље на највишој школи у земљи. Ово је изазвало оштру реакцију међу лицејском омладином. Зато је ректор Лицеја Сава Јовшић 27. новембра 1848. г. по дужности известио претпостављену највишу просветну власт у држави да је саопштавање „нових училишних закона и предписанија“ достављених Ректорату 25. новембра 1848. г.,⁵⁶ у којима се налазило и образложење Попечитељства просвештенија, изазвало оштро негодовање, отпор и револт међу слушаоцима Лицеја. Нарочито су изазвале буру незадовољства оне речи из акта којим се оправдавају нове дисциплинске мере Попечитељства и којима се тврдило: „... да ученици овдашњег Лицеума, презревши сва правила пристојности и благодаравија, која се училиштној младежи као њеном рукосаду рода човеческог и дружства грађанског обично прописују, на страну бацивши и погазивши сва поученија, савете и опомињања, која им се повседневно од стране наставника нарочито вероучитеља о нравственом поведенију и безпорочном животу у срце усељавају, крајну необузданост и распуштеност нарави јавно пред светом показујући изступленијама овима принадежи нарочито што су по општем казивању све скоро кафане и меане београдске по већој части ученицима Лицеума и дању и ноћу заузеле, гди им је играње билијара и карата на саблазан целога публикума овдашњег обична и непрестана забава њива...“ И због тога „да би се дакле великом злу и морално убитачној зарази овој лек и помоћ принети, и грозећа одтуд жалосна следства предупредити и уклонити могла“, Попечитељство просвештенија је решило да донесе нови „Школски закон“ — дисциплинска правила за Лицеј. Одредбе су биле врло строге, а спроводно писмо Попечитељства обиловало је увредљивим тврђењима. Све је то „торжественно“ прочитано на заједничком скупу ректора, професора и лицејаца. Реакција слушалаца била је непосредна, отворена и оштра, а представници ученика Лицеја изјавили су да „закони школски... слободу њихову посве ограничавају и казавши да ће сви скупа своја примечанија на исте законе високословном Попечитељству просвештенија што скорије поднети, и да ће дотле од посеђавања училишта престати, докле

им се приметбе њиове не уваже и постоећи закони не причине“.⁵⁷

Тако је наступио први познати штрајк лицејаца 1848. г., који је окончан после не малих напора, и то захваљујући раду комисије лицејских професора. Она је толико преиначила дисциплинска правила да су их слушаоци примили.

Тешке речи и крајње незадовољство Попечитељства просвештенија изражено приликом овог покушаја да своје замисли спроведе, требало је да оправдају врло строге прописе у погледу забавног живота лицејаца, који је био врло скучен, као и забрану кретања ван места без ректорског одобрења „ни на један сат“. Лицејцима су биле забрањене пројектованим „Школским законом“ и шетње у околину. Ограничавање слободе кретања скоро на манастирски начин младих нису никако могли примити. И отпор лицејаца стварно је сломио намеру круте бирократске просветне управе, која је нарочито благодетанцима замерала што троше новац на штетне забавне игре.

Пошто је питање усвајања дисциплинских правила решено у самом Лицеју, после јасног супротстављања Лицеју највишој просветној управи, ректор Лицеја је почетком децембра 1848. г. (РНо 152) са задовољством и самоувереношћу писао Попечитељству просвештенија: „У следству устменог добивеног налога од Високославног Попечитељства просвештенија, по коме се имају училиштни закони целисходније устројити, професори су Лицеума одредили између себе комисију, која је поменуте законе тако прерадила, како би они, по мненију њеном, постојећем начину предавања саответствовали. Овако прерађени закони, пошто су од потписани на њима професора прегледани, данас су сакупљеној у једно учећој се Лицеумској младежи саобштени, којом се приликом иста изјаснила, да не само ништа против садржаја њиовог нема, него да ће се у свему по изложеним у њима правилима управљати и владати.“⁵⁸

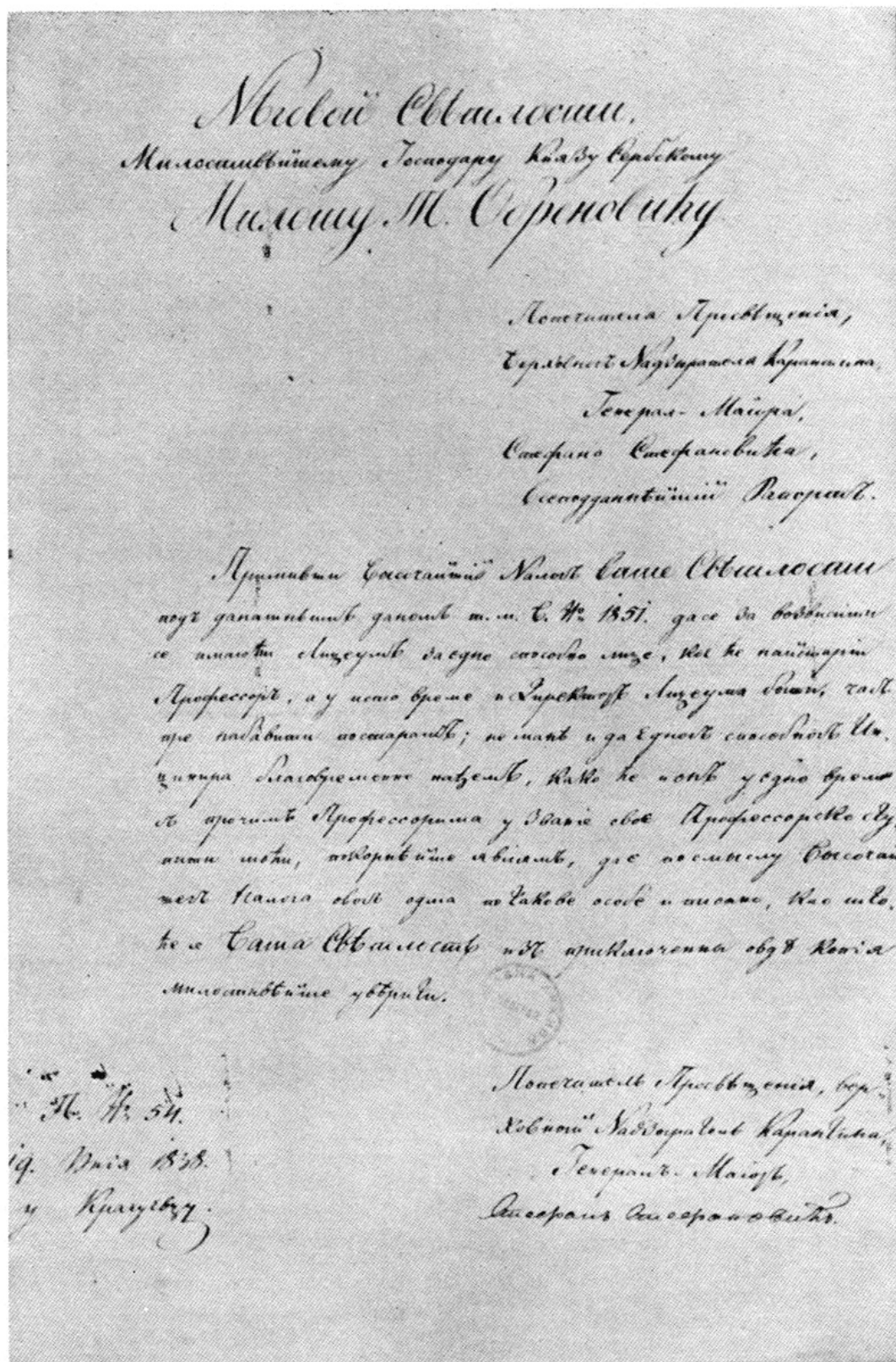
Не толико због слободнијег понашања на јавним местима, односно градским локалима, колико због друштвено-политичке активности лицејаца, са којим је у потајности онда долазио у додир и песник Бранко Радичевић, Попечитељство просвештенија је хтело да спречи иступање, измену мисли и слободоумнију реч и чланова „Дружине младежи Лицеумске“. Реакција која је наступила после бурних догађаја 1848. г. у свој Европи захватила је и Србију. Зато спроводећи Ректорату Лицеја статут — *Устројеније младежи лицеумске* — Филип Христић је у име Попечитељства просвештенија 1849. г. писао ректору: „Из при-

кљученог овог устројенија Дружине младежи Лицеумске, која се на тај конач пошилије, да се поменутој Дружини треба одобрити, увидило је Попечитељство просвештенија, како је она прошле године од прописаних правила одступила, по томе што се је у таква дела мешала, која нити позиву њиовом соотвествују нити цели самога устројенија њеног одговарају. Поступак овај младежи Лицеумске крајње је негодованије Попечитељства проузроковало. Да не би дакле и одјако у подобно преступленије дошла, које би само размотреније поменуте дружине за штетно имали, нека изволи Ректорат заказати, да се у будуће Дружина младежи Лицеумске строго прописани правила придржава, како би се чешћу у постиженију похвалне цели своје напредовала.“

Држећи се још чвршће свог става, у ствари става реакције у унутрашњем животу Србије, Попечитељство просвештенија овако завршава писмо Ректорату Лицеја: „Нека изволи Ректорат поменутој Дружини и то на знање дати, да јој се одјако забрањује плодове ума свога да у другом месту печатити разве овде у Београду.“⁵⁹

Слично као за време првог устанка, Кнежевина Србија се и на почетку обновљеног државног живота у културном погледу највише ослонила на своје сународнике из Аустроугарске. Многи покушаји Вука Караџића да приволи кнеза Милоша да оснује вишу школу из које би излазили људи спремни за вршење јавних и државних служби, увек су полазили од придобијања образованих Срба из Војводине. Сећајући се свога преласка у Србију, Константин Бранковић, потоњи дугогодишњи професор филозофије и ректор Лицеја, г. 1865. записао је следеће: „А заиста у оно доба за прелазак у Србију потребан је био, све до не речем приличан степен родољубивог одушевљења — јер свет обично у тако што слабо оће да верује али зацело потребан је био приличан степен слободе и узвиности над владавним предрасудама. Већ сам земунски контумац, који је прешавшег у Београд страног човека на десет дана од своје одвајао, био је велика препона саобраћају, пак и познавању Србије и њеног живота. Она предострожност, с којом се на састанку, такозваној паралаторији, поступало с људма, робом, па и самим новцем, могла је многога устукнути, коме је случајно пало на памет у Србију прећи и ту се настанити... Сами дакле земунски контумац“ — додаје Константин Бранковић — са својим прописима представљао је и нехотично Србију као пуку кужну „Турску“.

Факсимил документа Попечительства просвештенија о покретању Лицеја
 Facsimilé du document du Ministère de l'Education sur la fondation du Lycée

Врло тешко се добијао и путни лист са Србију.⁶⁰

Контумац је укинут 1841. г., и саобраћај између Србије и Аустроугарске постао је живљи, те је и лакше било доћи до професора неког „аустријског Србина“. И поред велике потребе за ученим људима, представници власти Кнежевине Србије били су опрезни знајући да поред спремних и добрих људи из Војводине долазе и људи сумњиве прошлости и образовања. Због тога је указом Књажевског намесништва од 9. јуна 1839. г. (ВНо 32) утврђено „да се отсад сви страни у Србију долазећи, а и овдашњи, школе не свршивши младићи, припремању у Правителствену службу, само привременим практикантима или писарима постављају и тако да званије отправаљају, док се њиова савршена способност не осведочи, или ч противном случају, док замењени не буду младићима школе у Лицеуму нашем с успехом свршившим.“ Ова одлука мотивисана је намером да се образовање и просвета у земљи шири на најбољи начин. И професори гимназије и професори Лицеја који су долазили из Војводине у Србију да службују, у прво време третирани су као привремени службеници, па су тек касније постајали „дејствителни професори“.

Као што је напред дотакнуто, Лицеј је 1838. г. добио за наставнике „државне званичнике“ професоре гимназије Петра Стојановића и Атанасија Теодоровића, које су ускоро заменили Исидор Стојановић и Константин Бранковић. Директор гимназије у Сремским Карловцима Јаков Гершић и професор тамошње гимназије Лазић, као и Атанасије Николић, инжењер у Новом Саду, нису се одазвали позиву. За Гершића се знало да је био врло образован човек у класичном духу, но услед слабог здравља није се могао примити старешинства и професуре на Лицеју; њему су нуђени примамљиви услови за живот и рад. И професор Лазић, врло познати природњак и ондашњи највећи српски научник, није се одазвао позиву, док је Атанасије Николић прешао у Србију у лето 1839. г. да буде професор математике, геометрије и цртања. У јесен те године Атанасије Николић је постављен за првог редовног професора Лицеја и првог ректора.

Године 1849. било је на Лицеју једанаест професора, од којих на Филозофском одељењу шест, а на Правном пет професора.⁶¹

Од касније истакнутих професора Филозофског одељења ваља навести дра Јанка Шафарика, Емилијана Јосимовића, дра Вука Маринковића, Алексија Околског.

Решавање питања наставничког кадра Гимназије, полугимназија и Лицеја при кра-

ју четврте и током пете деценије прошлог века било је кудикамо лакше него што је то био случај са учитељима основних школа. Малобројност виших школа свакако је олакшавала бољи и правилнији избор; што се на лествици школског образовања ишло све више, то су тешкоће биле мање. Једна пуна гимназија у главном месту земље и само три полугимназије у унутрашњости, са Лицејем на челу као највишом школом у Кнежевини, одиста нису представљале нарочити проблем. Због тога су професори Филозофског и Правног одељења Лицеја најчешће довођени путем конкурса објављиваних и у српској штампи у Аустроугарској. Кандидати су по правилу били солидно образовани људи са добрим моралним квалификацијама. Они су се у стручном и културном животу нове средине истицали и предводили рад. Звање професора Лицеја привлачило је способне и амбициозне младе Србе из Војводине који у својој ужој домовини нису имали на српском језику школу у рангу Лицеја.

На Филозофском одељењу Лицеја сви професори били су пореклом из пречанских крајева све до средине прошлог века, а огромна већина и после тог времена. Избор професора Филозофског одељења који су дуже остали на својим радним местима био је правилно извршен. Нарочито наставници математике и физике, по претходном инжењерском, односно медицинском образовању, доказали су то како залагањем у настави, тако и бригом око стварања потребних збирки, а и писањем уџбеника.

Прве две године рада Лицеја биле су стварно две године рада Филозофског одељења. Образовање стицано у „класи филозофије“ било је умногоме наставак гимназијског образовања. Ово протизилази из наставног плана, којим су се проширивала знања стечена у претходном школовању, са погдекојим новим предметом, међу којима се јавља природно право, грађанска архитектура, француски језик. Међутим, тиме што је на другој години Филозофског одељења после 1844. г. градиву из физике посвећено једанаест часова недељно показује се извесна тежња да се истакне важност реалног правца у образовању. У сваком случају, образовање стицано на Филозофском одељењу Лицеја није сматрано стручним колико општим, што нарочито долази до израза после одлуке „правителства“ да се 1840. г. отвори Правничко одељење Лицеја. Правничко образовање добијају они слушаоци који претходно заврше филозофско одељење, јер се овај по улози и рангу сматрао нижим. Тек са увођењем виших стручних знања из обла-

сти правних наука може се говорити и о вишем факултетском образовању, које је на почетку рада „правословног одделенија“ скромних размера. Не толико у духу даље традиције европске културе средњег века, када је артистички факултет на универзитетима припремао кандидате за изучавање медицинског, правног или теолошког факултета, већ највише по угледу на уређење угарских „краљевских“ академија, које су у свом саставу имале филозофски и правнички одсек, у првом реду усмерених на образовање чиновничког кадра, Лицеј у Кнежевини Србији извршио је сличан задатак. Како претходни рад, тако и одредбе првог закона о школама од 1844. г. ишле су у погледу организације и садржаја наставе за угарским „краљевским“ академи-

јама, јер су оне својим практичним духом одговарале унутрашњим потребама младе српске државне управе. Налазећи се на средини између гимназије и универзитета, академије у Угарској третирале су филозофско образовање као припрему за правничко образовање, што је усвојено на Лицеју у Србији. Доцније, међутим, када се највише образовање у земљи не усмерава више само у правцу стварања стручног чиновничког, односно административног и судског кадра, јавља се тежња да групе других дисциплина, особито природњачких и техничких наука, постану засебна грана учења на Лицеју, односно на Великој школи у Београду, како би се што боље допринело развоју привредних могућности земље која се кретала новим путевима.

НАПОМЕНЕ

⁹ М. Николић, *Крагујевачка гимназија 1833—1933*, 66.

¹⁰ Државни архив СР Србије у Београду, одељак Министарства просвете, Ф, Б, бр. 209/1841. Убудуће скраћено: ДА СРС МП, Ф...

¹¹ ДА СРС, МП, П№ 54/1838.

¹² ДА СРС, МП, П№ 395/1838.

¹³ К. Бранковић, *Развитак Велике школе*, Гласник Српског ученог друштва, књ. I (XVIII), Београд 1865, 21.

¹⁴ ДА СРС, МП, Ф V, П№ 790/1841.

¹⁵ Наведени документ.

¹⁶ К. Бранковић, нав. дело, 22.

¹⁷ ДА СРС, МП, Ф I, 9/1843.

¹⁸ Нав. документ.

¹⁹ Исто.

²⁰ ДА СРС, МП, Ф III, 200/1843.

²¹ Нав. документ.

²² Исти Архив, Ф V, 41; П№ 1541/1844.

²³ Исти Архив и одељак, П№ 329/1845.

²⁴ Исти Архив и одељак, Ф II, бр. 70/1848.

²⁵ Нав. документ.

²⁶ Исто.

²⁷ ДА СРС, МП, Ф II, 70/1848.

²⁸ Нав. документ.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

³⁹ ДА СРС, МП, П№ 830/1848.

⁴⁰ Нав. документ.

⁴¹ ДА СРС, МП, Ф IV, 320/1848.

⁴² Нав. документ.

⁴³ К. Бранковић, нав. дело.

⁴⁴ ДА СРС, МП, Ф IV 320/1848.

⁴⁵ Нав. документ.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исти Архив и одељак, Ф IV, 338/1849.

⁴⁹ В. Грујић: *Правничко образовање на Лицеју у почетку његовог рада*, *Анали Правног факултета у Београду*, април—јуни 1954.

⁵⁰ К. Бранковић, нав. дело.

⁵¹ ДА СРС, МП, Ф II, 70/1848.

⁵² Нав. документ.

⁵³ Исто.

⁵⁴ ДА СРС, МП, Ф IV, 320/1848.

⁵⁵ Нав. документ.

⁵⁶ ДА СРС, МП, П№ 11, 91/1848.

⁵⁷ ДА СРС, МП, Ф V, 450/1848.

⁵⁸ Нав. документ.

⁵⁹ ДА СРС, МП, Ф V, 359/1849.

⁶⁰ К. Бранковић, нав. дело.

⁶¹ ДА СРС, МП, Ф V, 369/1869.

НАСТАВА ПРАВНИЧКОГ ОДЕЉЕЊА ДО НОВОГ УСТРОЈЕНИЈА ЛИЦЕЈА 1853. ГОДИНЕ

Правничко образовање у почетку рада и после Устројенија јавног училишног наставленија 1844. г. — Особености правничке наставе — Први професори „правословног одделенија“

Као што је изнето, на почетку свога рада 1838. г. Лицеј у Крагујевцу имао је само Филозофско одељење. Ускоро, на предлог попечитеља правосудија и просвештенија Стефана Радичевића⁶² отворено је и Правно одељење у јесен 1840. г. Пошто је створена „Система православног наука у Књажевско-Србском Лицеуму“,⁶³ разрађен је затим наставни план за правничко образовање на Лицеју. У почетку, наставни план био је скроман, а спроводила су га два професора. На основу тога плана, прве године студија на Правном одељењу изучавало се природно право „у обширном смислу, с принадежећим спомагателним наукама“. Овај предмет сматран је за најважнији и поклањала му се пуна пажња. Осим природног права заступљени су још политичке науке — „Полиција“, статистика целог света, француски и немачки језик са „штилистичким упражненијама“. На другој години права биле су заступљене и ове наставне дисциплине: „Полицајно-економске науке“, државно право, право приватно и „общте свију“, кривично право („Закон казнителни“), менично (камбиално) право, француски и немачки језик „у свој обширности“.⁶⁴

Код примедба на један од првих „система“, односно наставних планова и програма за Правно одељење Лицеја чита се: „Почем закони отечествени сочинени и како надлежи одобрени и обнародовани буду, бит ће и они главни предмет занимања слушатеља овог факултета“.⁶⁵

Јасно, тенденција ка стручном образовању на Лицеју зависила је до највеће мере од државне потребе, а правни факултет стварно је добио лик стручне школе за образовање бирократије која се морала модерно припремати за вршење позива.

У време када је постављена основа развоју правничке наставе на Лицеју, наговештавало се да ће трајати три године и предвиђало изучавање и других предмета, као: 1. „Историја законодавства; 2. Положително правителствено (државно) право Србије; 3. Историја система Држава Европејски и Американски од Вествалског мира до данашњег дана; 4. Наука о посолствама и Дипломацији; 5. О пракци државној“.⁶⁶

Због недостатка професора правничко образовање на Лицеју у почетку је имало ограничен обим. Ти почеци су, међутим, значајни како са општекултурног становишта, тако и са стручно правничког, и у складу са ондашњем стањем науке и потребама државног апарата Кнежевине Србије који је требало модернизовати.

Када је основано Правничко одељење Лицеја у Крагујевцу, оно је имало два професора: Јована Ст. Поповића и Игњата Станимировића. Први је предавао природно право, а други наставник статистику. У току 1840/41. школске године, осим поменутих предмета, у наставном плану налазили су се „Куријални штил“ и француски језик. Куријални штил је у другом полугодшту те школске године предавао Јован Ст. Поповић.

Почетком фебруара 1841. г., по завршетку првог полугодишта, обављен је испит, коме су поред професора присуствовали и кнез Михаило, попечитељ правосудија и просвештенија Стефан Радичевић и совјетници. „Испит се почне с највећим вниманијем“, — забележио је хроничар. „Изрјадни одговори слушатеља права природног (из ког је предмета испит био), побудили су чувства задовољности свију присуствујући гостију.“ Тако су обавестиле своје читаоце из Крагујевца ондашње званичне новине.⁶⁷ Том полугодишњем испиту приступило је девет слушалаца, а одговори су теки, како је то дописник из Крагујевца јавио, брзо, умешно; задачи су „прекрасно“ решавани. У наведеној вести из Крагујевца саопштено је да је и Кнез учествовао „у препиркама разни мненија са дивним проницателством.“⁶⁸ На исти начин је слеподне првог дана прошао испит и из Статистике, „равним успехом и задовољством. Његова Светлост — „додаје се у новинском извештају, имала је милост до самога мрака с највећим вниманијем присуствовати, и како Г. Г. Професорима своје благовољеније, тако и слушатељима на њиховом трудољубију с похвалом височаише задовољство изразити.“

Као што је у јавности онога времена врло запажено прошао први испит „правословаца“ на Лицеју, тако исто је прошао и годишњи испит. „Новине србске“ у Београду опет су дале видно место том догађају на Правном одељењу Лицеја. Испит је одржан концем јуна 1841. г. Поводом показаног успеха у штампи је изражен велики оптимизам, јер: „Младеж Србска“ — донеле су новине — „совршену надежду подаје.

И ово се очевидно сотим већ доказало, што су совршивши за једну годину прописане правословија науке, слушаатељи исти числом 10 у канцеларије разни надлежатељства већ примљени где се, у канцеларијском раду упражњавају, од куда ће после на разни званија употребљени бити.⁶⁹

Слушаоци права били су завршени ученици „философическог одделенија“ Лицеја, које је и доцније остало нека врста припремног курса за даље студије на Правном факултету.

Први „правослови“ из 1840/41. школске године који су завршили своје образовање пошто су два полугодишта слушали предавања, били су: 1) Андрија Стаменковић, који је показао врло добар успех; 2) Груица Јовановић, са добрим успехом; 3) Давид Рашић, са добрим успехом; 4) Димитрије Матић, „особито отличан“ из свих предмета, и у првом и у другом полугодишту; 5) Јован Димитријевић, са добрим успехом; 6) Јоан Николић (старији), са добрим успехом; 7) Јоан Николић (млађи), „доста добар“; 8) Никола Тасић, добар; 9) Стоича Иванковић, „особито отличан“ и 10) Теодор Грујовић, добар.

Према извештају професора Јована Ст. Поповића од краја јуна 1841. г., по завршеном течају правних студија на Лицеју у Крагујевцу, у првом полугодишту били су заступљени следећи предмети: Право природно приватно и Статистика; у другом полугодишту: Право природно јавно, Куријални штил и француски језик. Обрађена материја из Куријалног штила и судеиског поступка при грађанским парницама у другом полугодишту 1840/41. школске године, које је предавао Јован Ст. Поповић, обухватила је: Судеиски грађански ред и Куријални штил, са темама: 1) О парницама вообште, 2) О редовним парницама, 3) О бранитељу, 4) О доказивању, 5) О писменим доказницама, 6) О сведоцима, 7) О заклетви, 8) О пресуди, 9) О апелати, 10) О извршењу пресуде.⁷⁰

На првом годишњем испиту практични део имао је три задатка, и то: један о дугу „изводном“ од 207 гроша; други задатак о „јасном“ дугу од 10 талира, и трећи задатак о наследству куће.

Као што се види, поред два главна предмета, наиме природног права и статистике заступљених у току целе 1840/41. школске године, у летњем семестру професор природног права Јован Ст. Поповић је из својих побуда држао предавања и из грађанског судског поступка. Потребу одржавања курса тога предмета он је објаснио Попечитељству правосудија и просвештенија, и очекивања су сасвим испуњена.

У просветној политици „правитељства“ владала је тежња да се правничка настава на Лицеју све више употпуњава. Попечитељству правосудија и просвештенија, у оно време под једном управом, предлагане су мере потребне да слушаоци изнесу што потпунија знања. Тако је Јован Ст. Поповић средином јуна 1842. г., пошто је најпре поставио питање: „Шта ће се на годину у старијој класи правословног факултета у обште предавати, а нарочито: какав предмет мени, поред повереног ми права природног, припасти има; да би таким образом празне моје часове к израђивању истог предмета за раније обрадити, а то по овом како очекивању Високославног Попечитељства правосудија, тако и савести мојој подпуно удовлетворити могао,⁷¹ овако образложио предлог о употпуњавању наставног плана: „Уместо положителног законика каквог нибуд народа, кои за нас и тако никакове силе нема, удобније бити судим право римско предавати, прво зато, што је оно темељ и основ свима новим законцима, а друго, што се и по свим универзитетима, гди је школско теченије на дуже време размерено, исто римско право предаје.“⁷¹ Међутим, предлагач Поповић није могао да испуни своју жељу, јер је ускоро са професорског места на Лицеју отишао на положај начелника Попечитељства правосудија и просвештенија.

Брижљиво пратећи рад највише школе у земљи, а особито Правног факултета, чије је проблеме најбоље познавао, Јован Ст. Поповић је као просветни старешина склон реформама интервенисао како би се и теоријска и практична настава што боље изводиле. Тако, крајем априла 1843. г., из Попечитељства је одређено да слушаоци „правословија“ који заврше у летњем полугодишту природно право, политичке науке и статистику, „на годину, као на другом курсу правословни наука, Право римско, Право криминално филозофическо и судеиски поступак при грађанским парницама и криминалним изследованијама, с обзиром на постојеће у Србији уредбе и устројенија у овом призренију слушају“.⁷²

Пошто се увидело да је захтев за Римским правом неостварљив, почетком 1844. г. Попечитељство правосудија и просвештенија решава да се уместо римског права у наредном полугодишту предаје „Србски грађански законик“, који је у штампи. Овај предмет ће касније излагати професор Максим Симоновић, док ће професор Сергије Николић уместо римског права узети народну економију.⁷³

Римско право, међутим, као засебна правничка дисциплина није било доцније

заступљено ни по одредбама првог закона о школама Кнежевине Србије — *Устроје-нија јавног училишног наставленија* — од 23. септембра 1844. г., чији је творац Јован Ст. Поповић. Овоме треба тражити узрок и у чињеници што су будући „правословци“ тек по првом школском закону могли добијати у гимназији основна знања из латинског језика и упознати се са уређењем и животом класичних народа.

На основу изложених основних момената о првој наставној основи на Правном одељењу Лицеја, који је у лето 1841. г. из Крагујевца пресељен у Београд, могуће је даље употпунити слику даљег развоја.

Оснивач и најзаслужнији професор права и организатор Правног одељења Лицеја био је Јован Ст. Поповић, славни комедиограф, иначе по своме образовању правник. Схвативши врло озбиљно нову дужност, он је после избора за професора „правословија“ на Лицеју у Крагујевцу, и након преласка из Вршца у Србију, спремио предавања за предмет Природно право, која је држао у Крагујевцу 1840/41. г. и у Београду 1841/42. школске године. У ствари, Јован Ст. Поповић је предавао градиво „Приватног и наравног права Разума“.

Почетне године правничког курса природно право се изучавало са шест часова недељно у оба семестра. По броју часова који су дати томе предмету може се закључити и о значају ове материје за правничке студије на Лицеју. Статистика, међутим, у првом семестру заступљена је била са три часа, а у другом семестру са пет часова недељно.

Предавања Јована Ст. Поповића, која се налазе у пишчевој рукописној заоставштини, носе наслов: *Природно право — предавања Јована Ст. Поповића у Лицејуму Књажевства Србског у Крагујевцу (1840/41) и Београду (1841/42)*.⁷⁴

У уводу свог рукописног уџбеника Јован Ст. Поповић најпре дефинише појам науке која је предмет изучавања. „Правословије, филозофским смислом узето, јест наука, која првобитне законе у смотренију спољни човечески дејствија по уму излаже, или која по сходности човека показује, шта је право, шта ли пак није.“⁷⁵ Ближе одређујући област Природног права он каже да „цел науке ове поглавита јест точно и системно знање природни или умом постављени права и дужности као условија спољне слободе и дружевног суествовања људи; подаља пак цел јесте сама мирна спољашна тишина и посредством ове своколико усвршенствовање, срећа и благополучије човеческог рода (§6).

Професор Јован Ст. Поповић разликује „природно“ стање од „произвољног“, а извор природног права налази у „употребителном“ разуму и човековој природи (§9). Истина, правне науке, као и морал, чине део практичне филозофије, али се једно од другога разликује, има своју област испитивања.

После уводног дела у излагању природног права писац узима за предмет даље обраде „Право природно приватно безусловно.“ Оно обухвата: „Поњатије права и основоположеније његово“ (§§ 14—22); „О првобитним правима“ (§§ 22—25); „О праву личног суествовања“ (§§ 25—26); О личној слободи“ (§§ 26—27); О једнакости природној“ (§§ 28—30); „О праву спрам ствари“ (§§ 31—32); „Особито право урођено“ (§ 33); „О праву слободни мисли“ (§§ 34—35); „О праву спровоу имена“ (§ 36).

Следећи одељак наставне материје чини „Право природно условно,“ са поглављима: „О притјажанију“ (§§ 37—52); „О уговору — погодбеници“; „О различним родовима уговора“ „О начину своја права подржавати.“ Пододељак јесте: „Природно право особено дружевно.“ У даљој обради „Право природно јавно“ представља важан одељак предавања који се односе на теорију о држави. После увода и одређивања појма државе, на основу схватања „уговорне теорије“ која је важила у време филозофије просвећености, у првом делу тог одељка говори се „о праву природном државном безусловном“; затим, о правима и дужностима владара; о правима грађанског „правителства вообште“. Даље је обухваћено: „Права грађанског правленија поједина, права законодателства“; „Надзирателно и извршително право Величества“. У одељку који следи излаже се „о особљивим унутрашњим правима Величества“, у шта спадају: право оружија, земаљско право, судска грађанска власт, „казнителна“ судска власт, власт над добрима у држави, „власт у смотренију државни званија и достоинства“, „правичниј образ цркве у држави“.

Следећи одељак у рукописном уџбенику професора Јована Ст. Поповића обухвата следеће теме: дужности владоца; права и дужности поданика; о народним представницима; о правилним начинима да се устав поправи; иселјавање и доселјавање грађана — као додатак овом делу предавања.

„Право државно условно“ допуњује претходну материју следећим: „О правословију вообште и различним формама његовим“; о демократији, аристократији, теократији и „сојузности“. У овом пододељку налази се излагање о начину „како државно правленије престаје“. Након увода обрађена

су следећа питања: „Право народно безусловно; корена права народња“; о народној слободи; о једнакости народној; о узајамној јавности народа; о народном поверењу. Следеће поглавље захвата „право народњег притјажанија“; о спољној безбедности народа; „о праву посланичества“. Одељак други овог одсека садржи: „Право природно условно“; правична одбрана у праву народном; о рату; о савезницима у рату; о праву неутралитета; о правичном миру и о праву светског грађанства.“

Теоретска основа правних дисциплина коју је предавао Јован Ст. Поповић била је филозофија рационализма с нијансом натуралистичких погледа који су се формирали уочи велике француске грађанске револуције и после ње. Углавном слободомне идеје XVIII века — *Siècles des lumières* —, кад се грађанска класа оштро сударила са феудалним поретком и дворским апсолутизмом, прожимају излагања професора Јована Ст. Поповића на Правном одељењу Лицеја у Крагујевцу и Београду.

На почетку 1841/42. школске године почео је да предаје на Правном одељењу Лицеја Јован Раић, пошто је провео шестомесечно одсуство код своје породице у Новом Саду пре него што ће коначно прећи у Србију. То време користио је за сређивање приватних послова, али и за спремање предавања „Полиције“. Он је написао дело, и кад је дошао у Београд, штампао га под насловом: *Начални основи умоправословне и положителне полиције списани за употребу младежи србске у Лицеуму Књажевства Србског учеће се* — Јованом Раићем у истом Лицеуму професором Правословија у Београду — печатно у Типографији Књажевства Србског 1841.

Та књига је први штампани уџбеник за потребе правника на Лицеју. У „предобавештењу“ професор Јован Раић за своје дело каже „да је ово први у Роду и на језику Србском у науци опит, за школску потребу и за степен изражености садашње Србске учеће се младежи, а не за распрострањавање и богаћење поља и простора полицајнословног, и то не од независног списатеља нег од професора, који се при томе по већој части положителни Уредби придржавати морао, у соразмерној важности посла кратком року израђен.“ У наставку уводне речи Јован Раић каже да његов уџбеник „није пуки препис или превод“, али нити је нешто што представља оригиналан рад. Затим скромно додаје да се много „врсније главе“ баве дубље проблемима „полиције“.

Унеколико се правдајући, професор Јован Раић напомиње да је уџбеник писао за

боравка у Новом Саду, према томе даље од извора „Србски полицајни права“ које је за време израде требало можда више консултовати, па је свестан извесних празнина, особито у цитирању. Иначе, нада се добронамерној критици која би била корисна за даљи рад.

У уводу свога уџбеника, на основу кога ће 1841/42. школске године држати предавања слушаоцима „правословија“ на Лицеју у Београду, Јован Раић каже: „Уљудне државе на то теже: да у простору и подручју своје правду и безбедност утемеље, и људству своје свескупно постизање свију истинити, свеобшти, животни тежења олакшају, обезбеде и могућим учине.“

По Раићу „Полиција“ је „наука која државну власт у том упућује, како се правце и материјалним средствиманутрења цел државна, наизменце пак утврђивање и распростирање безбедности и благостојања унутрености државе, у колико истој задатак не би већ правосудијем решен био, најбоље и најлакше постићи може“ (стр. 2—3).

Аутор првог штампаног правничког уџбеника у Кнежевини Србији прави дакле разлику између „правословија“ као правничке дисциплине која има за предмет правду и правосуђе, јер ово „лечи следства већ нарушене безбедности, расправљајући већ порођене парнице, гонећи и казниће дејствително учињене кривице и злочинства. Полиција, међутим, стара се да предупреди и одврати свако могуће нарушење безбедности, да предохрани парнице, осујети извршавање злочинства“ (стр. 3).

„Полиција“ према „правословију“ у друштвеном животу стоји као превентива, хигијенски режим, у односу на куративу у области здравствених проблема.

„Начални основи умноправословне и положителне полиције“ Јована Раића изложени су на 141 страници обичне осмине са две странице „предобавештења“. Уџбеник садржи две „части“. Пре њих, у § 1, налази се увод; у § 2 „Изведеније и изјасненије смисла и поњатија Полиције“; § 4 се односи на „Содржаније и главна одделенија Полиције“.

„Част прва Полиције“ захвата питања „о свеобштим средствима безбедности благостојања“. Овде су уклопљена два поглавља, од којих се у једном расправља „о народном израженију (полиција просвештенија)“. После говора „о прегледу простора“ налази се пододељак (I) о школама, где је изложена материја о нижим, реалним, политехничким школама, гимназијама и свеучилиштима. Следећи пододељак (II) обухвата погледе о цркви и верозакону (§ 8). Предмет трећег пододељка је „о про-

чим средствима народног изображенија“, у коме се говори: „О почитовању грађански закона; о старању за општу благонаравност; о лепим художествима, особито театру; о печатњи и цензури“ (§§ 9—12).

У другом поглављу прве „части“ најпре је реч „о препјатствовању сиротиње“. Затим се улази у сам предмет, чији је садржај: „О неким, к промишлености Полиције принадлежњима, узроцима сиротиње“ (§ 13); „о прекомерном умноженију људства и женидбама оскудни“ (§ 14); „о лењствовању, скитању, просјачењу и раскошности“ (§ 16); „о начину, заведенијама и изворима подпомагања и снабдевања, и то: а) самопомагателнима; б) О заштедним касама; в) О посленицама; г) О работницама; д) О животу сигурацијама, удовичким касама, вековитим доодцима; ђ) О заимодавцима“ (§ 17).

У завршном излагању тог поглавља налази се „продужење“, које се односи на државне помоћи; ту се убрајају: „сиротопријимнице, населенија сиротински колонија, сиротине и фонд на сиротинске трошке“ (§ 18).

„Част друга Полиције“ тиче се „особити предмети полицајне промишљености“. И овај одељак има две главе, од којих прва расправља „о сигурности“, а друга о сигурности и благостању „поједини државограђана“.

Садржину излагања о сигурности чини: „Објашњење поњатија“ (§ 19); „О подчињавању приватни сила под државну ограничавањем обогатења поједини“ (§ 20); „О постизању истога коња прекраћењем опасне власти“ (§ 21); О тајним друштвима и политичким партијама“ (§ 22); „О позору на стране (странска полиција)“ (§ 23); „О мерама против породивши се побуна“ (§ 24).

Глава друга другог дела уџбеника Јована Раића је врло опширна и захвата више од половине књиге (66—141). Она се бави питањима „сигурности и благостојанију поједини државограђана“. Ту је обухваћено: „О поводима нарушења њиног“ (§ 25); „О свеобштим способима ови тицања“ (§ 26); „О струкама нарушења ове сигурности“ (§ 27). Први пододељак ове главе односи се на личну сигурност, где се налази: „О убиствима“ (§ 28), и то: „а) о тровању; б) о двобоју и самоубијству; в) о чедоубијству; г) о породистама и копиланама“. У том пододељку налази се излагање и о рањавању, сакаћењу и осталим „телу навалице или неотице наносимим опасностима“ (§ 29). Ту спада и „возидбена уредба, немарска или грађанска уредба, уредба за сарањивање, децочуварнице“. — Предмет § 30 *Ручнице полиције*, како аутор Јован

Раић скраћено назива свој уџбеник, јесте: „О полицајном старању за здравље (Полиција здравља); о чистоћи ваздуха; о чистоћи улица, дворова и друго“. У следећем излагању захваћена је „медицинална полиција“ где је обрађено: „О лекарском персоналу; о апотекама; о болницама; о прилепљивим болестима“. Посебан одсек чини: „О гладним годинама и средствима против њи; о забрани жилемљењу крављица“.

„О недостатку ране и припаса“ (§ 32) говори се у овим темама: „О гладним годинама и средствима против њи; о забрани житоизвоза; о жтницама (амбарима)“. Следећи параграф (33) има за предмет наредбе за остале животне потребе, и то: „О чаршијским и млинарским уредбама; о дрву и шумским уредбама“. Предмет излагања § 34 јесте „сигурност чести“. У другом пододељку садржана је следећа материја: „О сигурности имања и добара, и то: о разним струкама њеног повређења“ (§ 35); „о повређивању сигурности имања од стране грађана“ (§ 36): „а) о покрајама и поарама; б) о преварама“. У § 37 излаже се „О несретним, сигурност имања и нарушавајућим догађајима: а) О пожару (полиција пожара); о препјатствовању пожара; о брзом гашењу пожара; о пожарњим осигурацијама“. б) „О потопу“. в) „О марвеном помору“. У трећем пододељку се расправља „о животним угодностима државограђана“. Ту спадају §§ 38 и 39, чиме се завршава уџбеник Јована Раића. У том пододељку изложени су погледи о служитељима и служитељској уредби, као и „полицајним надлежностима“.

Пошто књига Јована Раића представља значајан датум у историји правничког образовања код Срба, није на одмет пропратити извесне моменте у вези са њеним објављивањем. Почетком јуна 1841. г. из Попечитељства правосудија и просвештенија писано је Совјету: „... Да не би младеж у заведенијама нашим учећа се, писањем учебни предмета за оно време, док јој професори такве диктирају, дангубити морала“, ⁷⁶ нашло се ово попечитељство побуђеним да *Ручницу Полиције* састављену Јоаном Раићем, штампа у Правителственој типографији у 500 примерака. Попечитељство је том приликом изнело Совјету „да се за свако дело награда сочинетелу одреди“, и због тога предлаже да се за сваки штампани табак исплати писцу десет талера из „правителствене касе“. Пошто је размотрио предлог Попечитељства правосудија и просвештенија, Совјет је 21. јуна 1841. г. донео одлуку да се писцу уџбеника не даје никаква награда, мотивишући је следећим: 1) што је дужност професора да

школске књиге преводе са страних језика и спреме их за потребе наставе и ученика; 2) ученици имају двоугбу корист кад преписују уџбенике, разуме се по диктату, „јер не излазе из упражњенија у писању“, и што преписујући предмет „у полак га научи“; 3) што се ни по страним државама не штампају уџбеници за све предмете. А ако неки професор то хоће, онда нека уџбеник изда о свом трошку, од чега ће имати материјалну корист. Осим тога, штампањем дела уважава се и слави пишчево име.⁷⁷

Штедећи на просвети, Совјет је неоправдано одбио предлог Попечитељства правосудија и просвештенија, али ово и после тога понова образлаже Совјету свој захтев документованом представком.⁷⁸ Међутим, успеха није било,⁷⁹ и први писац правничког уџбеника за потребе Лицеја није по заслуги награђен, већ је ускоро именован за начелника Попечитељства просвештенија, али не за дуго, јер се вратио у Нови Сад.

Поред „природног права“ и „полиције“, важном правничком дисциплином на почетку рада „правословног“ одељења Лицеја сматрала се статистика. Да стекнемо приближну слику знања које је излагано у овом предмету на Лицеју у Београду, треба да се задржимо на главним одељцима градива које је остало из нешто доцнијег периода.

Наставник статистике од почетка рада Правног одељења било је Игњатије Станимировић. Школске 1847/48. г. он је поднео извештај Попечитељству правосудија и просвештенија о ученицима и о своме раду, из чега се сазнаје наставна материја те дисциплине.⁸⁰ Из прегледа предавања види се да је предмет у приступном делу обухватио „Теорију Штатистике или Државописнице“. Овде је разрађено: 1) „Поњатије Штатистике: а) етимологично, б) по науци“. 2) „Цел и одређеније државе“. 3) „Сојуз и разлика Штатистике од сродних наука“. 4) „Разделеније Штатистике“.

После наведеног дела, предмет је изложен по „частима“, и то тако да прву „част“ чини „Основне силе државне“. У овом одељку је обрађено: „Познаније основни државе силе, између кои: под именом државоокружија шта се разуме: житељи у разним штатистичким осмотренијама, индустрија по својим струкама; трговина у разним својим видовима; спомагателства трговине“. „Част“ друга Станимировићеве Штатистике бави се питањем „О устројенију државном“, и ту је изложено: „Изјасненије Устројенија државног, с образом државним, и начином владенија по вишегубом свом виду. О особи владатељевој у разним смо-

тренијама. О грађанству у државновладенију учествујућем“. Трећи део статистике обухвата „Државоуправленије“, са следећим темама: „Изјасненије и разделеније државоуправленија и државног дела. Одеденије 1во внутрена дела: а) Круг вероисповедни дела. б) Круг просвештенија. в) Круг правосудија. г) Круг полиције. д) Круг финансија. њ) Круг воени дела. Одеденије 2го инострани дела: Укупно содржаније инострани дела. Оглавленије и важност Штатистике. Полза Штатистике, с материјом и формом. Литература Штатистике.“

Предмет који је предавао Игњатије Станимировић захвата и „Наособну Штатистику“. У ствари, материја у њој садржана јесте део географије како се данас предаје са наглашавањем антропогеографских момената. „Наособна Штатистика“ предавана је у првом семестру 1847/48. школске године,⁸¹ и обухватила је следеће делове: „О Европи воопште. Част I. Основне силе државне. Глава 1ва — О државоокружију Русије и Велике Британије. Положеније границе с величином поменути држава. Уставне части или поделеније државно и речени држава. Естетствено стање у смотренију река и канала у наведеним државама. — Глава 2га — О жителима. — Државно људство общепросторно и поместно у Русији и Великој Британији. Међусобна разност житеља у смотренију порекла и вероисповеданија. Међусобна разност житеља у смотренију грађанског стања. — Глава 3ћа — О индустрији Русије и Велике Британије. Разни занимања и производи у пољској економији. Разна занимања и производи у художној индустрији. Круг и разни родови трговине. Глава 4та — О просвештенију Русије и Велике Британије. Разна училиштна заведенија; и друга средства просвештенија. — Глава 5та — О сокровишту и воинству државном. — Содржаније прихода и дугова државни у Русији и Великој Британији. Содржаније и разделеније воинства државног у реченим државама.“

Други део „Наособне Штатистике“ бави се питањем „О устројенију државном“ где спада: „Основни закони државни у Русији и Великој Британији. Образ државни с престолонаследијем у истим државама. О особи владатељевој у разним смотренијама. О супруги и деци, и двору владатељевог и сердарњим родовима. О сталекима или државостоиствама.“

Трећи део има за предмет излагања „О државоуправленију Русије и Велике Британије“, које говори: „О централном или врховном државоуправленију. О провинцијалном или подручном државоуправленију.“

У другом семестру 1847/48. школске године, прве године студија на Правном факултету, када је било десет слушајалаца, настављено је предавање „Наособне Штатистике“ излагањем о Аустрији, Француској и Прусској. О „свакој од тих држава расправљало се: Глава прва: „О државо-крузу“. Глава друга: „О житељима“. Глава трећа: „О радиности или индустрији“. Глава четврта: „О просвештенију“. Глава пета: „О сокровишту и војству“.

На крају свога извештаја Попечитељству просвештенија професор статистике на Правном факултету Лицеја Игњатије Станимировић је оне револуционарне 1848. г. ставио примедбу: „Због непогодни обстојатељства даље свршити се није могло, друго и велике су измене у свету заоставшем по реченим државама учињене.“⁸²

Особито на почетку, правничка настава на Лицеју Кнежевине Србије стајала је под утицајем пострационалистичких идеја ширених из суседних културних земаља. Иако је епоха просвећеног апсолутизма припадала прошлости, рационалистичка схватања су се и даље одржавала. Идеологија потекла из времена пре велике француске буржоаске револуције задржава се у многим струјањима и у првој половини XIX века јер је грађанство после свога успона све више увећавало снаге, а либерализам хватао маха, иако му је претила реакција после слома Наполеона и јулске револуције.

Идеја филозофије просвећености, иако их је у своје време интензивно ширио Доситеј Обрадовић, у Србију су продирале са закашњењем и постепено. То не значи да оне и даље нису владале у суседним земљама које су вршиле јак утицај на развитак српске државе. Особито преко школованих Срба из Војводине, Аустроугарска је вршила непосредан утицај на многе видове културног живота, а особито на организацију установа за образовање и васпитање.

Најзначајније промене у школском образовању Кнежевине Србије прве половине XIX века наступиле су са *Устројенијем јавног училишног наставленија* од 23. септембра 1844. г. Њиме је учињена прекретница у развиту наставе, почев од основношколске, па до највише — лицејске. Ово не значи да је снажни заокрет дошао изненада. Уложен је био низ напора и предузетих мера како би први закон о школама у Србији осигурао модернизовање образовних институција.

Јасним одредбама *Устројенија јавног училишног наставленија* дефинисано је место и улога Лицеја, односно његова два одељења: филозофског и правничког, на

којима школовање траје две године, али тако да се на правничко одељење ступа после завршеног филозофског одељења.

Први закон о школама Кнежевине Србије из 1844. г. има засебан одељак који се односи на лицејско школовање, управо на наставни план рада за оба одељења.

У „правословном“ — правном — одељењу Лицеја у првој години студија требало је да се предају следеће науке: „Право природно, Полиција, Народна економија и Финансија, Статистика поглавити Европски држава; — и особито Србије, Право јавно Србије и Право каноническо цркве источне, Француски језик.“ У другој години студија заступљене су следеће дисциплине: „Право грађанско српско, Право криминално, Поступак судејски грађански с образцима и Поступак судејски криминални с образцима, Право јавно народа положи-телно.“

Одредбама члана 53. *Устројенија јавног училишног наставленија* утврђен је и број наставника на Лицеју, и то: за веронауку и канонско право један наставник; за француски језик један; четири професора за филозофско одељење Лицеја и три професора за правничко одељење. Као што је изнето, у првој и другој години „Правословија“, осим „Права каноническог и цркве источне“, које предаје вероучитељ, и француског језика, који предаје специјални наставник, у плану студија налазе се десет правничких дисциплина; њих узимају на себе три професора, како се то *Устројенијем* пропи-сује.

Пошто је први закон о школама Кнежевине Србије учврстио план и програм лицејске наставе у најопштијим цртама, остало је да се даље разради обим градива за сваки предмет посебно. Овај задатак је извршио лицејски савет на предлог његових чланова, професора факултета.

Почетком 1844. г. обнародован је *Законик грађански Кнежевине Србије*, чији је творац био угледни новосадски адвокат и писац Јован Хаџић. Тај Законик како је наша правничка литература утврдила, био је скраћено издање аустријског законика од 1811. г., унеколико прилагођено српској друштвеној стварности са одликама схватања космополитизма, сасвим у духу филозофије која је прожимала друштвена и културна стремљења тога доба. Иначе, када је припреман *Законик грађански*, припреман је и први закон о школама Кнежевине Србије, који је итекако узео у обзир важну правну област за факултетску наставу на Лицеју.

На основу *Устројенија јавног училишног наставленија* од 23. септембра 1844. г.,

наставни рад је могао почети школске 1845/46. г. Доцније, пак, школске 1847/48. г. „Законик грађански у полугодишњем школском теченију толкован је“ ученицима друге године права од професора Максима Сибиновића. Он је тада имао тринаест слушаца, од којих је само један родом био из Београда.⁸³ О томе шта је у овом предмету обрађивано, које су теме биле, нема података, тако да недостаје преглед наставне материје. Исте школске године професор Игњатије Станимировић предавао је „Мудрословно право криминално“ другој години „правословаца“. Његова предавања је слушало дванаест редовних и један „изванредан“ слушаца. Као и раније, професор Станимировић је тада предавао и статистику, којом је започео своју професуру на Правном одељењу Лицеја.

Шаљући списак слушаца за прво полугодиште 1847/48. школске године, професор Игњатије Станимировић дао је преглед градива предаваног предмета. „Мудрословно право криминално“ захватило је најпре увод, где је изложено: „Обште поњатије права криминалног или казнословног. Основ права криминалног. Право казни је природно, па зато како у држави тако и ван ове подат се. Полза и разделеније права криминалног.“ У даљем излагању предметом су обухваћене две „части“, и то прва: „О злочинству и казни у обште“, и друга: „О наособном праву криминалног.“ Прва „част“ садржи шест поглавља, од којих су три савлађивана током првог полугодишта друге године студије, а остала поглавља у другом полугодишту заједно са „наособним правом криминалним.“

Предмет прве главе „Мудрословног права криминалног“ јесте „Познаније и разделеније злочинства.“ Овде је узето у обзир: „Изјасненије злочинства у обште. Определеније строго правословног злочинства наособ. Разделеније и по овоме наименованије разни злочинства, и то: а) по призренију на злочин твор имајућем, б) по призренију на закон и предмет повређени, в) по призренију на последујући казн.“ — У глави другој предавач се бави „подлогом, предметом и начином злочинства.“ Ту се третира: „О подлогу правословног злочинства наособ. О предмету злочинства с наособним примечанијама. О начину злочинства по грбом свом виду, и то: а) по спољном твору, коим је злочинац на зло дело притекао. При овом опет нарочито дејствовати се има: О стицању на злочинство, и то наименце: сезакљатију и ајдуклуку. б) О начину злочинства по внутреној злочинца сведомости и неправедном и противзаоком делу свом. — Извори и од куда последујући степени.

Јанко Шафарик један од врло заслужних професора и ректора Лицеја

Janko Šafarik un des professeurs méritants et recteur du Lycée

Еда ли при збившем се злочинству, такође и злочинства предпоставити се има. О неспреченом, необтуженом, и одобреном злочинству другога.“

У трећој глави првог дела предмета који је предавао Игњатије Станимировић расправља се „О нарави и естетству казни.“ Најпре је овде обрађено: „Поњатије и определеније правословне казни наособ. Разлика правословне казни од сродни зала. О цели правословне казни, и то: а) у смотренију обшти примечанија. б) У смотренију разни о таковој мненија. в) У смотренију истине и својствене цели при правословној каштиги. — О досуђивању, задавању и кашеству правословне казни. Разни родови и видови при правословној казни. О праву казни и смрти. Разни начини при задавању казни. О телесним каштигама. О слободукидним казнима. А глобителним и озлогластителним казнима.“

У другом семестру друге, тј. завршне године студија настављено је излагање материје „Мудрословног права криминалног.“ Онда је пређена глава четврта прве „части“, где је обухваћено: „О примењивању злочинства у казн.“ Пета глава имала је за

предмет излагања: „О прилагању или употребленију закона криминални.“ И последња, шеста глава тичала се теме „О помиловању превремену или застарелости.“

Део други „Мудрословног права криминалног“ захвата „Наособно право криминално“, где се најпре говори о јавним злочинствима. Осим тога предмет предавања јесте: „I Гажење јавне власти државне; II Злоупотребавање јавне власти државне; III Застојавање или закидање власти државне.“⁸⁴

Током школске 1847/48. г. професор Сергије Николић предавао је природно право и „Полицију“ у првој класи „правословаца.“ Из прегледа предавања природног права, после увода у коме су изложени општи појмови, види се да је „прва част“ обухватила: „Право приватно изван-друштвеном и слеђујућа три теченија. — Прво теченије, о праву безусловном, садржавајуће у Глави 1. Основ и својства права безусловна; Глава 2. Понаособна права безусловна; Глава 3. Дужности правне безусловне. Друго теченије, о праву условном изван увредном, гди је изложено у Глави 1. Право условно; Глава 2. Право уговорно, и то у делу а) поњатија и својства уговора уобште, делу б) уговори понаособни: добротворни, теретни и жребни. — Треће теченије, о праву условном постајућем, из увреде, или о праву ратном, које дејствује у Глави 1. О природи у обште; Глава 2. О начинима права увређења подржавати.“

Професор Сергије Николић је у првом семестру 1847/48. школске године предавао и „Полицију.“ Када је 27. јануара 1848. г. писао извештај о слушаоцима и настави коју је спроводио, дао је преглед предавања овог предмета, с напоменом да „Полиција предавана је под предписаном ауктору“ (Јовану Раићу), што је напред описано.

Статистику је и даље предавао наставник Игњатије Станимировић, управо од оснивања Правног одељења Лицеја;⁸⁵ предмет је излаган у првој години студија.

На крају школске 1847/48. г. прву годину студија сви кандидати су завршили са „превасходним“ успехом из „Права криминалног“, док је „Поступак судејски“ отпао услед одласка професора са Лицеја.

Од живих језика француски је био обавезан за правнике почетне године студија. Школске 1847/48. г. у програму овог предмета налазио се „граматикални анализис и толковање ауктора Шатобријана.“

Поред наведеног, правници са Лицеја били су обавезни да недељом иду на „поученија евангелска“ и у цркву. Они су се иначе налазили у повољнијем положају од „мудрослова“, који су по наставном плану и

програму дужни да уче „Науку Христијанску.“ Штавише, овај предмет је за њих фигурирао на првом месту.

Шаљући писмо и приложене извештаје појединих професора Лицеја Попечитељству правосудија и просвештенија, по обављеним испитима у првој половини јуна 1848. г., ректор Јанко Шафарик је на крају напоменуо: „Другогодишњи пак Правословија слушатељи из Поступка судејског испит положити нису могли, зато што ову науку нису никако свршили.“⁸⁷

Уз преглед градива које су излагали, наставници Лицеја су дали и спискове слушаца. На крају 1847/48. школске године „првогодишњи правословија слушатељи“ били су: 1) Василије Петровић, 2) Вељко Радоњић, 3) Ђорђе Мишковић, 4) Димитрије Димитријевић, 5) Живан Јовановић, 6) Живко Јовановић, 7) Миајло Дамњановић, 8) Павле Петронијевић, 9) Стефан Лењиновић, 10) Тома Јанковић. — А „другољетни Правословија слушатељи за друго училишно теченије 1848“ били су: 1) Алекса Солдић, 2) Андрија Петровић, 3) Димитрије Петровић, 4) Јован Стефановић, 5) Константин Драготиновић, 6) Константин Младеновић, 7) Милан Ковановић, 8) Милован Николић, 9) Милош Поповић, 10) Новак Сретић и 11) Риста Спасојевић.⁸⁸

Да би се олакшало савлађивање наставног градива, неопходно је било имати уџбенике. Питање је постављено на годину дана после објављивања *Устројенија јавног училишног наставленија*, али нема података да је решено. Из извештаја појединих наставника Лицеја поводом препоруке Попечитељства правосудија и просвештенија⁸⁹ да се побољша учење састављањем уџбеника, сазнајемо да се томе озбиљно приступило. Тако је Сергије Николић средином октобра 1845. г. саопштио да ће до почетка наредне школске године спремити за штампу уџбеник Природног права. Што се тиче уџбеника Народне економије и финансија, професор Сергије Николић је известио Попечитељство да је предузео „предварителна нуждна истраживања.“ Осим тога, јавио је да је приступио и преради „Полиције.“

Максим Симоновић, професор „Толкованија грађанског поступка, Поступка судејског (при грађанским парницама, изванпарнични, криминални),“ у исто време кад и Сергије Николић обавестио је Попечитељство просвештенија да Судски поступак није за штампу, јер се очекује нови закон о поступку. А „Поступак изванпарнични и криминални“ не може се објавити без одобрења законодавне власти, иако би их, како Симоновић наглашава, могао спремити у кратком року.

Када је реч о Грађанском законнику, професор Максим Симоновић истиче да је његово тумачење тежак посао и да спремање овог уџбеника изискује дуже времена; то је врло важан и одговоран задатак и тражи велику брижљивост.

Игњат Станимировић је средином октобра 1845. г. кратко саопштио да свој предмет за штампу није спремио.⁹⁰

Међутим, потреба за уџбеницима осећала се све више. То је Попечитељство правосудија и просвештенија нарочито изразило у свом писму од 23. августа 1848. г.,⁹¹ кад је критиковало метод диктирања предавања, као и професорску праксу да им слушаоци уче „наизустно.“ Кад је ондашњи начелник „просвештенија“ Димитрије Исаиловић хтео да спроведе нова начела у наставничком раду, односно бољи методски поступак, он је Лицејском савету саопштио и наступање младих снага школованих на Западу, препоручујући да их стари, искуснији професори добро приме и помогну. То су били Димитрије Матић и Константин Цукић, који су били стекли највише образовање у Немачкој.

У поменутом писму Попечитељству правосудије и просвештенија Лицеју извештен је Савет лицејски да је Кнез у сагласности са Совјетом, а на предлог највише просветне управе, установио нову катедру „Политичке економије, финансије и науке трговине.“⁹² А „учевни“ предмети на које ће се „ограничити“ правничко одељење Лицеја у новом течају школске 1848/49. г. биће: „1) Право природно, 2) Обшта штатистика, 3) Право грађанско србско, 4) Поступак грађански и криминални, 5) Политичка економија, 6) Криминално право, 7) Полиција, 8) Француски језик.“ Том приликом, као што је и раније чинило, Попечитељство правосудија и просвештенија је извршило поделу предмета на наставнике. Тако је нови професор Константин Цукић добио да предаје „Политическу економију;“ Игњат Станимировић: Криминално право и Општу статистику Европе; Сергије Николић: Природно право и Полицију; нови професор Димитрије Матић: Право грађанско српско и Поступак грађански и криминални.

Мислећи на новопостављене професоре Коста Цукића и Димитрија Матића, у акту Попечитељства просвештенија Ректору Лицеја између осталог је речено: „Попечитељство се поуздано нада, да ћете савестне, вредне и неуморне саделатеље у трудном и полезном занимању вашем имати.“⁹³

Професор Коста Цукић је затим предавао политичку економију на првој и другој години, а Димитрије Матић грађанско право и грађански и криминални поступак на

другој години. Осим тога шта су „правословци“ добили два млада наставника образована на немачким универзитетима и нове предмете у наставном плану, почетком 1848/49. школске године био је постављен „строго обвезателно“ захтев у погледу учења француског језика, заступљеног у оба полугодишта како на Филозофском, тако и на Правном одељењу Лицеја.

У првој години филозофије одређено је било да се из француског језика савлађује граматика „до синтаксиса са надлежним упражненијама,“ и читање, а у другој години синтакса са „надлежним упражненијама“ и читање. На Правном одељењу пак у првој години студија прописано је било да се настави учење француског језика, и тако да се врши: „1) наизустно учење кратки прозаични састава; 2) казовно писање (Dictée); 3) толковање следујући дела: Montesquieu (Grandeur et décadence des Romains), Fénelon (четврта и девета глава Телемака), Buffon: Discours sur le style;“ у другој години право савлађивања француског језика састоји се у следећем: „наизустно учење кратких стихотворних састава, 2) казовно писање (Dictée), 3) толковање следујући дела: Corneille-Les Horaces, Racine-Britannicus, Molière-Le Misantrophe.“

Према томе, на Филозофском одсеку Лицеја удара се основа знању из француског језика, управо савлађују се елементи, а проширивање се врши тек на Правном одељењу, али не текстовима из области струке, већ текстовима из уметничких дела.

Што се више ишло ка средини прошлог века правничко образовање на Лицеју, све се више разграњавало. Због тога је Попечитељство просвештенија почетком децембра 1848. г. упутило Совјету своје образложење у погледу повишења студија на „правословном одделенију“ од две на три године. јер „... данас је искуством доказано да је правословно одделеније Лицеума нашег у смотренију предавања, велики недостатак трпило.“⁹⁴

Било је наступило време да се уведу још неки нови наставни предмети, као на пример: административно право, наука о „државоуправљенију“ и јавно право Србије. А са већ новоуведеним предметима политичке економије нешто пре тога, наставни план Правног одељења Лицеја доста је био обогаћен, и требало га је распоредити. Због тога је Попечитељство правосудија и просвештенија предложило Совјету следеће мере: 1) да трајање „правословног настављенија у Лицеуму“ треба повисити од две на три године и 2) треба отворити нову катедру још, са годишњом платом професору од 600 талира. На тај начин на Правном

одељењу Лицеја било би заступљено четрнаест предмета, од којих су нови: „Јустинијанови инштитути,“ „Скраћена Јустинијанова пандекта,“ „Право народа,“ „Право јавно Србије,“ „Право административно,“ „Право грађанско србско.“

За рад на Правном факултету Лицеја предвиђало се шест наставника.

У сагласности са Совјетом, Кнез је почетком фебруара 1849. г., након што је предлог проучен, решио да се школовање правницима продужи и да се отвори још једна катедра са годишњом платом професора од 600 талира. Исто тако је усвојен предлог Попечитељства правосудија и просвештенија у погледу броја предмета како их је оно утврдило.⁹⁵

По онда донетом наставном плану, у првој години студија предвиђено је да се предају следећи предмети: „1) Право природно, 2) Јустинијанови инштитути, 3) Политичка економија, 4) Општа статистика Европе, 5) Француски језик. — У другој години: 1) Право грађанско србско, 2) Право криминално, 3) Скраћена Јустинијанова пандекта, 4) Наука финансије и трговине, 5) Француски језик. — У трећој години студија у наставном плану налазили су се предмети: 1) Поступак грађански, 2) Поступак криминални, 3) Право јавно Србије, 4) Право народа, 5) Право административно.“

Равномерна распоређеност наставне материје, и то у свакој години по пет предмета, тако да се ишло ка питањима све компликованијим, и све више везаним за праксу, карактеристика је настаног плана Правничког одељења Лицеја по замисли о трогодишњем школовању.

По томе како је Попечитељство правосудија и просвештенија планирало правничке студије, оно је одредило наставнике за поједине предмете, и то: професор који је требало да наступи добио је да предаје „Право природно,“ „Јустинијанове инштитуте“ и „Скраћену Јустинијанову пандекту,“ професор Димитрије Матић имао је да предаје: „Право грађанско,“ „Поступак грађански“ и „Право јавно Србије,“ професор Игњат Станимировић: „Право криминално,“ „Поступак криминални“ и „Општу статистику Европе,“ четврти наставник Сергије Николић: „Право народа,“ „Право административно у пространом смислу, подразумевајући и право полицајно,“ пети наставник др Коста Цукић: „Политичку економију“ и „Науку финансије и трговине,“ шести наставник француски језик и литературу.⁹⁶

Што се тиче катедре природног права, „високославни је Совјет решио, да се још за једну годину с надлежним професором

не попуњава, док преправљајући се за исту струку отечествени питомац наш из стране земље натраг не дође.⁹⁷ До тог времена пак Сергије Николић ће узети на себе да предаје природно право. Пожељно би било, додаје томе Попечитељство правосудија и просвештенија, да неко од осталих професора „правословија“ прими да предаје бар „Јустинијанове инштитуте.“⁹⁸

Пошто је млади и предузимљиви професор права др Димитрије Матић очу нове школске 1849/50. г. изнео своја „побуђења заседанију професора Лицеума Србског“ да се Лицеј „возвиси“ на степен Академије,⁹⁹ он је, откако је извршено проширивање правничког образовања, приуноу и да се уведе нов начин рада, како би се кандидати што боље стручно спремили за будући позив. Корак за што успешније извођење наставе на Правном одељењу Лицеја Димитрије Матић је предузео крајем 1849. г. Да би што успешније спровео наставу „Отечественог права,“ он је писао Попечитељству правосудија и просвештенија и молио да му се шаљу „сви закони и уредбе, које одсад издаване буду, истим оним начином, као што се и осталим надлежателствима доставља.“¹⁰⁰ Другим својим писмом из истог времена професор Димитрије Матић моли за дејство код Попечитељства правосудија „како би се судовима вароши Београда и окружија Београдског налог издао, да они мени, кад поиштем, акта окончани парница издају.“ Ово потоње је потребно ради бољег извођења наставе Грађанског судејског поступка, да „слушатељима своим и практични начин вођења парнице при нашим судовима показивати могао, на што је нужно имати парница, које су код судова већ окончане.“¹⁰¹ Том приликом Димитрије Матић је предложио и препоручио да слушаоци стичу извесно искуство правника и у непосредном додиру са праксом у установама. Зао би врло погодно било „... да се слушатељима законика и поступка судејског, као онима, кои се за будуће слушатеље и званичнике при судејској струци преправљају, дозволи, да они, кои оћеју и кад времена имају, особито после подне кад часове немају, могу у овдашње судове на рад одлазити и тамо помагати судејском персоналу и себе у поступању судејском при парницама упражњавати.“¹⁰²

Како су у оно време били заступљени поједини предмети — са колико часова седмично?

У првој години природно право обрађивано је у четири часа седмично; народна економија исто тако у четири часа, а и политичка економија; статистика је била за-

ступљена са шест часова и француски језик са три. Настава права у првој години, дакле, извођена је у 21 часу седмично.

У другој години студије поједине дисциплине заступљене су на следећи начин: финансије са четири часа седмично; политичка економија са два криминално право са шест и француски језик са три часа седмично. Укупно: 19 часова, у другој години.

У трећој години настава се обавља по овом плану: финансије, четири часа седмично; народно право два; административно право, са три: политичка економија два; јавно право, два; грађански поступак три часа недељно.¹⁰³

Такво је било „расположење“ предмета и часова правничке струке на Лицеју у школској 1849/50. г. Рад је текао пре и после подне, и то од 8 до 10 часова пре, и од 2 до 4 часа после подне.¹⁰⁴

После кодификације школског искуства Кнежевине Србије 1844. г., правничко образовање, које је било од велике државне и друштвене користи, све више напредује. О њему одговорни фактори брину много више него о осталом образовању: у основним школама, средњим школама и на Филозофском одељењу Лицеја. На овом примеру јасно се показује велика зависност школског система који влада у једном раздобљу од интереса оних слојева у чијим се рукама налази власт и највећа средства. Свемоћна олигархијска управа Совјета као органа уставобранитељског режима у периоду 1838—1858. г. потчинила је себи српско друштво баш захваљујући бирократији, која се школује у земљи и у иностранству. Међутим, то не значи да су млади образовани људи гледали равнодушно на конзервативна схватања и злоупотребу власти од оних који су били на челу државе.

Чврст систем јавног образовања изграђен под уставобранитељима очевидно представља напредак у односу на школске прилике које су владале до четрдесетих година прошлог века у обновљеној српској држави, у земљи која се отимала од заосталости. Правно одељење Лицеја одиграло је значајну улогу у њеном културном и друштвеном развоју.

Особености правничке наставе

Још на Доситејевој Великој школи у Београду (1808—1813), која је по својој организацији и наставној основи очигледно имала за сврху да образује људе који ће вршити дужности у државној управи, правничка знања су заузимала истакнуто ме-

сто. Наставно градиво, у коме су предмети општег образовања били измешани са извесним правним и политичким дисциплинама, пружао је великошколцима из времена Карађорђево Србије главне појмове и знања посебно да постану добри државни чиновници.

Ако се за време првог устанка запажа веће старање око учвршћивања власти путем чиновничког апарата, не може се рећи да је то био случај и за време прве владавине кнеза Милоша Обреновића. Као неписмен али врло способан аутократа, кнез Милош је дуго управљао на основу усмене речи и обичајног права. Овај тип патријархалног владара међутим одиграо је своју улогу у Србији непосредно пошто је она учврстила свој међународни положај. Истина, то је био положај једне полувазалне државе, али са признатим правом наследног књажевског достојанства. Убрзо потом јавља се отпор угледних и утицајних људи који траже заштиту законитости, доброг реда и поретка, како би се ограничила Кнежева самовоља.

Из велике потребе да се регулишу односи Кнеза с једне и уставобранитеља с друге стране, као и оних према народу, четрдесетих година прошлог века дата је нова улога школском образовању које је дуже времена било запостављено.

Као одјек онога што је већ постојало у пракси прве више школе у Карађорђевој Србији, извесни елементи образовања потребних за грађански живот, као и правнички појмови наћи ће се доцније у гимназијској настави, пре оснивања Правословног одделенија на Крагујевачком Лицеју 1844. г. Тако су на „Великој школи,“ како се у оно време звала гимназија у престоници Србије, поред осталих предмета, којих је 1834. г. било десет на броју, заступљена и следећа два предмета: „Наравоученије, общча поњатија о праву и о неким грађанским законима наособ и Државоученије, штатистика, Европа и Азија вообшче.“¹⁰⁵

„Обшча поњатија о праву“ у вези са питањима неких „грађанских закона наособ,“ као и „државоученије“ били су материја правничке струке која се у своје време савлађивала на Доситејевој Великој школи. Међутим, наведена два предмета из области права губе се 1838. г. из плана гимназијског образовања који су израдили професори Лицеја и Гимназије, а 26. септембра те године га одобрио тадашњи попечитељ правосудија и просвештенија Стефан Стефановић-Тенка. Тај наставни план је, иначе, са малим изменама остао у важности све до доношења првог закона о школама

Кнежевине Србије 1844. г., *Устројенија јавног училишног наставленија*.¹⁰⁶

Када је 1838. г. основан Лицеј најпре само са филозофским одељењем, у његов наставни план унети су неки предмети који ће доцније постати предмети Правословног одделенија. Међу њима је заступљена статистика као засебан предмет, који је дотада био предаван као део историје и политичке географије, Првим наставним планом Лицеја за Филозофско одељење одређено је било да се поред осталих дисциплина предају „Природно право“ и „Штатистика Европе.“¹⁰⁷ Дакле, поред „Штатистике Европе“ на Филозофском одељењу у почетку његовог рада узета је у обзир и чисто правничка дисциплина, наиме „Природно право.“

Такав наставни план био је предложен Кнезу 18. септембра 1838. г.

Са оснивањем Правног одељења 1840. г., стручна настава добила је свој посебан план и програм од почетка 1840/41. школске године, када је почео да предаје Природно право Јован Ст. Поповић. Отада, главна обележја правничке наставе на Лицеју била су у следећем: 1) што је она била уређена сасвим по угледу на угарске краљевске академије, и 2) што је та настава увек имала у виду практично оспособљавање кандидата за вршење чиновничких дужности у државно апарату. Тај утилитаристички моменат био је одлучујући у развоју правничког образовања код нас.

Школе суседне Угарске које су извршиле пресудан утицај на организацију лицејског образовања у Кнежевини Србији биле су засноване и уређене у духу нешто измењених просветилачких погледа о националном препороду на почетку XIX века. Ово је било озакоњено у школском уставу — *Ratio educationis* — из 1806. године, који је у ствари представљао нову редакцију бечког из 1776. г. из времена Марије Терезије, донетог у духу њених — терезијанских — реформи.

У наведеној школској уредби Угарске, која је рађена дуго времена, тип вишег стручног образовања завршног карактера, али не универзитетског ранга, чини академија. После ње могло се ићи на универзитетске студије. Угарска академија се гранала на двогодишњи течај филозофије и двогодишњи течај права. Најпре се пролазило кроз први — течај филозофије, па се онда ишло на правнички одсек академије.¹⁰⁸

За нас је овде занимљива структура правничке наставе на нашем Лицеју који је имао узор у угарским „краљевским“ академијама па је потребно да се на њој мало задржимо. Предмети су скоро исти у обема школама, али у прво време постоји разлика

у трајању школовања. На угарским академијама, наиме, курсеви трају и по три године, док на Лицеју у Београду трају две године, али је на Правном одељењу његовом било мање предмета из правничке струке, која се тек имала проширивати, особито с обзиром на законодавни рад за владе уставобранитеља.

На Правном одељењу Лицеја у Крагујевцу и Београду обрађиване су следеће дисциплине (у заградама је дат назив предмета у угарским академијама): 1) Природно право или право разума (*ius naturae*); 2) Право државно (*ius publicum universale*); 3) Црквено право (*ius ecclesiasticum, publicum et privatum*); 4) Грађанско право (*ius civile, romanum et feudale*); 5) Кривично право (*ius criminale*); 6) Наука политичка (*politia et scientia commercii, resque aerea vulgo camerales dictae*); 7) Менично и трговачко право (*ius cambiale et mercatorum*); 8) Кривични и грађански судоред (*stylus curialis*); 9) Статистика (*statistica*).

И поред тога што је правничка настава виших угарских школа својом практичношћу и друштвеном усмереношћу одговарала потребама младе српске државе, она је у нашем Лицеју унеколико одступала од свог узора.

Одмах по увођењу „правословних наука,“ налази се и ово „примечаније:“ „Кад се предавање Правословни наука у Лицеуму Књажевства Србског на теченије школско од три године определи, поред горе изложени још ће се и следујући предмети предати: 1) Историја законодавства, 2) Положително Правителствено (државно) право Србије, 3) Историја система државе Европејски и Американски од Вествалског мира до данашњег дана, 4) Наука о посолствима и 5) О пракци државној.“¹⁰⁹

До доношења првог посебног закона о Лицеју, није дошло до проширења наставног плана студија на Правном одељењу Лицеја, али је око средине прошлог века правничка настава ипак разграната и продубљена предметима онда заступљеним на правним факултетима западноевропских универзитета. Тако, предлажући Совјету почетком децембра 1848. г.¹¹⁰ да трајање „правословног наставленија у Лицеуму“ треба повисити од две на три године и отворити још једну катедру са годишњом платом од 600 талира, Попечитељско правосудија и просвештенија је утврдило четрнаест наставних предмета, од којих је као нове навело: Јустинијанове инштитуте и Скраћену Јустинијанову пандекту; затим: Право народа, Право јавно Србије, Право административно и Право грађанско србско. Прва два предмета, а на име: Јусти-

нијанови инштитути и Скраћена Јустинијанова пандекта у трогодишњем курсу права који је Кнез са Совјетом установио почетком фебруара 1849. г.¹¹ указују на тежњу да се пружи што потпуније знање о правничкој теорији и пракси, као и њиховом историјском развоју. Овим је настава Лицеја, посебно Правног одељења, добила карактер универзитетске наставе. Зато није необично што је тада млади професор права др Димитрије Матић 30. августа 1849. г. изнео свој предлог и „побуђенија“ да се Лицеј назове Академијом. Поред осталог, у писменом образложењу „заседанију професора Лицеума Србског“ Матић је истакао да ни академије у другим државама „немају ништа више, нити се што више на њима предаје, па се ипак за академије признају. За пример можемо узети“ — додаје професор Матић — „Загребачку или другу коју Академију. А за наше заведеније може се рећи, да се при њему, особито у правословном оделенију, по најновијој наредби имају и такве науке предавати, које и сами многи Универзитети немају, као што је на пример административно право, које се тек од пре две године у целој Германији само при Хајделбершком Универзитету предавати почело.“¹²

Очигледно, са јачањем Правног одељења Лицеја у Београду зачиње се мисао да се највишој школи у земљи створи одговарајући углед тиме што се добити универзитетску организацију и ранг.

Творац првог закона о школама Кнежевине Србије био је свестан улоге Лицеја у систему образовања омладине. Њему је било познато да осим правничких студија какве су постојале на Лицеју у Београду, и које су толико одговарале студијама на краљевским угарским академијама, постоје правнички факултети на универзитетима, на којима се правничке науке савлађују у читавом обиму. Од тог времена није прошло ни пет година, а млади школовани Срби из Кнежевине који су студирали на немачким универзитетима и тамо стицали највише научне степене, постављају питање нове организације факултета, какву су имали прилике да упознају на Западу.

Шта чини суштину правничког образовања на Лицеју, односно које су његове главне особености?

Државноправна теорија предавана на Лицеју заснивала се на схватањима филозофије просвећености, тачније речено на идејама монархистичког просвећеног апсолутизма пренетог из Аустрије. Отуда, први професор права на Лицеју у Крагујевцу говорећи о циљу предмета Природно право, подвлачи потребу „познавања права и дуж-

ности као условија спољне слободе и државног сосушествовања људи; подала пак циљ јесте сама мирна тишина и посредством ове свеколико усавршеновање, срећа и благополучија човеческог рода.“

„Природно право или право разума“ представљало је филозофију права у времену рационализма. То је била теорија о држави којој у основи лежи велика вера у моћ човековог разума. Иначе, својим механистичким тумачењем односа међу људима израженим у уговорној концепцији постанка државе, основане зато да осигура „урођена“ човекова права, природноправна теорија је на идеалистички начин објашњавала сложени друштвени живот. „Природно право“ је истицало уверење о великој снази „употребителног“ ума, али тек „Полиција“ као правничка грана представља практичну област у служби државе, којој је изнад свега стало до „свеколике тишине“ у држави, где је све склопљено као у неком јединственом организму.

Основне поставке науке Полиције у идејама просвећеног апсолутизма наглашавале су следеће: 1) незнање је највећи непријатељ благостања и човекове среће; 2) сиромаштво је први узрок свих злочиних дела. Због тога се примарном дужношћу државе сматра рад на побољшању материјалног стања, и то опет посредством просвећивања.

Ако предмети Природно право или право разума и Полиција чине стручну групу у ужем смислу, статистика је на почетку рада Правног одељења Лицеја третирана више као предмет општег правничког образовања.

Можда се ни у једном делокругу друштвеног рада не показује толика повезаност и условљеност јавног образовања од владајућег класног схватања као у случају правничког образовања. Особито у оној фази формирања српске државе када су избиле све тенденције како према турској сизеренској власти, тако и у унутрашњем животу, јасно се оцртава усмереност државноправне теорије у настави „Правословног одделенија“ на Лицеју у Крагујевцу и Београду.

Први професори „правословног одделенија“

У свим правцима, а највише у културном погледу, Кнежевина Србије се у првој половини XIX века развија под јаким утицајем суседне аустријске државе. Схватања и пракса рационалистичког и пострационалистичког периода који прожимају друштвени живот Срба у Војводини пре-

носе у Кнежевину млађи људи који ту својим знањем подижу просвету, судство, медицинску службу и администрацију.

Упркос тешкоћама, школовани Срби из Војводине ступали су у „правителствену“ службу и извршили су низ задатака од велике користи за развитак обновљене српске државе, која је одбацујући турско турсорство одлично одбацила и културну заосталост.

Почетком августа 1840. г. попечитељ правосудија и просвештенија Стефан Радичевић поднео је Совјету предлог да се за свршене ученике „мудрословија“ оснује још једна „класа“ у којој ће се предавати правне науке.¹¹³ Ту ваља имати у виду да се у првом наставном плану Лицеја за Филозофско одељење налазио један од правничких предмета, и то природно право. Ова је дисциплина јамачно чинила клицу будућег правничког образовања на Лицеју.¹¹⁴

Средином лета 1840. г. у Попечитељству правосудија и просвештенија постојао је одређен план за оснивање Правног одељења на Лицеју у Крагујевцу, где се налазило средиште врховне државне власти. Да би се остварила намера, „Совету је саопштено, да је Попечитељство ово објавленијем у нашим и пештанским новинама печатаним позвало људе за професоре правословни наука, и представљено Устројеније учења правословног у Лицеуму наука на решеније.“¹¹⁵

Пошто је то један од првих конкурса за попуњавање провесорских места на највишој школи Кнежевине Србије, а везан је за оснивање факултета који је одиграо врло важну улогу у државном животу, потребно је ближе га приказати.

„Новине србске“ од 3. августа 1840. г. (Бр. 31) донеле су „објавленије“ које почиње речима: „Објавленијем овим позивају се од стране Правителства родољубиви Срби из суседне Аустриске државе“ да се пријаве за професора права на Лицеју до краја месеца августа те године. У позиву на конкурс даље стоји: „Катедра ова сојужена је са следујућим условијама и благодетијама: 1) Изабрани за исту конкурент иматће годишњу плату у струци јуридическој доказаному точному; отменому и совершеному теоретическому знању, и практическом упражненију. Ова плата од 600 талира мања бити неће, а у преднаведеном случају и до 800 временом одређена бити може. У сваком пак случају плата ова за ону годину, у којој би професор овакови Ректор заведенија био, повишена је, по устројенију овог заведенија са 100 талира годишње. — 2) Ако би изабрани за ову катедру професор чрез теченије једногодиш-

ње доказао, да његова способност и вештина у предавању правословни наука не допире донде, да слушатељи његови, пожелажени успех покажу, задржава себи право Србско правителство позив и избор овај порећи, и у том случају другог на место његово позвати и поставити.“¹¹⁶

У време када је конкурс објављен, начелник „просвештенија“ био је Димитрије Исаиловић, заслужни организатор школа још из времена прве владе Милоша Обреновића. Он је и пре наведеног конкурса, захваљујући својим личним везама, најпре посредством „законописца“ Јована Хаџића, придобио угледног новосадског адвоката Јована Раића да дође у Србију и удари основе правничкој настави на Лицеју. Овај се, међутим, доста дуго времена ломио, особито услед немира и династичких промена у Србији. Када се ситуација нешто смирила, Јован Раић је саопштио да је вољан да пређе у Крагујевац, односно у Београд, како је раније обећао.¹¹⁷ Уствари, његов долазак пада знатно доцније, јер се обавезао да изради план школовања правника на Лицеју, као и личног захтева да му се да вишемесечно одсуство како би средио своје породичне прилике у Новом Саду. Као што је напред изнето, то време Јован Раић је искористио да напише уџбеник „Полиције“, који ће бити први штампани лицејски уџбеник за „правословце“ у Кнежевини Србији. — Иначе, Јован Раић је требало да постане један од првих професора права на Лицеју изван конкурса. Јован Раић је рођен у Осијеку 1805. г. Свршио је инжењерске и правне науке у Пешти, где је био запажен од стране и највиших кругова. После завршених студија одао се праву и постао је врло познат новосадски адвокат.¹¹⁸

На расписани конкурс од августа 1840. г. јавила су се три правника, од којих два из Вршца и један из Сремских Карловаца. Два Вршчанина су: познати књижевник Јован Ст. Поповић и Димитрије Нешић, а „судејски заступник“ Марко Маринковић пријавио се из Сремских Карловаца. Од ове тројице најозбиљнији кандидат био је Јован Ст. Поповић, који се огледао у адвокатској пракси.

У пријави коју је писао у Вршцу 26. августа 1840. г., документујући је прилозима, Јован Ст. Поповић каже најпре да је рођен у Вршцу „од честни православне восточне цркве родитеља 1807 године.“ Након завршетка нижих „граматикалних“ и „човечности“ школа, „како филозофију, тако и маџарска права с превасходним успехом свршио и притом морално увек владања на углед давао.“ У својој пријави Стерија да-

ље наводи да је положио адвокатски испит с похвалним успехом; да се из његове праксе може видети да је од 1835. г. као „заклети“ адвокат проучио и аустријска права због војне границе, и да је парнице водио. Што се тиче способности „и умни качества,“ наводи даље Јован Ст. Поповић — доста казује његов шестнаестогодишњи књижевни рад како на „Србском, тако и на Латинском језику;“ издата су му бројна дела.

Изражавајући извесну уздржљивост Јован Ст. Поповић на крају напомиње: „Будући пак да при необрађеном за рад у Србији Правословија пољу и с најбољим својствима човек, при најлепшој вољи и ревности не може у стању бити од онога достићи степена, да би и својој жељи пуно удовлетио, и ученицима у том виспрољеиши успех прибавио, да би на тај начин лако, неблаговоленије или незадовољство искусивши, по смислу Високог расписа полушеног званија лишио се; зато ја Високославном Попечитељству не могу покорнеише не објаснити да се касателног званија при овако скројеним обстојателствима иначе не би примити смео, раз року угледа и проба не на једну; но на две године од стране Високославног Попечитељства опредељену сушту.“ Иначе, због скупоће која влада и тешкоћа око набавке потребне литературе при заснивању „правословија“ у Србији, Јован Ст. Поповић сматра да би плата професора требало да износи 800 талира годишње.¹¹⁹

„Партикуларним“ писмом начелника одељења Попечитељства просвештенија Димитрија Исаиловића, од 4. септембра 1840. г., било је „сообщтено Јоану С. Поповићу, да га је попечитељство ово, за професора православни наука у Лицеуму примило, с тим, да ако је икако могуће до 15 септемврија овамо пређе.“¹²⁰ То је учињено само после два дана од пријема писма Јована Ст. Поповића; онда му је јављено и да ће му плата износити 700 талира годишње. Потом, 11. новембра 1840. г. Попечитељство просвештенија предложило је да се Кнезу јави да је позвало Јована Ст. Поповића из Вршца и да је он прешао у Србију, — „и науке предавати започео, као и да се умоли Св. Књаз да Поповића височаишим указом своим за привременог професора правословија наименује.“¹²¹

Са Јованом Раићем на челу, који је као најискуснији и познати правник требало да постане као неки шеф правничке катедре, на Лицеју је требало да раде још професори природног права и „државословни“ наука, затим професор статистике и историје законодавства, и професор који би предавао

„Положително право Отчества нашег и начин поступка судејског.“

Стварно, први и врло активни наставник природног права на Лицеју у Крагујевцу постао је Јован Ст. Поповић, а после њега је наступио Игњат Станимировић као професор статистике. Овај потоњи је заменивао Јована Раића до краја априла 1841. године, када му је истекло шестомесечно одсудство проведено у припремама за прелазак у Србију.¹²²

Предавања првог наставника права на Лицеју у Крагујевцу Јована Ст. Поповића почела су 1. новембра 1840. године. Након тога започет је курс статистике професора Игњата Станимировића, док је Јован Раић почео да предаје „Полицију“ на почетку школске 1841/42. г., иако је прешао у Србију априла 1841. г.

Поред наведена три предмета заступљених у зимском семестру 1840/41. школске године, Јован Ст. Поповић је на своју иницијативу у летњем семестру те школске године држао предавања и из грађанског судског поступка.

Када је наступио, Јован Раић је своја предавања од почетка 1841/42. школске године излагао из састављене *Ручнице полиције* која је, као што је изнето, штампана 1841. г., после чега је молио да му се одреди награда за труд, јер је он, по властитој изјави, на писању уџбеника радио од августа месеца 1839. „до априла ове године (1841) предмете преподавајеме израдио.“¹²³ А да би могао што боље да износи материју свога предмета, Јован Раић је за потребе Правног одељења Лицеја тражио од Попечитељства правосудија и просвештенија све хатишерифе „политичког стања тичући се Србије и сада владајуће Св. фамилије.“¹²⁴

Из „Додатка к Србским новинама“ од 18. октобра 1841. г. (Но 42), сазнаје се да је Јован Раић одржао *Слово* — приступно предавање — 9. септембра 1841. г. слушаоцима „Правословија у Књажеско-Србском Лицеуму... кад је исти на катедру Правословија ступио.“ У том предавању, чији је само први део штампан, професор Јован Раић је поред осталог апеловао на „правословце“ да уложе све силе како би се просветили и што боље припремили за службу Књазу, „правителству“ и народу. У одржаном *Слову* нови наставник нарочито је величао владара и „правителство.“

За схватање улоге и важности правничке струке од стране наставника Лицеја, свакако су биле врло карактеристичне мисли оног дела приступног предавања Јована Раића, који није објављен у „Додатку к Србским новинама,“ а тичале се самих

правних студија, док је први, одбјављени део био опште природе. У „примечанију“ наведеног броја „Србских новина“ стоји: „Остала част слова дејствује о важности и ползи права и државословни наука, које предпоменути г. Професор ученицима предавати има, но коју због обширности њене и ограничености простора у Листу свом саопштити неможемо.“

Правно одељење Лицеја од професора Јована Раића очекивало је много. Међутим, он није дуго остао на професорском положају у Србији. Већ на почетку 1843. г., међу извештајима које су наставници Лицеја месечно слали Попечитељству правосудија и просвештенија о слушаоцима, похађању и прегледу предавања, не налазе се извештаји Јована Раића, већ само Игњата Станимировића и Сергија Николића. Овај потоњи је дошао на место Јована Ст. Поповића, који је с јесени 1842. г. постао начелник Попечитељства просвештенија, одакле је спровео врло плодан реформни рад у области образовања и васпитања.

Први професор Правног одељења на Лицеју који је плодно деловао као наставник и затим као јавни радник на високом положају у Попечитељству просвештенија јесте Јован Ст. Поповић. Рођен је у Вршцу 1806. г. Основну школу и ниже разреде гимназије — „три граматикалне класе“ — завршио је у родном месту, а вишу гимназију: класу реторике и поезије, у Темишвару. У гимназији, а доцније на Филозофском факултету у Пешти Јован Ст. Поповић је стекао солидно хуманистичко образовање. После завршене филозофије у курсу од две године, он наставља права на Академији у Кежмарку и завршава их с одличним успехом. Пошто је окончао студије, враћа се у своје родно место, где је од 1830. до 1836. г. био професор латинског језика у приватној гимназији, а затим се посвећује адвокатској пракси. Са тог посла конкурисао је за професора права на Лицеју у Крагујевцу. Поповић прелази у Србију крајем октобра 1840. г., да затим 1. новембра почне да предаје и да, најзад, Кнежевим указом ВНо 2270 буде постављен за „привременог“ професора. Од новембра 1840. до јесени 1842. г. Јован Ст. Поповић предавао је природно право и судски поступак. За то време наставничке службе постигао је запажене резултате, тако да је ускоро са „привремене“ професуре прешао у „дејствителну.“ Од 1842. до 1848. г. Јован Ст. Поповић налазио се на положају Начелника попечитељства просвештенија. На том месту је спровео више реформи у школству и у другим областима културног живота: научној, позоришној, и нарочито књи-

жевној. Незадовољан приликама и средином у којој је предано радио, а после више сукоба, Јован Ст. Поповић је дао оставку на државну службу у Кнежевини Србији и вратио се у Вршац.

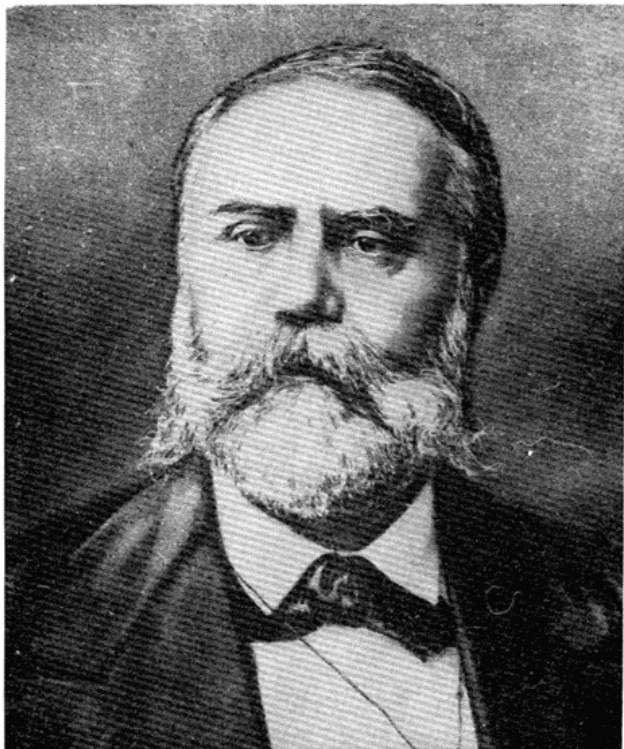
Одмах после Јована Ст. Поповића за професора Правног одељења Лицеја долази Игњат Станимировић. Он је дуго времена остао на професорској дужности. Станимировић је рођен у Суботици 1815. г. Гимназију је завршио у месту рођења, а филозофски и правни факултет у Кежмарку. За привременог наставника статистике постављен је указом од 6. септембра 1840. г. (ВНо 1464) са платом од 700 талира годишње. Као професор ради од почетка школске 1840/41. г., а Кнежевим указом од 24. децембра 1941. г. (ВНо 1742), када и његов старији колега Јован Ст. Поповић, постављен је за „дејствителног“ професора Правног одељења Лицеја. На полугодишњем и годишњем испиту почетне године правничких студија Лицеја у Крагујевцу, као и Поповић, постигао је запажени успех из предмета које је предавао. Доцније, поред статистике Игњатије Станимировић предавао је и право криминално — „теоретично.“¹²⁵

Пошто је Јован Ст. Поповић прешао на рад у Попечитељство правосудија и просвештенија, његово место је заузео нови професор права Сергије Николић. Рођен је у Новом Саду, где је свршио гимназију, док је „мудрословне и правословне науке“ студирао у Пешти. У својству професора налази се у Србији од половине фебруара 1840. г., а за привременог професора права на Лицеју постављен је указом „привременог правленија“ од 30. септембра 1842. г. (Но 64), док за „дејствителног“ професора Кнежевим указом од 14. јула 1845. г. (ВНо 1076). На Лицеју је предавао природно право, полицију, административно право, немачки језик. Пре него што је постао професор Правног одељења Лицеја, налазио се на дужности секретара Митрополије српске у Београду. Професорска плата му је износила 600 талира годишње. До пензионисања 1866. одине стално се налазио на дужности професора.¹²⁶

Крајем септембра 1842. г. професор политичких наука на Правном одељењу Лицеја постао је Ђорђе Петровић, али је он убрзо умро. О њему нема ближих података, али је по свему судећи и то био је дан од учених Срба пореклом из Војводине.

После смрти Ђорђа Петровића за професора политичких наука долази Максим Симоновић, месеца августа 1843. г. Он је предавао грађански законик и судски поступак. О овом професору нема података у

Димитрије Матић — један од истакнутих професора Лицеја млађе генерације и потоњи министар просвете

Dimitrije Matić — un des professeurs en vue du Lycée, appartenant à la seconde génération, plus tard ministre de l'éducation

истраженим документима који би нас више упознали са пореклом, школовањем и његовим службовањем у Србији.

До доласка Константина Цукића и Димитрија Матића за професоре Правног факултета Лицеја у Београду, млади људи су по правилу стицали више образовање на краљевским академијама у Угарској; свршавали су „маџарско право“, како је то говорио Вук Караџић. Међутим, Константин Цукић и Димитрије Матић, од којих је први родом из уже Србије, студирају науке на чувеним немачким универзитетима, после чега су били уведени у дужност професора права на Лицеју школске 1848/49. г., када је отворена на „правословију“ нова катедра „Политичке економије, финансије и науке трговине.“ Њу је добио млади доктор наука Константин Цукић, док је дру Димитрију Матићу додељено да предаје грађанско право србско и поступак грађански и криминални.

Др Константин П. Лазаревић-Цукић рођен је у Карановцу 1826. г. Први и други разред гимназије свршио је приватно у Крагујевцу, и трећи у истом месту школске 1838/39. г. Последње три више класе гим-

назије Константи Цукић свршава у Бечу, где поред немачког учи латински језик и грчки језик. У Бечу је Цукић студирао и прву годну филозофије; све то у времену од 1841. до 1845. г. Затим је политичке и економске науке студирао на Хајделбершком универзитету, где је из тих наука положио и докторат. Током последње године студија у Хајделбергу српска влада је Константину Цукићу дала стипендију од 300 талира, и напослетку 100 талира на име трошка за повратак у домовину.

Др Константин Цукић постављен је за професора права на Лицеју Кнежевим указом од 31. јула 1848. г. (ВНо 1027). Наставнички рад је започео школске 1848/49. г., али на њему није дуго остао, због слободумних идеја које је ширио. Године 1851. Цукић је био постављен за секретара Попечитељства просвештенија, јер се „правителство“ плашило да „бујни“ професор „не пали место да осветљава“ међу лицејцима. Доцније Коста Цукић улази у још вишу државну администрацију, а под кнез Михаиловом владавином постаје један од врло утицајних министара.¹²⁷

Др Димитрије Матић рођен је 1821. године у Руми (Срем). Гимназију је започео у Сремским Карловцима, а завршио у Крагујевцу. „Мудрословне и правословне науке“ студирао је на Лицеју у Крагујевцу, после чега је постао за извесно време „званичник.“ Димитрије Матић је био најзапаженији слушаалац на Лицеју, а доцније и у служби, те је његову молбу да настави образовање топло препоручио Јован Ст. Поповић, ондашњи начелник „просвештенија.“ Постао је питомац српске владе на студијама у Немачкој. Тамо је завршио филозофски и „правословни“ курс; студирао је у Берлину и у Хајделбергу. Докторат филозофије је стекао на Лајпцишском универзитету.

Пре него што је отишао на студије у иностранство, Димитрије Матић је од октобра 1841. до августа 1842. г. службовао као „канцелиста“ у Совјету. После тога, до 12. децембра 1842. г., био је писар Суда вароши Београда. Од наведеног датума до априла 1843. г. налазио се на положају секретара Суда београдског, са ког места је био изабран за државног стипендисту у Немачкој, 1845. г.

По завршеним студијама у иностранству, Димитрије Матић је постављен за професора Правног одељења Лицеја кнежевим указом од 30. јула 1848. г. (ВНо 1019). Предавања из грађанског законика, грађанског судског поступка и јавног права професор Матић је почео да држи школске 1848/49. г.

Др Димитрије Матић се налазио на дужности професора до средине 1851. године, после чега са Костом Цукићем бива упућен у вишу администрацију.¹²⁸ Касније као министар просвете свесрдно се залагао за напредак школа, а написао је и бројна педагошка дела.

За време студија у иностранству Димитрије Матић је усвојио идеје либерализма; одушевљавао се револуцијом од 1848. г. и желео је да крунише своје образовање у иностранству бављењем у Паризу, што му се није испунило. Као и Константин Цукић, и Димитрије Матић се није могао дуже задржати на професорском месту јер је изазивао подозрење конзервативних кругова.

Групи младих професора права на Лицеју у Београду придружио се 12. новембра 1849. г. Ђорђе Ценић. Рођен је 1824. г. у Београду, где је завршио гимназију и Филозофско одељење Лицеја, док је права само почео. Досније филозофију и права Ценић студира у Берлину и Хајделбергу, где и завршава образовање. На место наставника Правног факултета Лицеја у Београду Ђорђе Ценић је постављен „предписанијем“ Попечитељства просвештенија 12. новембра 1849. г. (ПНо 1050), са платом од

300 талира годишње; дакле, много мањом него осталих професора Правног одељења Лицеја.¹²⁹

Правничка настава на Лицеју била је извођена хомогеније него настава Филозофског одељења. Професори „правословци“ имали су стручно правничко образовање. Многи међу њима пре него што су дошли на Лицеј и практично су се бавили правом као адвокати или судски чиновници. Професори права Лицеја у службеној хијерархији стављани су изнад професора филозофског факултета. То се може закључити и по наградама које су веће за професоре „правословија“ него „мудрословија“, што је изазивало завист потоњих. Али улога и значај правничке струке у друштвеном и државном организму само по себи давала је виши ранг правним студима него филозофским, чији су наставници потицали из различитих струка: лекарске, инжењерске; правне или „филозофске.“

Иначе, у поређењу са средњошколском, а нарочито основношколском наставом, настава на Лицеју и њен професорски кадар са правницима на челу налазио се на завидној висини.

НАПОМЕНЕ

- ⁶² ДА СРС, МП, Б№ 1048/1840.
⁶³ В. Грујић, „Правословне“ науке на Лицеју у њиховом заснивању, Архив за правне и друштвене науке 4, Београд 1951, 672.
⁶⁴ ДА СРС, МП, Ф V, 209/1841.
⁶⁵ Нав. документ.
⁶⁶ ДА СРС, МП, Ф V, 111/1841.
⁶⁷ Новине србске, бр. 7, 15. II 1841.
⁶⁸ Исто.
⁶⁹ Новине србске, бр. 29, 19. VII 1841.
⁷⁰ ДА СРС, МП, Ф III, 106/1841.
⁷¹ ДА СРС, МП, Ф V, 311/1842.
⁷² ДА СРС, МП, П№ 478/1843.
⁷³ ДА СРС, МП, П№ 134/1844.
⁷⁴ Архив Матице српске у Новом Саду.
⁷⁵ Природно право, предавања Јована Ст. Поповића.
⁷⁶ ДА СРС, МП, Б№, 1841.
⁷⁷ ДА СРС, одељак Совјета, № 305/1841.
⁷⁸ ДА СРС, МП, Б№ 779/1841.
⁷⁹ ДА СРС, одељак Совјета, № 640/1841.
⁸⁰ ДА СРС, МП, Ф I, 15/1848.
⁸¹ Нав. документ.
⁸² Исто.
⁸³ Исто.
⁸⁴ Исто.
⁸⁵ Исто.
⁸⁶ Исто.
⁸⁷ Исто.

- ⁸⁸ Исто.
⁸⁹ ДА СРС, МП, П№ 774/1845.
⁹⁰ Нав. документ.
⁹¹ ДА СРС, МП, № 830/1848.
⁹² Нав. документ.
⁹³ Исто.
⁹⁴ ДА СРС, МП, П№ 1226; Ф I, 60/1849.
⁹⁵ ДА СРС, МП и одељак Кнежеве канцеларије, В№ 61/1849.
⁹⁶ ДА СРС, МП, Ф I, 60/1849.
⁹⁷ Нав. документ.
⁹⁸ Исто.
⁹⁹ ДА СРС, МП, Ф III, 302/1849.
¹⁰⁰ ДА СРС, МП, Ф V, 413/1849.
¹⁰¹ ДА СРС, МП, Ф V 414/1849.
¹⁰² Нав. документ.
¹⁰³ ДА СРС, МП, Ф V, 448/1849.
¹⁰⁴ Нав. документ.
¹⁰⁵ Споменница о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду, Београд, 1939, 36.
¹⁰⁶ Нав. дело.
¹⁰⁷ ДА СРС, МП, П№ 395/1838.
¹⁰⁸ Првош Сланкаменац, Оснивање и карактер Београдског Лицеја, Савремена школа 3—4, Београд 1952, 13.
¹⁰⁹ ДА СРС, МП, Ф V, 111/1841.
¹¹⁰ ДА СРС, МП, П№ 1226/1848.
¹¹¹ ДА СРС, одељак Кнежеве канцеларије, В№ 61/1849.

- ¹¹² ДА СРС, МП, Ф III 302/1849.
¹¹³ ДА СРС, МП, БН^о 1048/1840.
¹¹⁴ ДА СРС, МП, ПН^о 395/1838.
¹¹⁵ ДА СРС, МП, № 1048/1840.
¹¹⁶ Дато у Топчидеру 1. августа 1840 —
 VN^о 1047/1840.
¹¹⁷ ДА СРС, МП, № 381/1840.
¹¹⁸ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих
 људи у српскога народа новијега доба*, Бео-
 град, 1898, 609, 610.
¹¹⁹ ДА СРС, документа у заоставштини Ри-
 сте Одавића.

- ¹²⁰ ДА СРС, МП, № 1189/1840.
¹²¹ ДА СРС, МП, № 1606/1840.
¹²² ДА СРС, МП, № 505/1841.
¹²³ ДА СРС, МП, № 1439/1841.
¹²⁴ ДА СРС, МП, № 693/1841.
¹²⁵ ДА СРС, МП, Ф V 396/1849.
¹²⁶ Нав. документ.
¹²⁷ ДА СРС, МП, Ф V, 396/1849.
¹²⁸ Нав. документ.
¹²⁹ Исто.

ЛИЦЕЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ У ПЕРИОДУ 1853—1863. ГОДИНЕ — НОВЕ ТЕЖЊЕ

„Експедиције“ лицејаца и улога у настави — Први професори егзактно-природних наука — Опште наставно-научне методе Јосифа Панчића

Нове тежње у лицејском образовању рељефно су се истакле после *Новог устројења Лицеја* 1853. г. Дотада у настави највише школе Кнежевине Србије није била заступљена природњачко-биолошка група наука. Тек са *Новим устројењем Лицеја*, које има карактер посебног закона, уведене су нове научне дисциплине, значајне за даљи културни и друштвени успон.

Кодификовани прописи о Лицеју у *Устројењу јавног училишног наставленија* од 1844. г. као првом закону о школама Кнежевине нису били довољни да на право место поставе питање вишег образовања.

За разлику од вишег ступња образовања на Лицеју, у средњешколском, односно гимназијском образовању, већ од самих почетака обновљене Србије, за прве владе Милоша и Михаила Обреновића, налазе се у наставном плану предмети из области природних наука. По извештају Попечитељства просвештенија — *Кратки изводни чертеж стања школског у Књажевству Србије* — од 24. јуна 1841. г.,¹³⁰ „главних школа,“ то јест полугимназија било је у Шапцу, Чачку, Неготину и у Ужицу. Те полугимназије имале су по два разреда, и циљ им је био да припреме младеж за учење у гимназији. Осим полугимназија, у земљи су радиле и две гимназије: у Крагујевцу и Београду. Прва је основана 1833. г. и називала се „велика школа.“ Године 1839. отворена је Београдска гимназија, која је 1841. г. имала три такозване „граматикалне класе“ и исто толико наставника, да би доцније добила четврти и пети разред, класу реторике и класу поетике.

Потребно је на овом месту утврдити да се поред осталих наставних предмета у I и II разреду учила још „Јестаствена историја“ у оба полугодишта, а у III разреду, најстаријој граматикалној класи, предавана је антропологија — „Човекословије“ — у оба полугодишта.¹³¹ Међутим, у вишим разредима, у класи реторике и у класи поетике, није била заступљена настава природних наука. И доцније, на основу *Устројења јавног училишног наставленија* од 1844. г., као и *Наставленија за професоре* од 1845. г., упркос томе што је у већој мери завладао хуманистичко-класични дух, ипак је у прва два разреда гимназијског школовања била узета у обзир „Јестаствена историја,“ па се у првом полугодишту I разреда учило „царство животиња“ са 5 часова недељно а „царство растенија“ (ботаника) у другом полугодишту са исто толико часова недељно. У II разреду пак из „Јестаствене историје“ учило се „о царству ископаеми“ (минералогичка) 4 часа недељно, у првом полугодишту. Мада доста ограничено, гимназисти су стицали извесна знања и из антропологије у касније отвореном VI разреду, и то из соматологије — „телословија,“ у првом полугодишту по 2 часа недељно.

У наведеном обиму кретало се природњачко образовање пуне гимназије у Београду, док такве наставе на Лицеју нема све до 1853. г., када је донето *Ново устројење Лицеја*, којим је постављен темељ природњачког образовања на највишој школи Кнежевине Србије.

На основу § 2 *Новог устројења*, Лицеј, је добио „правословно, јестаствословно-техническо и опште одделеније.“ Ученици који с успехом заврше гимназију „прелазе по својој вољи или у Правословно или у Јестаствословно-техничко одделеније и слушају у исто време научне предмете одделенија обштег.“¹³²

Из плана студија који је изложен у наредним одредбама *Новог устројенија Лицеја* од 1853. г., види се да природњачко-техничко одељење обухвата следеће наставне предмете: физику, физичку географију, метеорологију, јестествену историју, минералологију с геогнозијом, ботанику, зоологију, хемију, технологију, грађанску архитектуру, науку о трговини с књиговодством, агрономију, кратки преглед административног и јавног права Србије.¹³³

На основу таквог плана новоотвореног одељења за природњачку групу предмета на Лицеју наметнула се потреба за новим наставницима.

За будући рад „јестевословно-техническог“ одељења које је добило сложене задатке, од посебног су значаја одредбе из главе I *Новог устројенија Лицеја*, где се захтева да поред библиотеке, физичког кабинета, хемијске лабораторије, технолошког кабинета и збирке машина и модела за практичну математику, постоји и „минералогически, ботанически и зоологически кабинет.“ На та „учебна и помоћна средства“ у самом *Устројенију* предвиђено је да се издаје 500 талира годишње, док је укупни буџет Лицеја утврђен на 9.539 талира.¹³⁴

„Експедиције“ лицејаца и улога у настави

Природњачка настава на Лицеју добила је велики број предмета, али мали број наставника. Ако се узму остали услови наставног рада у обзир, у првом реду број ученика који је био мали, видеће се да су професори јестаственице задовољавали само основне потребе наставног и научног рада. Све гране нису могле бити продубљене, али захваљујући залагању, способности и високој свести први професори природњачке групе предмета на Лицеју постали су признати и врло цењени научници. То су били др Јосиф Панчић и Михаило Рашковић. Њиховим доласком на Лицеј 1853. г. почело је најпре богаћење природњачког кабинета, и то како ботаничко-зоолошког, тако исто хемијско-технолошког. Заузимањем ових енергичних људи, поред утврђене буџетске суме од 500 талира за научна средства и литературу, додата је ставка од 6.200 форинти за употпуњавање потребне опреме и инструмената за јестаственички, хемијски, физички и математички лабораторијум.

Захваљујући смишљеном и опсежном раду Јосифа Панчића знатно је обогаћен први материјал јестаственичког кабинета. Он се састојао од минерала које је у своје време прикупио барон Хердер на путовању

кроз Србију при истраживању њеног рудног богатства.

Напори наставника „Јестествене историје“ Јосифа Панчића током првих двеју година рада на Лицеју били су управљени на оснивање и богаћење збирки у кабинетима.

Заузимањем Академског савета пренета је 1854. г. у Лицеј збирка природних предмета прикупљена дуже време у Војној болници. Тако је добивен велики број примерака за успешно обављање наставе. Сам Јосиф Панчић неуморно је радио на умножавању наставних средстава. Он се обратио и српском посланику у Цариграду Николајевићу, па је од њега добио примерке црноморске фауне. Иначе, Панчић је као најмарљивији истраживалац флоре Србије инсистирао да ботанички кабинет буде разноврсно употпуњен. Међутим, настави јестаственице нарочито су допринела прва природњачка путовања, то јест екскурзије по Србији, чији је иницијатор и организатор био Јосиф Панчић.

У опширно образложеном предлогу Попечитељству просвештенија 1. маја 1856. г. Јосиф Панчић је изнео побуде које су га навеле да предузме „експедиције“ за научно-наставне потребе. Он истиче: „Теоретична наука у школи поцрпљена није, при најобилнијим научним средствима задостна, да би се могли младићи свестрано са многостручним предметима природе упознати; опити пак у пољу се за време школског теchenија често предузимати не могу зато, што годишњи испити и школски распуст баш у оно време падају, у којем би се исти најпостојашније предузимати могли, пак и зато, што је раздељење часова и число предмета таково, да се на поменуте опите не може нужно време без одвраћања од други не мање важни предмета обратити.“¹³⁵ Због тога Панчић у својој представи моли највишу просветну власт да дејствује код „Правителства“... „да ми се одреде нужна средства новчана, како би могао сваке треће године са једним оделенијем слушатеља јестествене Историје једну част Србије пропутовати и по често наведеној струци испитати.“¹³⁶

Јосиф Панчић налази да ће од „експедиција јестевослова“ бити вишеструке користи, и то: 1) што ће слушаоци теоријски савладано знање практично утврдити; упоредо са овим усвојили би методе како се природни предмети испитују и скупљају: „... дознали би, какво је стање данашњег земледелија, скотоводства, пчеларства, шта дакле могу у материјалном призрању од свог отечества исчекивати, како би се могле добре околности природе користио употребити, незгодне уклонити, једном речи

проникли би шта им ваља знати, ако желе свом отечеству од ползе бити. На ту цел би се пугујући ученици по особитој склоности или професору познатој способности разделили на струке, свака струка би особени дневник водила о учињеном путу, испитаним и сабраним јестественим предметима, у народу употребљеним називима, измереним висинама и пр. и ови разни дневници би се могли по свршеном путу у једно главно известије саставити и како би то по садржају заслужили, у каквом литерарном органу Србству саобштили.“¹³⁷

Друга корист би се састојала у томе што би се прикупило „приметно количество јестествених предмета којима би се не само наш кабинет знатно обогатио, него би се дуплицирати и другим подобним институтима, с којима је Лицеј у сношенија ступио, шилјати, и у замену таква научна средства добивати, која се иначе не могу, поне без већи новчани жртви набавити.“¹³⁸

По Панчићу, и трећа корист од природњачких екскурзија за лицејце састојала би се у томе што „би внимателним постале местне власти, пак и прости народ, с којима би се том приликом у додир дошло, на многе околности тичући се народњег благостања на разне производе природе, земљеделја и рудокопија, пак и редкости односеће се на Србску повестницу, и тим би се често важни предмети, кои се иначе из незнања забацију и презиру, сачували.“¹³⁹

Слушаоци с којима Јосиф Панчић намерава путовати наступајућих ферија свршавају другу годину „јестевословних“ наука. Они су најбоље припремљени; има их шест на броју и моћи ће се упућивати и контролисати од стране руководиоца екскурзије. Иначе, сви су ти младићи „крепкога состава и доброг здравља, и не само ползовати се овом редком приликом, да своја познавања искуства утврде, но и кадри издржати трудове са оваквим путовањем скопчане.“¹⁴⁰

Панчићева намера је да се испита југозападна Србија и то округ ваљевски, ужички, чачански, крушевачки и ћупријски. Најпре би се овај део Србије испитао јер је најмање познат, и што се, по Панчићу, „ту налазе најразностручнији одношаји природе и што је у тим крајевима језик србски најчистији.“ Пут би се извео пешице, а само би се већа растојања и предели „који по геологичном свом создању, или из други природни призренија не би особите резултате обећавали, прошли би се на коњима“. План путовања је следећи: од Београда за Ваљево колима; отуда преко Медведника, Маљена За Ужице. После разгледања ове вароши отишло би се на Златибар. Циљ је

да се испитају и извори „у Књажеству слабо познате Срб-Мораве“. Затим би се упутило преко Старог Влаха у Студеницу, а одавде преко Ђакова и Столова у Карановац. Пут би затим водио преко Кобасице у Јошаничку бању. С тим у вези у Панчићевом плану стоји: „По размотренију овог редког вручка би се кренуло преко Самоковске реке на Копаоник најзвизијенију и у сваком призренију најзнатнију србску гору.“¹⁴¹

С Копаоника екскурзисти би се спустили у Жупу. Одовуд би се отишло преко Крчшевца у Рибаре, да би се разгледала бања, а потом на Јастребац. Из Рибара пут би водио преко Делиграда и Параћина у Раваницу — и натраг у Београд, или би се младићи разишли кућама да тамо проведу остатак великог школског одмора. Како је замишљено, читаво путовање би трајало 40 дана и предузело би се одмах после завршних предавања.

Прорачунавши, Јосиф Панчић је нашао да би за шест слушалаца, једног професора и једног лицејског послужитеља, што за издатке на превозна средства, што за дневно издржавање и остале трошкове, екскурзија стајала 250 талира. У очекивању да му се омогући подухват и оствари прва научна екскурзија ове врсте у Србији, Панчић је у своме образложењу предлога Попечитељству просвештенија нагласио да за природнонаучно образовање лицејаца није довољно имати готове збирке у кабинетима, научна дела и справе за опите, већ да је нужно испитати „јестевене одношаје природом богате Србије“.

„Дужности ректорске одправљајући најстарији професор“ Константин Бранковић (4. маја 1856, Л. С., бр. 96) најтоплије је препоручио предлог Јосифа Панчића, јер „ревност, коју г. Професор Панчић овим својим предлогом у погледу свога и своји слушатеља усавршењу показује, заслужује заиста сваку признателност, и имају у виду терете путовања у обште, а особито по Србији“. Лицејски савет сматра да Панчићева предузимљивост представља жртву „коју он за добро обште и народни напредак на олтар отечества с готовости подноси.“

После заузимања Попечитељства просвештенија код Совјета (ПНо 590, 17. маја 1856), Кнежевом одлуком ВНо 758 од 7. јуна 1856. г., одобрен је издатак од 250 талира на екскурзију како ју је Панчић планирао, и то не само у 1856. години — „како за текућу годину, тако и унапредак за сваку трећу годину по 250 талира из касе правителствене издати може.“¹⁴² Онога дана када је требало кренути на пут уручено је Јо-

сифу Панчићу „Објавленије“ (ПНо 678 од 26. јуна 1856) намењено успутним месним властима с препоруком. Из њега се види да је осим за професора Панчића препорука гласила још на професора Михаила Рашковића, пет лицејских ученика, и то: Димитрија Николајевића, Косту Црногорца, Петра Трифуновића, Чедомиља Поповића и Арсенија Стојановића, као и послужитеља Димитрија Годоровића. Међутим, из непознатих разлога није пошао на пут други професор јестаственице Михаило Рашковић, који је иначе на Лицеју предавао хемију и технологију.

По обављеном путу по Западној Србији, Јосиф Панчић је поднео „Високославном Попечитељству Просвештенија“ опширан извештај на двадесет осам страница, исписаних властитим ситним рукописом. Извештај је написан 23. јануара 1857. г. У самом почетку Панчић констатује да је та „експедиција јестествослова“ прва ове врсте. Поред њега као вође експедиције, учествовали су наведени слушаоци и помоћно лице. На пут се кренуло 2. јула 1856. г.

Пратећи посматрања из дневника појединих учесника по гранама које су испитиване из дана у дан, Јосиф Панчић је приказао сажето извршени рад експедиције.

Предмет испитивања биле су минералне воде, пећине, бујице, реке (штета од њих код Ваљева). Ово нешто више у првој етапи, а затим, и нарочито, флора, вегетација, као и разне врсте риба у рекама. Пажња екскурзиста задржала се на културно-историјским споменицима, а не мање на рудним и другим налазиштима, као, на пример, на налазиштима креде у ваљевском и ужичком округу. Ову креду Панчић препоручује за употребу и прилаже један комад да се Попечитељство просвештенија увери „о доброту вопросне креде“. То налазиште је у близини Мачката. У ужичком крају нашли су сумпор, а затим и „складове чисте уме“ коју народ употребљава место сапуна. Како у овом случају, тако и у другим, видећемо да је Панчић ово научно путовање хтео да најтешње повеже са животним потребама и истакне практичну вредност истраживачког рада на терену.

Из сажетих података Панчићевог извештаја дознајемо затим да су испитивали стање земљорадње, и запазили у околини Златибора напредак у начину обраде земљишта. Када саопштава податке у вези са Златибором, Панчић опширно говори о шумама и бори се противу немилосрдне сече. Шуме треба чувати и неговати, јер је велика штета посећи дрво које је расло сто и више година, а само за неколико ока луча и катрана. На извесним местима свога из-

вештаја Панчић наводи речи барона Хердера о огромним стаблима четинара који труле у српским планинама, само да се из њих на примитиван начин добије нешто производа. Златибор треба штитити јер је ванредно богат ретком флором и фауном (дивокозе). Када затим говори о шумама на другим планинама, Панчић истиче њихову важност за распоред влаге и принос земљишта.

Предмет пажње екскурзиста било је и ретко цвеће: каранфили, „жути милобод“, јавор. На даљем путовању нису изостала посматрања старих цркава, манастира, развалина, бојишта, шанаца. Иако Панчићева експедиција са лицејцима има природњачке циљеве, она се задржава и на прошлости народа. Зато се у извештају говори о манастиру Студеници, али и о квалитету белог мермера од кога је сазидана, и изгледа за продају тог лепог камена.

Поред осталог, радозналост екскурзиста била је упућена ка геолошким особинама терена од Авале до Копоника. На једном месту у извештају Јосифа Панчића напомиње се, баш због дубодолина без шума, да шуме треба свим могућим средствима чувати и да је то ствар „коју совест и наука сваком Србину, који о материјалном напредку отечества промишљава налаже“.

Шумско богатство, а поред њега рудно богатство Западне Србије, које је испитивао „славни рудар“ барон Хердер, треба да постану средства за побољшање живота народа. С тим у вези предмет су Панчићевог излагања и минералне воде. Он им прориче лепу будућност ослањајући се на резултате испитивања извршених раније.

Када се зна чему је Јосиф Панчић посветио свој живот, почев од времена када је био окружни физикус у Јагодини и Крагујевцу, јасно је зашто он говори са великим одушевљењем о флори Копоника. Поред тога, њега силно привлаче природне лепоте које се откривају погледом на ближу и даљу околину ове планине.

На „експедицији јестествослова“ у лето 1856. г. Жупа је била један од последњих испитиваних кутака. Њену погодност за виноградарство Панчић је опширно претресао у свом извештају. Међутим, чување — „храњење“ вина у овом виноградарском пределу не задовољава, и Панчић подвргава критици примитивни начин рада; у овоме је најслабија страна те привредне гране Жупе.

Као што је Панчића одушевљавао Златибор и Копоник, исто тако одушевљава га и Јастребац. По њему ова планина нема себи равне у Србији у погледу неприступности и богатства разноврсних шума.

На Јастрепцу је највише измешана буква и јавор; они чине густе шуме, али се налази и дуб и липа, као што има и много бодљикавог шибља. Та планина чува мноштво дивљих животиња: срна, лисица, зечева, па и медведа.

Последње дане путовања са својим ученицима Панчић је провео у околини Ћуприје и Александровца. Петнаестог дана августа група се задржала у Ћуприји и Раваници. Ту су опет шуме предмет посматрања. Осим тога посећен је и мајдан „каменугља“ код Александровца, чији квалитет Панчић високо оцењује.

Заједничко путовање лицејске групе завршено је 17. августа у Ћуприји, после чега се Панчић са једним слушаоцем и послужитељем упућује ка Смедереву. И последњи дан, 19. август, на друму из Смедерева преко Гроцке до Београда, Панчић је провео у геолошком испитивању терена „третичне формације“. Екскурзија је трајала 49 дана. У првом делу време је било рђаво; падала је киша и владала студен у планинама. Захваљујући предусретљивости власти, као и гостољубивости народа, рад експедиције био је олакшан.

Резултати извршеног наставно-научног путовања били су задовољавајући у сваком погледу. Екскурзисти су скупили разне примерке доста ретких риба, као и велики број нижих животиња. Ботаничка група скупила је „знаменито количество биља, и између ови 150 врста такви који још нису биле до сада у Србији нађене“. Учесници овог путовања скупили су 250 комада природних предмета, из области геологије и минерологије, а међу њима 90 примерака минерала коме је Хердер дао назив „Србијан“. Сви ти предмети смештени су у јестаственички кабинет Лицеја.

У време када је писао извештај о раду прве екскурзије лицејаца „јестествослова“, Јосиф Панчић је писао и „Известије“ о свом деловању на „скупштини Бечког скупа“ природњака, на коме је учествовао ускоро после јулског и августовског испитивања југозападних крајева Србије. Бечки конгрес природњака почео је 4. септембра 1856. г. За путовање и бављење Јосифа Панчића одлуком највише власти било је одређено 160 форинти сребра. Панчић је представљао Србију у ученом свету као угледан ботаничар, јер се дуго година бавио истраживањем флоре разних крајева земље. У вези са бечким састанком саставио је кратки извештај Попечитељству просвештенија 25. јануара 1857. г., из кога се види да је био примљен за „дејствителног члана 32. скупштине јестествослова и лекара Германије“. У дане 4, 7. и 10. сеп-

тембра 1856. г., Панчић је у Бечу присуствовао главним састанцима, а у остало време посебним „собранијама“, колико су му физичке могућности допуштале. Када је био слободан, посећивао је институте и учена друштва. Циљ његовог боравка био је да речима и природним предметима заинтересује друге научнике за биљно и друго богатство Србије. У том настојању Панчић је заменом добио научна дела учесника на Бечком конгресу, ретке примерке природних предмета, а на крају и спомен-медаљу сковану за ту скупштину природњака, коју је дао на чување Народном музеју у Београду.

Јосиф Панчић је с разлогом могао бити задовољан резултатима свога рада летњих месеци 1856. г., и он изјављује највишој просветној власти захвалност што му је пружила материјална средства да изврши задатке корисне по српску школу и научни углед земље.

Панчићев рад на унапређивању природњачке наставе у Лицеју спровођен је систематски. Ово се види делом из његовог предлога да се сваке треће године изводе екскурзије, што су Кнез и Совјет усвојили одобривши за то у буџету издатак од 250 талира. Смишљеност и оправданост научних експедиција изведених у заједници лицејаца са наставником показује се не само у томе што су учесници имали на путовању одређени делокруг рада, о коме су водили дневник запажања, већ и у томе што су сами лицејци после другог путовања по Србији 1859. г. сами саставили извештај и послали га Попечитељству просвештенија под насловом „Известије о путовању слушатеља јестествословног одељења Лицеја Књажевства Србског по једном крају Србије године 1859“. Њега су поднели шест лицејаца јестествослова 15. јануара 1860. г.

Експедиција је извршена на основу „височајшег“ решења од 12. јуна 1856. г. (ПНю 768). После свршетка испита школске 1858/59. г., професор „Јестествене историје и агрономије“ др Јосиф Панчић саопштио је лицејцима Алекси Спасићу, Живку Недељковићу, Лазару Стефановићу, Ђорђу Симићу, Милану Дамњановићу и Алекси Марковићу да они као „природословци“ могу учествовати на екскурзији, ако то желе. Слушаоци су вест врло радо дочекали.

Професор Јосиф Панчић је учесницима најпре објаснио циљ, правац и начин путовања. Касније, у своме извештају ти лицејци су истакли да вођа екскурзије „... учинио нас је внимателне на разне попутне предмете и на ред и на узајамну

услужност, коју свако и особито путујуће дружество набљудавати мора. Да би се пак циљ путовања што боље постићи могла подељени су предмети испитивања и збирања међу чланове путујућег друштва на следећући начин¹⁴³.

Из извршене поделе види се да је Алекса Марковић, слушаалац треће године јестественничког одељења Лицеја, добио за предмет посматрања агрономију са њеним појединим гранама. Он је био дужан да обрати пажњу на: 1) каво је где земљиште, 2) на који се начин оно обрађује, 3) какви се плодови где највише сеју и негују, 4) чува ли се и која је то марва, 5) да ли се ђубре њиве, 6) која се оруђа где употребљавају и имена њихових појединих делова, и тако даље.

Зоологија, „као пространи предмет“, била је раздељена на три слушаоца прве године. Један од њих, Живко Недељковић, добио је задатак да испитује сисаре и водоземце. При томе имао је да дознаје: какве се животиње у том крају земље налазе, има ли дивљих и опасних, лове ли се и продаје ли се кожа; које животиње служе за исхрану или се за нешто друго употребљавају од стране месног становништва. Други лицејац из ове групе, Ђорђе Симић, добио је за предмет испитивања птице, рибе и ракове. Главни његов рад састојао се у следећем: какве се птице у ком пределу налазе, лове ли се или досађују; затим, како се лови риба, разне врсте лова, које су рибе најбоље, које најгоре, има ли лековитих риба, води ли се трговина са рибама, долазе ли неке рибе из мора, и које су ретке. Поред тога, Симић је испитивао ракове: каквих има и да ли их народ једе. Предмет испитивања трећег лицејца из ове групе, Лазара Стефановића, били су бескичмењаци. Питања на која је он на екскурзији имао да одговори била су: налазе ли се где отровни пауци, има ли шкорпиона, зна ли народ лек од њиховог уједа; избележити у народу позната имена инсеката; има ли их великих и шкољливих, који досађују стоци; шта се зна о голубачкој мушици. Какви мекушци постоје; једе ли народ пужеве или шкољке, има ли пијавица и води ли се с њима трговина.

Пети члан „експедиције јестествослова“ Алекса Спасић, слушаалац прве године, био је задужен да се бави ботаником. Он је испитивао какво биље постоји на терену и које је народу познато; како се биљке зову, које се употребљавају, које су отровне. Требало је да опише особито лепе и народу миле биљке, да сазна има ли где мечије леске, тисе и бора и колико има појединих врста дрвећа; да забележи приче о

биљу. Спасић је још имао да утврди има ли гљива и печурака за употребу и зна ли народ штогод о лечењу њима; шта се зна у народу о папратима и маховинама; врсте и њихова употреба.

Шести екскурзиста Милан Дамњановић није био „јестествословац“, већ „правословац“. Њему је било стављено у задатак да упозна пределе с историјске и етнографске тачке гледишта.

У недостатку минералога професор Јосиф Панчић је узео на себе да проматра и скупља предмете „царства минералног“. Осми члан експедиције био је лицејски слушатељ Милутин Новаковић.

Поред осталог, пре него што се кренуло на пут Панчић је скренуо пажњу екскурзиста на значај „Србског Подунавља“, области која је узета за проучавање, јер у сваком погледу заслужује свестрано и савесно испитивање. Један део тог предела од Београда до Смедерева оставља се за доцније пошто је ближи и може се на краћим путовањима проучити. Остала линија до ушћа Тимока има се проматрати на чамцу или пешице. На основу створеног плана екскурзије, учесници ће се из Неготина разићи кућама или ће се са професором Панчићем најкраћим путем вратити у Београд.

Са потребним мапама, нужним инструментима и прибором за лов и исхрану ухваћених примерака, екскурзисти су пошли на пут 4. јула паробродом за Смедерево, а вратили се 9. августа.

Пратећи рад из дана у дан, лицејци су у извештају Попечитељству просвештенија изнели сва посматрања извршена на терену. Уз ученички извештај Попечитељству послато је и писмо вође екскурзије Јосифа Панчића, у коме се између осталог каже: „Ја сам ученицима дао пуну слободу да из њихових потпуних дневника, којих вођење сам им у дужност ставио, у рапорту оно наведу, које им се буде најважнијим чинило, јер сам држао, да ће Попечитељство просвете из таквог без ичијег уплива састављеног известија најбоље моћи оценити резултате тог путовања и корист која се у обште подобним путовањима постижава.“¹⁴⁴

Допуњујући извештај Лицејаца Јосиф Панчић је саопштио Попечитељству просвете да су збирке обогаћене великим бројем предмета, и то са „80 геологичних комада“ и 500 осушених биљака, од којих су 47 нове за флору Србије, а 2 сасвим нове и још неописане. Осим тога, придошло је у кабинете Лицеја после те екскурзије неколико водоземаца, 27 фела риба и више од 400 фела инсеката у многобројним при-

мерцима; скупљени су и многи љускари и пужеви, од којих један нов и „ученом свету непознат“. Природњачки кабинет Лицеја је на тај начин стекао још близу 2 000 „разних предмета природе“.

У своме писму Попечитељству просвете Јосиф Панчић напомиње: „Природословне новости, или ма у ком облику важни предмети збрани у овом путу, биће, пошто се испитају, предмети особених научних расправа.“¹⁴⁵

На крају, за један од важних резултата тог научног путовања Дунавом Панчић сматра „барометрично мерење разних точки нашег Подунавља“.¹⁴⁶ На жалост, због смрти професора Вука Маринковића, који је на себе узео контролисање Панчићевих посматрања са нормалним барометром у Београду, онемогућено је да се донесу неки закључци у том правцу.

Панчићево писмо и извештај лицејаца о путовању преко ферија 1859. г. спровео је ректорат Лицеја почетком фебруара 1860. г. (Р№ 23, фебруара 23, године 1860). А већ 6. фебруара те године попечитељ просвете Димитрије Матић је изразио своје велико задовољство на успешно изведеној екскурзији професора Панчића и његових ученика.¹⁴⁷

Трећа научна експедиција природословаца са Лицеја требало је да се изведе 1862. године, али се због војно-политичких заплета са Турцима морала одложити за доцније.

Док се прва екскурзија кретала по „западној сухој граници“, друга „низ Дунаво“, правац треће екскурзије био је по „источној сухој граници“.

Уочи великог школског одмора 1863. г., ректор Лицеја Константин Бранковић замолио је Министарство просвете, пошто се приближило време да професор „Јестествене историје“ Јосиф Панчић са својих шест ученика и једним послужитељем пође на пут по Србији ради „практичног проучавања исти питомаца и збирања природни производа“, да се 250 талира одређених за ту сврху издаду Јосифу Панчићу. Истог дана секретар Милан Ђ. Милићевић дао је налог да се та сума предвиђена буџетом изузме и „г. Панчићу на квиту изда“ (П№ 1689/1863).

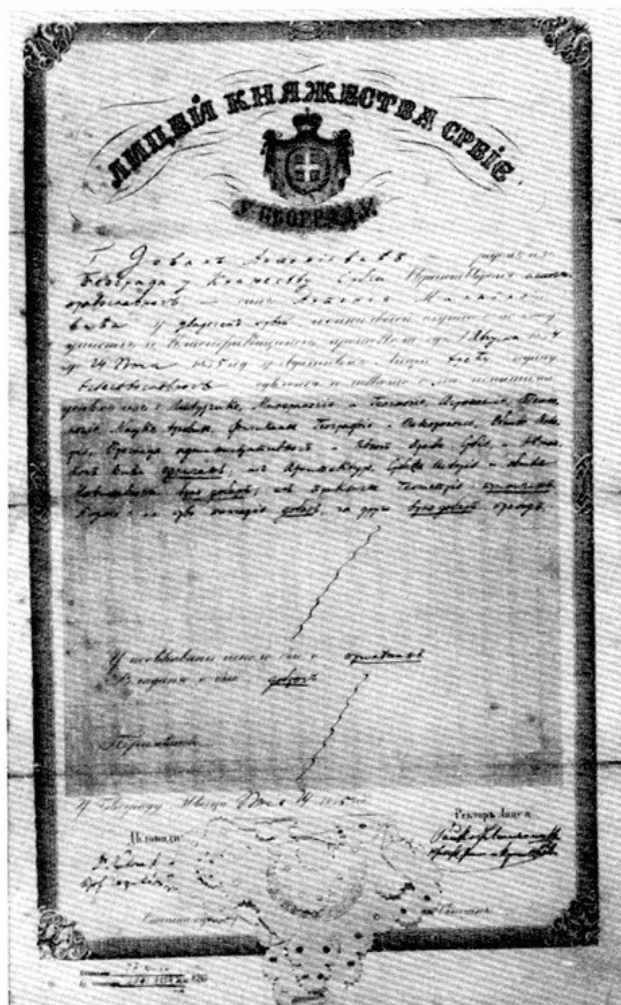
Овом приликом резултате испитивања екскурзије учесници су изнели у штампаној посебној књизи под насловом *Пут лицејских питомаца (јестаственичког одељења) по Србији године 1863* — из путничких бележака целе експедиције саставио покојни Коста Поповић — на свет издала Уједињена Омладина Српска — у Београду у Државној штампарији 1867.¹⁴⁸ Друштво

„Зора“ као заступник Уједињене омладине српске у Бечу дало је рукопис Косте Поповића на преглед др Јосифу Панчићу, који га је позитивно оценио. Књига има близу 173 странице и обухвата време од шест недеља путовања које су извели: Коста Поповић, Владан Ђорђевић, Лазар Ђ. Докић, Јован Бадемовић, Никола Катић, Петар Новаковић и Радмило Лазаревић. Њих је предводио професор Јосиф Панчић.

На овој експедицији предмет испитивања били су поглавито пожаревачки, црно-речки и књажевачки округ. Мањи део времена остао је за алексиначки, крушевачки, јагодински и крагујевачки округ. У наведеној књизи излажу се посматрања из оних истих области науке који су и раније узимани у обзир на експедицијама јестествослова. Писац истиче да све „то саопштавамо верно по запискама свију чланова исте експедиције“. У овој књизи — днев-

Факсимил сведочанства једног слушаоца који је свршио III годину јестествословног одељка Лицеја

Faximilé du diplôme d'un auditeur ayant terminé la IIIe année de la section sciences du Lycée

нику екскурзиста извештавање о извршеним посматрањима почиње 4. јулом 1863. г. На пут се пошло „низ Дунаво на ватрењачи“ а затим делом на колима и коњима, а највише пешице.

Осим података које су екскурзисти давали у претходним извештајима, у овој књизи налазе се и антропогеографска посматрања. Иако, географска наука у оно време није била заступљена у настави на Лицеју, ипак се нашло за потребно да се обухвати и ова научна област. Отуда се у књизи Косте Поповића налазе подаци о саставу становништва Хомоља, о оделу — ношњи, изгледу кућа, о колибама чобана, бачијама и слично. Начин живота, као и безбожништво Влаха исто је тако дотакнуто у белешкама учесника на екскурзији, међу којима се налазе имена доцније истакнутих културних и политичких радника, као што су Владан Ђорђевић и Лазар Докић, који су после Лицеја наставили студије медицине у иностранству.

Разуме се, природњачка посматрања, нарочито ботаничка, била су у средишту рада. Путовање се завршило у Алексинцу.

Главно обележје резултата треће научне експедиције природословаца са Лицеја лежи у тежњи да се сазнавалачка намера здружи са практичном, односно са потребама живота и производње. Зато када је реч о богатствима Источне Србије, која обилује рудним благом, онда се опширно говори о рудницима, концесијама, условима живота радника, о „врџим водама“.

У унапређењу културе и образовања српског народа постигнути су средином прошлог века прилични резултати. Тада је млада држава усвајала тековине постигнуте на Западу. Напори појединаца школованих у културним центрима Европе, који су затим радили у Србији, ударили су основе образовању и науци. Природњачко образовање пружано у Лицеју после 1853. г., захваљујући предузимљивости његових професора, особито др Јосифа Панчића, достојно је сваке пажње. Све оно што су они предузели да се подигне ниво познавања и природе, као и готовост државне управе да пружи сталнија финансијска средства за побољшање наставног и научног рада, на том пољу, допринело је доста општем напретку наше науке.

Прве „научне експедиције јестествослово“ нису стављене само у службу наставе. Њих треба сматрати и научним у ужем смислу речи, јер се на њима откривају нови, дотада непознати предмети и појаве које је Јосиф Панчић саопштавао научним круговима Европе. Усклађеност његовог практичног наставног и научног рада пред-

ставља пример како треба радити на образовању научног подмлатка и афирмисању науке у нашој средини. Замашност испитаних области, које обухвата скоро сву Србију од пре 1878. г., као и множина предмета и појава обухваћених посматрањима током више недеља на свакој екскурзији показују да су организатори и учесници првих природњачких експедиција у Кнежевини Србији имали велику вољу и смисао за рад на унапређењу природних наука. У не малој мери то је одговарало потребама привреде земље која је излазила из примитивних облика производње и хтела да развије нове, савременије. Прегалачки дух који је завладао у образовању и науци одговарао је тежњама радиности коју је почело развијати младо српско грађанство.

Први професори егзактно-природних наука

У остваривању замисли образовања на свим ступњевима, особито средњошколског и високошколског, најтеже је било придобити за наставнике учене људе из Војводине која је представљала извор културно-просветног живота за Кнежевину Србију. О уложеним напорима и стању које је владало, један од најстаријих професора Лицеја и његов дугогодишњи ректор Константин Бранковић, пружио је жива мемоарска сећања.¹⁴⁹

Крајем пролећа 1853. г., кнез Милош, под измењеним условима управе, решио је да се образује Попечитељство просвештенија као једно од првих државних тела високог ранга, каквих тада није било за остале струке. Попечитељ је постао Стефан Стефановић-Тенка, а његов помоћник Димитрије Исаиловић, пређашњи професор Сомборске учитељске школе. Пошто је кнез Милош саопштио 19. јуна 1838. г. своју одлуку да гимназију подигне на ступањ Лицеја, предузете су мере да се из прека доведу способни људи за професоре. Своју одлуку Милош Обреновић је заснивао на предлогу који му је поднет средином јуна 1838. г. у вези са укидањем „Војене школе“, што је унеколико олакшало оснивање нове просветне установе. Попечитељству је препоручено да нађе способно лице за старешину Лицеја које би било и наставник, а и неког инжењера који ће „при Лицеуму потребан бити . . . уједно с прочим професорима у званије своје професорско ступити моћи“.¹⁵⁰

У плану просветне политике било је да се на Лицеју најпре организује „филозофическо одделеније“, у коме би биле заступљене „филозофске“ и математичке науке

са „практичним земљемеријем — инжинирским хуђежством“.

Први редовни наставник математике био је Атанасије Николић, који је именован за првог ректора Лицеја. Он је ускоро, пошто је с јесени 1840. г. прорадило и правничко одељење, заједно с професором природног права Јованом Ст. Поповићем саставио нацрт уредбе о оснивању Академије наука. На основу тога је затим, за прве владе кнеза Михаила Обреновића, основано Дружество србске словесности. Пошто се истакао у раду, а потреба за спремним и способним људима осећала се нарочито у вишој управној служби, то је Атанасије Николић убрзо оставио професорско звање.

Атанасије Николић рођен је у бачком селу Брестовцу 18. јануара 1803. г. Основну школу је завршио у Сомбору а гимназију у Новом Саду. После тога филозофију је слушао у Ђуру, а затим је похађао артиљеријску школу у Бечу. Доцније у Новом Саду у гимназији предаје цртање и покушава да отвори школу цртања. Пошто није било изгледа да развије овај рад у Новом Саду, Атанасије Николић одлази у Пешту, где полаже „инжинирске“ испите и добија диплому Пештанског универзитета. Године 1838. Атанасије Николић био је позват за професора Лицеја у Крагујевцу, где долази након годину дана. На професорском месту остао је само једну школску годину. Потом службује у Попечитељству внутрењих дела као начелник полицијско-економског одељења. Са тог положаја је врло корисно деловао у области привредног живота земље. Основао је Земљоделску школу у Топчидеру; засадио је Топчидерски парк и сав Топчидер. Он је основао фабрику за ћебад и сукно на Топчидерској Реци. Као врло савестан и марљив службеник све више је стицао углед и 1857. г. постао је помоћник попечитеља внутрењих дела.¹⁵¹

Атанасије Николић био је писац школских књига, а огледао се на драми. За потребе Лицеја он је 1839. г. у Београду штампао уџбеник *Алгебра, устројена за употребленије слушатеља филозофије и Елементарна геометрија*, 1841. г. Умро је у Београду 1882. г.

Откако је Атанасије Николић оставио Лицеј, где је лепо почела да ради „школа начертанија“, која је са његовим одласком престала, упражњену катедру математике „заступао“ је млади професор Симеон Прица. Он је постављен на Филозофском одељењу Лицеја 20. новембра 1842. г. Крајем те године Прица је известио Попечитељство како је текао његов наставнички рад у децембру наводећи да су слушаоци „своим природним и приобретним способностима

соразмеран успех учинили“.¹⁵² У јануару 1843. г. Симеон Прица се титулише као „привр. политич. и математски наука професор“, а у априлу исте године известио је Попечитељство просвештенија да је у другој години успех из математике добар, а да су ученици прве године филозофије „само средњи успех учинили“.¹⁵³

Симеон Прица је убрзо умро оставивши за собом један уџбеник математике. У овог младог наставника на Лицеју полагање су наде просветне управе. Ближе податке о животу тог младог и рано преминулог професора не налазимо у сада приступачним изворима.

После смрти Симеона Прице за „привременог“ професора „чисте и употребителне математике“ на Лицеју постављен је кнежевим указом од 18. септембра 1845. г. Емилијан Јосимовић, „инжинир“. Рођен је 1823. г. у Старој Молдави, на банатској граници. Основну и средњу школу је завршио у Карангешу и у Лугошу. Затим похађа и завршава трогодишњи војно-математички течај у Карангешу. Незадовољан дотадашњим својим образовањем, Емилијан Јосимовић одлази на студије у Беч, где слуша филозофске, јестаственичке, а највише „инжинирске“ науке, на Универзитету и бечком Политтехникуму. Тада је Јосимовић изучио и зидарски занат.

Из прегледа школовања овог наставника Лицеја ствара се јасна представа о правцима образовања наших људи који из Војводине прелазе у Србију.

У Карангешком „воено-математичком училишту“ предаване су уз математику и војне науке, међу којима се налази фортификација. Осим ових предмета ту се уче сви „гимназијски“ предмети, као и француски језик. Училиште је било нека врста мешавине стручне и општеобразовне установе. У техничком одељењу Бечког политтехникума, који је Јосимовић успешно завршио, изучавали су се: основна и виша математика, „описујућа“ (дескриптивна) геометрија, технологија, физика, хемија, механика, практична геометрија, архитектура (грађанска, хидротехнија, грађење путева и мостова) и „рисовање сваке струке“. За оних пет година у Бечу Емилијан Јосимовић је слушао на „Свеучилишту тамошњем“ вишу математику, а као ванредни слушалац и филозофију, вишу механику и астрономију.¹⁵⁴

По завршеним студијама Емилијан Јосимовић је радио од 3. октобра 1838. г. до 12. децембра 1840. г. као „дијуриниста при краљевском угарском управитељству Бечејског канала“. Од 22. јула 1845. до 18. септембра исте године, дакле до преласка

у Србију, Јосимовић је био инжењер на угарској „средоточној“ првој железници.¹⁵⁵

За разлику од скоро свих осталих професора Лицеја, Емилијан Јосимовић бавио се само својим предметом, то јест математиком; није се упуштао у друге струке. То је био врло марљив наставник и плодан писац, нарочито откада је постао редовни професор Лицеја 1851. Његова дела су: *Основне черте равне и сферичне тригонометрије*, Београд, 1854; *Начела више Математике*, у три дела, Београд, 1858; *Грађанска архитектура и грађење путева*, Београд, 1860; *Практична геометрија*, Београд, 1862; *Физика за женскиње*, Београд, 1866; *Основи нацртне геометрије и перспективе*, у два дела, Београд, 1877.¹⁵⁶

Током свог наставничког рада Емилијан Јосимовић био је од децембра 1854. до 1869. г. редовни професор артилеријске школе Војне академије у Београду, после чега је враћен на Велику школу. На свом личном печату Јосимовић, одушевљен егзактним научним дисциплинама, урезао је девизу: „Број и мера — моја вера“. Он је био оцењен као одличан познавалац математичке струке и први врло студиозан урбаниста града Београда. Умро је у Сокобањи 1879. г.

Настава физике на Лицеју почела се изводити друге године рада. На почетку школске 1839/40. г. овај предмет је предавао врло кратко време, свега два месеца, Константин Бранковић, потоњи дугогодишњи професор „Фундаменталне Филозофије“ и ректор. Стварно, Бранковић је узео да предаје физику у очекивању новог наставника. У вези са својим пређашњим интересовањем и предавањем физике, Константин Бранковић је касније, 1850. г., саставио и објавио књигу *Мала физика за младеж*, по немачким делима, која су, уосталом, била образац за писање скоро свих уџбеника тога доба на српском језику.

После Константина Бранковића на катедру физике је дошао Антоније Арнот, али је он убрзо умро. На његово место је ступио др Георги Мушицки. Антоније Арнот радио је школске 1839/40. и 1840/41. године. Иначе о Арноту и др Георгију Мушицком нема ближних података у сада приступачним архивским изворима, али, несумњиво, као и сви остали наставници долазе у Србију из других српских крајева под туђинском влашћу. Настава физике на Лицеју није могла тећи редовно јер и др Георги Мушицки није остао дуго у Београду. Он је радио само школске 1841/42. и 1842/43. г. Од Мушицког, „доктора медицине“ и професора физике, остао је ме-

сечни извештај Попечитељству просвештенија који је датиран 31. децембра 1842. г., у коме је он дао податке о протеклом раду. Ту стоји: „Слушатељи II-ге године филозофије при изучавању предаваема предмета из физике показали су у теченију овог месеца особито прилежније, као што су и часове уредно посештавали.“¹⁵⁷

Пошто је Георги Мушицки одступио са Лицеја априла 1843. г., „заступник катедре физическе“ опет је постао Константин Бранковић. Ускоро, међутим, месеца маја те године, за професора физике би постављен доктор медицине Јанко Шафарик, синовац познатог слависте Павла Шафарика. За Јанка Шафарика свесрдно се заузео ондашњи начелник Попечитељства просвештенија Јован Ст. Поповић, коме су биле познате књижевне заслуге Јанка Шафарика, док му је медицина на другој страни давала квалификацију да стручно предаје предмет, физику који се у оно време на медицинским европским факултетима озбиљно изучавао.

Међу првим подацима кондуит листе из 1849. г. (Ректората Лицеја № 57) о др Јанку Шафарику налази се: „доктор медицине, евангелистичког вероисповеданија, стар 34 године, доброг здравља. Родом из Кишкеша у Угарској, ожењен. У ово звање постављен Књажеским указом 1843 до 26—28. маја, №о 641“.¹⁵⁸

Јанко Шафарик завршио је основну школу у родном месту, а гимназију у Новом Саду, где је његов стриц Павле Јосиф Шафарик био професор и директор Српске православне гимназије. Још као гимназиста, а свакако и под утицајем свога ученог старијег рођака, заволео је Србе, српску историју и историју јужних Словена. Након завршене гимназије Јанко Шафарик је студирао филозофију и права у Пожуну, где је доста велики број младих Срба врло радо одлазио на школовање и тамо посећивао вишу наставу не зазирући од евангелизма. Од 1832. г. Јанко Шафарик је студирао медицину у Пешти, а затим у Бечу, где завршава студије медицине 1838. г. После студија Јанко Шафарик врло кратко време борави у Прагу, одакле одлази у Нови Сад, и ту незадуго, врши приватну лекарску праксу.

Године 1843. др Јанко Шафарик прелази у Београд за професора Лицеја, где најпре предаје физику а доцније и словенску филологију. У „недељним школама“ у Београду, као у некој врсти данашњих народних универзитета при Лицеју, Шафарик је држао предавања за одрасле људе из области историје и књижевности словенских народа.

Пошто је 1849. г. умро од колере Исидор Стојановић, професор историје на филозофском одељењу Лицеја, тај предмет је преузео Јанко Шафарик, уступивши физику др Вуку Маринковићу, лекару, који је тада био прешао из Новог Сада у Београд. Десет година касније, после смрти Вука Маринковића 1859., Шафарик се опет враћа на катедру физике, на којој остаје до 1861. г. После тога Шафарик се повукао из професуре; постао је библиотекар и чувар Музеја, у коме је врло вредно радио и заслужно доприносио напретку Српског ученог друштва, истражујући стране архивске изворе у иностранству, као што се у своје време предано заузимао да природњачка група предмета добије средства и створе јој се услови за што боље савлађивање научног градива. Шафарик је умро 1876. г. Због свог научног рада био је одликован нашим и страним одликовањима, а био је биран за члана учених друштава у земљи и у иностранству.¹⁵⁹

Међу првим професорима физике на Лицеју налазио се и др Вук Маринковић. Он је био на катедри тог предмета на Филозофском одељењу Лицеја у Београду у периоду 1849—1859. г. Вук Маринковић је рођен у Новом Саду 1807. г. Гимназију је свршио у родном месту, филозофију у Јегри, а медицину је студирао у Пешти и Бечу. У својој двадесет трећој години постао је лекар и вршио праксу у Новом Саду. После 1848. г., откако је Нови Сад страдао у пожару, Вук Маринковић је прешао у Београд, где је Кнежевим указом од 7. јула 1849. г. (№ 919) био постављен за професора Лицеја. Као наставник „Елементарне физике“, Маринковић се залагао да она буде на висини, а највећа је његова заслуга што је створио физичку терминологију, ударио темеље физичкој литератури и уџбеницима за овај предмет. Вук Маринковић био је врло даровит човек, способан и племенит. „Баке своје волео је као своје“, саопштава Милан Ђ. Милићевић у своме делу *Поменик знаменитих људи у српскога народа*. „Учећи друге, учио је и себе, свега свога века; за то је и био измакао далеко и у предметима у којима се не би надао да он такве напретке чини.“¹⁶⁰

Као природњак, тај професор Лицеја у Београду био је врло напредан. Од др Вука Маринковића остала су следећа дела: *Начела Физике*, Београд, 1851 (стр. 515); *Јестаствена Повесница*, Београд, 1851 (стр. 286,8⁰); *Мочникова геометрија* (штампана безимено).

Вук Маринковић је умро 1859. г., у својим најбољим годинама.¹⁶¹

Ако се изузму „заступници“ катедара математике и физике на Филозофском одељењу Лицеја, а и они који су из разних узрока убрзо престали бити професори тих предмета на Лицеју у Београду, може се утврдити да су остали редовни професори имали солидно образовање. То им је омогућило, иако својом струком нису били директно упућени да врше наставнички позив на Филозофском одељењу, да са успехом спроводе наставу и постану први писци школских књига. Кад се ово констатује, треба имати у виду да тада, не само код нас на Лицеју као највишој школи у земљи, већ исто тако ни у суседној Аустроугарској са њеним академијама и универзитетима, као ни другде у свету уосталом, није било факултета, као што су сада филозофски или природно-математички, у улози наставничких факултета, који би имао првенствено задатак да спрема наставнике средњих школа или даје неке квалификације за професуру на вишој школи.

Пошто би завршили филозофски или правнички одсек угарских академија, млади Срби из Војводине, ако су били жељни већег образовања, одлазили су на техничке високе школе, обично на технички факултет Бечког политехникума, или на медицински факултет Универзитета у Бечу или Пешти, где су стицали највише стручно образовање. Како је, међутим, лекарско образовање било тесно повезано са природњачким образовањем, односно изучавањем физике, хемије, јестаственице, то су лекари најчешће били кандидати и могли аспирирати на одговарајућа наставничка звања Лицеја у Београду, где су биле потребне професорске снаге. Избор већине професора математике и физике, као и других природњачких грана, који су остали дуже времена на својим местима био је срећан и одговарао је потребама највише школе Кнежевине Србије. Они су то потврдили и бригом око стварања потребних збирки, као и писањем уџбеника за математику и физику.

Опште наставно-научне методе Јосифа Панчића

Захваљујући бујном развоју природних наука у прошлом столећу, специјално биологије, медицинска наука и пракса крупно је коракнула напред, па је приврженост лекара извесним биолошким дисциплинама природна последица општег прихватања општепризнатих резултата, а особито метода научног рада тих наука. ОвOME је особито ишло на руку то што је

у режиму медицинских студија на многим медицинским факултетима светски познатих универзитета настава биологије, а посебно настава ботанике, имала угледно место. Из таквог духовног амбијента потекао је лекар Јосиф Панчић, први професор биологије на највишој школи Кнежевине Србије.

Корисност и оправданост наставно-научних екскурзија Лицеја у Београду изведених у заједници слушаца и професора Панчића током шесте и седме деценије показује се не само у томе што су учесници на путовању имали свој делокруг испитивања, о чему су водили дневник посматрања и скупљали разне примерке биљака, инсеката, риба, минерала, већ и у томе што су после другог свог таквог путовања сами саставили извештај и доставили га највишој просветној власти.

Главна обележје ових испитивања на терену и изнетих резултата наставно-научних екскурзија природословаца са Лицеја је тежња да се истраживачки рад повеже са практичним, са потребама живота и производње. Прве „научне експедиције јестествослова“ са Лицеја у Београду нису стављене само у службу наставе. Њих треба сматрати научним и у ужем смислу речи, јер су откривале и нове, дотада непознате природне предмете, појаве и односе, које Панчић саопштава стручним и научним круговима како у земљи, тако и у иностранству.

Складно повезивање практично-наставног рада са оним који је професор Панчић спроводио као научник представља пример како треба деловати да се образује научни подмладак и афирмише наука у нашој средини.

Бавећи се практичним педагошким радом Јосиф Панчић није могао а да не изгради своје схватање о дидактичким питањима предмета чији је наставник био на Лицеју и затим на Великој школи. Не само на основу тога искуства, него и на искуству властите праксе члана и угледног председника Велике школске комисије која је седамдесетих година прошлог столећа извршила важне реформе школског образовања Кнежевине Србије, он је своја запажања и размишљања изложио у посебној расправи под насловом: *Јестаственица у основној школи*. Ту Панчић не третира само проблем природних наука у основној школи, већ се задржава на средњошколској и највишој настави. Он сматра да осим стицања писмености, односно вештине читања и писања, најбољи темељ основно-школског образовања може бити природњачко образовање — „јестаственице с тога,

што су знања која она даје човеку најближа, што су сваком човеку потребна и што су, ако се како ваља предају, и за детињу памет достижна“.

Природњачко образовање Панчић протеже и на средњу и на највишу школу, само тако што би се у средњој школи од теоријске јестаственице предавали главнији огранци, а хистологија, биологија и „с њим скопчана микроскопија, затим опширна кристалографија и физиологијска вежбања да се остави за вишу наставу“.

Свој вишегодишњи пионирски истраживачки рад професор Панчић је спроводио на основу аналитичке методе, тако да је постао изразити систематичар и морфолог, коме је дескрипција главно средство у научном поступку. Уосталом, он је живео и радио „у златном добу систематске ботанике“, и велика је његова заслуга што је извршио капиталан научно-истраживачки рад особито у области флоре Србије и „стекао име Линеа српске земље“.

Мада није усвојио дарвинизам, ново и напредно биолошко учење онога и потоњег доба, нити је прешао на микроскопско испитивање биљног света, Панчић је развоју наше ботаничке науке ударио основу без које се не може продубљеније објашњавати развитак биљног и животињског света. Панчићеви су видици широки, а његов дух превазилази ускост интелектуалне или моралне природе. Његова величина огледа се и у чињеници што је млађу генерацију природњака научио да прати нове тековине биолошких наука, укључујући и теорију еволуције, као и да се бави анатомско-физиолошким микроскопским и осталим испитивањима.

Ако се настава посматра као дидактичка прерада научних достигнућа, која се богате из епохе у епоху, а наставне методе као средства за најцелисходније преношење знања научним методама прилагођеним способностима ученика, онда је необично плодан рад Јосифа Панчића врло изразит тренутак наше културне историје, а посебно историје нашег образовања.

Врло је повољна околност била то што је Панчић као лекар по својој основној професионалној оријентацији прешао на терен ботаничких испитивања а са ових наставнички рад. Његов реализам који се држи чврстог тла чињеница заједно с прагматичким ставом човека коме утилитарна компонента даје снаге и освежење, чини главну особеност, по чему је он савремен и под нашим углом гледања проблема који се односе како на друштвено-културни и економски живот, тако исто и на проблеме образовања.

НАПОМЕНЕ

¹³⁰ ДА СРС, МП, Ф V, 209/1841.

¹³¹ Исто.

¹³² Ново Устројеније Лицеја, 1853, § 3.

¹³³ Исто, 1853, § 9.

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ ДА СРС, МП, Ф IX, 67/1857.

¹³⁶ Исто.

¹³⁷ Исто.

¹³⁸ Исто.

¹³⁹ Исто.

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ Исто.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ ДА СРС, МП, Ф I, 115/1860.

¹⁴⁴ Исто.

¹⁴⁵ Исто.

¹⁴⁶ Исто.

¹⁴⁷ ДА СРС, П№ 316/1860.

¹⁴⁸ Библиотека Музеја града Београда, Инв. бр. 969.

¹⁴⁹ Константин Бранковић, нав. дело.

¹⁵⁰ ДА СРС, МП, П№ 54/1838.

¹⁵¹ М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 431—435.

¹⁵² ДА СРС, МП, Ф I, 9/1843.

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ ДА СРС, МП, Ф V, 396/1849.

¹⁵⁵ Исто.

¹⁵⁶ М. Ђ. Милићевић, нав. дело, додаток, Београд, 1901, 68, 69.

¹⁵⁷ ДА СРС, МП, Ф I, 9/1843.

¹⁵⁸ Исти Архив, Ф V, 396/1849.

¹⁵⁹ Нав. документ; М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 845—847.

¹⁶⁰ Исто, 323.

¹⁶¹ ДА СРС, МП, Ф V, 396/1849; М. Ђ. Милићевић, исто.

ПОДИЗАЊЕ ЛИЦЕЈА НА СТУПАЊ ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ (АКАДЕМИЈЕ) 1863.
ГОДИНЕ И ФАКУЛТЕТСКИ РЕЖИМ СТУДИЈА

Друга владавина Михаила III Обреновића текла је у знаку својеврсног просвећеног апсолутизма. Окружен образованим људима који су се по правилу школовали на познатим немачким универзитетима, где су стицали и највише научне степене, кнез Михаило је био уверен да се добро организована власт мора дикретно ослањати на школски систем. Јасно је отуда што је при крају шесте и током седме деценије XIX века био необично развијен законодавни рад који се тицао свих степена образовања: од најнижег до највишег. Резултат је тога и *Закон о устројству Велике школе (Академије)* од 24. септембра 1863. г., у коме се најпре дефинише да је то завод за неговање наука и више стручно образовање.

Званично први пут се у *Закону о устројству Велике школе* од 1863. г. говори о факултетима, при чему су јасно издвојена следећа три факултета: филозофски, правни и технички. Међутим, у режиму студија постоје разлике најпре у томе што образовање на филозофском факултету траје три године, док на правном и техничком траје четири.

Промене у највишем образовању Кнежевине Србије тицале су се пре свега изучавања наставно-научних дисциплина.¹⁶² Тако на филозофском факултету заступљени су били следећи предмети: филозофија — све гране; филологија, општа историја са особитим обзиром на Словене, исто-

рија Срба, општа историја литературе са нарочитим погледом на литературу Словена и Срба, објашњавање латинских класика, литература и објашњавање француских класика, народна економија, финансије, политичка рачуница са државним књиговодством. Но, поред наведених предмета студенти филозофског факултета били су обавезни да уче и следеће предмете техничког и правног факултета: елементарну математику, физику, зоологију, ботанику, минералологију са геологијом, административно право и јавно право Србије.¹⁶³

По наставном плану на техничком факултету заступљене су биле следеће научне дисциплине: елементарна математика, физика, зоологија, ботаника, минералологија са геологијом, политичка економија, хемија, дескриптивна и практична геометрија, виша математика, механика, наука о грађевини на суви и на води, хемијска технологија.¹⁶⁴ Осим наведених предмета, студенти технике били су дужни да слушају на филозофском и правном факултету и следеће предмете: логику, народну економију, финансије, политичку рачуницу (са државним књиговодством), административно право, литературу и објашњавање француских класика.¹⁶⁵

Слушаоци правног факултета студирали су следеће предмете: римско право-Јустинијанове институције, грађански законик, грађанско-судски поступак, судску медицину, јавно право Србије, међународно пра-

во.¹⁶⁶ Осим тога у настави правног факултета налазиле су се и следеће дисциплине: логика, психологија, филозофија права, народна економија, финансије, објашњавање латинских класика, литература и објашњавање француских класика, зоологија, ботаника и минералологија са геологијом.

Режим студија на Великој школи по Закону од 1863. г. знатно се разликовао од оног на Лицеју у периоду 1853—1863. г. Док је пређашња организација одељења Лицеја тежила ка стручно-научном продубљивању образовања, дотле се то не може рећи за факултетску наставу после 1863. г. Напротив. Због тога је створено незадовољство не само у колегијуму професора Велике школе у Београду већ и у ширим круговима. Јер, сасвим је одударало од потребе вишег стручног образовања на правном факултету, на пример, да се поред стручних предмета изучава још на другим факултетима литература и објашњавање француских класика, зоологија, ботаника, минералологија са геологијом и хемија.

Издат под конзервативном управом Михаила III Обреновића и под министром Костом Цукићем, ђаком немачког универзитета, *Закон о устројству Велике школе*

(*Академије*) није донео ни бољу унутрашњу организацију. Тако, аутономија највише образовне установе стављена је у неодређен положај, управо сведена на минимум. Тим законом на пример прописано је да ректора поставља владалац својим указом на предлог министра просвете, и да овај „у случају потребе“ може постављати хоноларне професоре и без сагласности Академијског савета. Због тога се стално на дневном реду налазило питање измена *Закона о устројству Велике школе* од 1863. г., на чему су нарочито инсистирали наставници свих факултета. Међутим, до краја седме деценије прошлог столећа, и поред измена учињених 26. јануара 1866. г., све уређење Велике школе у Београду за дуго времена није добило ранг који је формално стечен прерастањем Лицеја у Велику школу.

У даљем развоју вишег образовања у Србији XIX века значајне и прогресивне промене извршене су касније за министровања у просвети Стојана Новаковића, коме су проблеми школа били блиски. Он је поседовао не само искуство стручњака и наставника већ и широку општу и педагошку културу, без које се у истини не може успешно радити на усавршавању школског система.

НАПОМЕНЕ

¹⁶² *Закон о устројству Велике школе (Академије)* од 24. септембра 1863. године, §§ 4—9.

¹⁶³ Исти Закон, § 5.

¹⁶⁴ Исти закон, § 6.

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ Исти Закон, § 7.

ENSEIGNEMENT SUPERIEUR EN SERBIE DURANT SEPT DECADES DU XIXe SIECLE

Vladimir Grujić

L'enseignement scolaire en Serbie au début du XIXe siècle a reçu un nouvel essor avec la formation de la Haute Ecole à Belgrade en 1808. Son organisateur et premier professeur a été Ivan Jugović, précédemment professeur à Sremski Karlovci. La Haute Ecole de Belgrade n'avait pas de règlement écrit. En incluant dans son programme des matières juridiques en particulier, en plus de la culture générale, elle donnait l'enseignement professionnel «tenant rigoureusement compte dans son choix des besoins essentiels du pays». Après le droit public, en troisième année le droit international a été enseigné. La troisième matière du groupe juridique

a été la procédure pénale, ou «manière du jugement criminel» enseignée à la suite du droit international.

Les idées sur l'admission des candidats aux services publics, exposées dans le cadre du Droit Public, sont intéressantes car les diplômes requis ne représentent pas la seule condition d'admission. Il s'agissait de vérifier les capacités du stagiaire, ainsi que «sa fidélité, son comportement et son état de santé». Il est également du devoir des supérieurs d'examiner les affinités du futur fonctionnaire pour la carrière militaire ou politique ou bien un autre service public.

Les créateurs et les professeurs de la Haute Ecole étaient conscients, lors de sa création,

qu'il ne s'agissait ni d'un type médiane dans le sens des écoles supérieures en Hongrie, ni d'Université, mais d'un genre d'école particulier, aux tâches spécifiques de l'édification du pouvoir de la bourgeoisie paysanne, qui s'attaquait à la formation de ses intellectuels et de son fonctionnariat.

Il a fallu un délai de 25 ans après l'échec de la Première Insurrection Serbe pour que le Lycée de Kragujevac ouvre ses portes. Le Lycée a été un établissement d'enseignement supérieur au profil net, formé au début du règne oligarchique des «protecteurs de la Constitution» (*ustavobraniteli*). Ce fut l'époque de la stabilisation de l'Etat et de l'enseignement serbe. L'enseignement primaire et l'enseignement secondaire n'ont pas — au cours de ces sept décades — subi une telle influence étrangère que l'enseignement supérieur. Ce dernier, dont le Lycée de Kragujevac d'abord, a été organisé suivant l'exemple de «l'académie royale hongroise» représentant la transition entre l'enseignement secondaire et l'université. Ceci ne signifie pourtant pas que l'organisation et la teneur de l'enseignement aient été copiées sur de modèles étrangers. L'enseignement est donné au Lycée du duché de Serbie de 1838 à 1863, date de sa transformation en Haute Ecole. Dans sa première phase de 1838 à 1853 l'enseignement repose surtout sur «le département philosophique et juridique» formant des cadres pour l'administration et la magistrature. A partir de 1853 un second département, celui des «sciences naturelles et techniques» se développe parallèlement avec le premier, pour devenir la faculté des sciences et techniques.

Les débuts du Lycée de Kragujevac — en 1838 avec la première année de philosophie, et en 1839 avec la deuxième année, d'abord avec une classe et 2 professeurs et ensuite avec deux classes et 5 professeurs — représentent donc la formation du département de philosophie. Les premiers professeurs y ont été Petar Radovanović et Atanasije Teodorović, professeurs de l'enseignement secondaire, mais à titre provisoire.

Les deux années comportaient des cours d'allemand, de français et de «l'art du dessin». En première année le catéchisme, les éléments de philosophie la logique, les mathématiques et l'histoire universelle étaient aussi enseignés, et en deuxième année le catéchisme, la philosophie, la géométrie pratique, la physique, l'histoire universelle et l'économie rurale. Jusqu'à l'inauguration du département de droit, le droit naturel et la statistique de l'Europe n'ont pas été enseignés à la «faculté de philosophie» quoiqu'ils aient été prévus initialement.

Le premier professeur titulaire et recteur a été Atanasije Nikolić, professeur de lycée de Novi-Sad, nommé en 1839.

C'est en 1840 qu'a été inauguré, sur proposition du Ministre de la Justice et de l'Education Nationale, Stevan Radičević, le département de droit avec l'écrivain célèbre Jovan Sterija Popović en tant que premier professeur titulaire. L'enseignement, confié à deux professeurs, avait

au début des proportions modestes et on y enseignait: le droit naturel, la statistique du monde, l'allemand, et le français« avec des exercices de style». Le programme de la deuxième année comprenait les sciences politiques et économiques, le droit public, le droit privé, le droit pénal, la traite, l'allemand et le français.

La tendance de spécialisation de plus en plus nette au Lycée, transféré en 1841 de Kragujevac à Belgrade, répondait surtout aux besoins de l'Etat. Le département de Droit au Lycée prenait de plus en plus l'aspect d'une école professionnelle formant la bureaucratie d'Etat. Au début J. St. Popović a été secondé par Ignjat Stanimirović, Le premier enseignait le droit naturel et le second la statistique. Le programme de 1840/41 comportait aussi «le style de la juridiction», l'allemand et le français.

Il a été prévu par le règlement que les étudiants du département de droit auront déjà terminé leurs études du département de philosophie. D'ailleurs ce système s'est maintenu, le cours de philosophie a été en quelque sorte le cours préparatoire aux études de droit.

Surtout au début l'enseignement a été sous l'influence des idées post-rationalistes des pays voisins et l'organisation en a été stabilisée par la première loi sur les écoles de la Principauté de Serbie — Organisation de l'enseignement public, datant de 23 septembre 1844. L'auteur en a été Jovan St. Popović, directeur au Ministère de l'Education.

En se rapprochant de la moitié du XIXe siècle les études de droit s'amplifiaient. En 1848 donc le Ministère décide de les porter à trois ans, au lieu de deux. A cette époque les professeurs y deviennent Dimitrije Matić et Kosta Cukić «véritables fils du peuple» qui ont terminé leurs études de droit en Allemagne et y ont obtenu le titre de docteur.

De nouvelles tendances de l'enseignement se sont manifestées dans la première Loi sur le Lycée, publiée en 1853 sous le titre «Nouvelle organisation du Lycée». Jusqu'alors l'enseignement de l'école suprême de la Principauté de Serbie ne comprenait pas le groupe des sciences naturelles. Selon l'article 2 de la Nouvelle organisation le Lycée a été doté, en plus des départements Général et Juridique du «département des techniques et sciences naturelles». Celui-ci comprenait les matières suivantes: physique, géographie physique, météorologie, histoire naturelle, minéralogie avec géognosie, botanique, zoologie, chimie, technologie, architecture et constructions, sciences commerciales avec comptabilité, agronomie, bref aperçu du droit administratif et public de Serbie. C'est ce programme-là que le Lycée — en tant que l'établissement de l'enseignement supérieur de la Principauté de Serbie — aura vers 1870 pour se transformer ensuite en Haute Ecole. Le progrès des sciences et de l'enseignement après 1853, ainsi que la Loi sur la Haute Ecole (Académie) de 1863 sont dûs en grande partie à Josif Pančić, professeur des sciences naturelles et savant connu, qui a exploré avec ses disciples, lors de ses expéditions, la flore et la faune du pays serbe.

